

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГАНСЕЦЬКА ЕЛІНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 342.511

ДИСЕРТАЦІЯ

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ГЛАВИ
ДЕРЖАВИ У КРАЇНАХ ЗІ ЗМІШАНОЮ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЮ
ФОРМОЮ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність 081 “Право”
Галузь знань 08 “Право”

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело

_____ Е.В. Гансецька

Науковий керівник
Лотюк Ольга Степанівна,
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Гансецька Е.В. Конституційно-правова відповідальність глави держави в країнах зі змішаною республіканською формою державного правління: порівняльно-правовий аналіз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 “Право” – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2026.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу конституційно-правової відповідальності глави держави в країнах зі змішаною республіканською формою державного правління. У дослідженні розглянуто теоретико-правові засади конституційно-правової відповідальності глави держави, які зосереджені на їх послідовному аналізі із застосуванням дедуктивного методу, що передбачає перехід від загального до конкретного.

Розглянуто питання конституційно-правової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності та встановлено її місце в системі національного конституційного права. Розкрито причини появи та розвитку особливого виду конституційно-правової відповідальності, яка стосується глави держави. Визначено, що конституційно-правова відповідальність глави держави нерозривно пов'язана із конституційно-правовим статусом президента, оскільки обсяг його повноважень, наявність спеціального імунітету та форма підзвітності по відношенню до інших гілок влади у державі безпосередньо зумовлює межі, в яких може бути застосовано механізми притягнення президента до відповідальності.

У роботі проведено ретроспективний аналіз становлення та розвитку конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні та підкреслено, що кожен із досліджених історичних періодів мав

свої зачатки розвитку механізмів притягнення вищого керівництва держави до відповідальності. Окремо встановлено значення принципу народовладдя для конституційно-правової відповідальності, який значною мірою був сформований завдяки еволюції громадянського суспільства та поступовому залученню населення до здійснення публічної влади.

Встановлення механізмів підзвітності глави держави визначено як об'єктивну відповідь на пригнічення прав та свобод населення на різних етапах становлення української державності. Витоки перших прикладів організації влади та контролю за діями керівництва окремих земель в Україні знайдено ще за часів Київської Русі. Водночас аналіз історичного розвитку інституту імпічменту у світі доводить, що запит на встановлення дієвих інструментів впливу для усунення з поста глави держави або інших високопосадовців сформувався паралельно не тільки у різних зарубіжних країнах, а й на різних континентах. Вказана ідея знайшла відображення у дослідженні заходів притягнення до відповідальності у Стародавній Греції, Середньовічній Англії та Сполучених Штатах Америки з часів заснування держави.

Автором підкреслено, що незважаючи на тривалий історичний розвиток засад конституційно-правової відповідальності глави держави щонайменше з кінця X століття із появою віча на землях Київської Русі, повноцінне нормативно-правове закріплення процедури імпічменту як основного способу усунення президента з поста відбулось лише з часів проголошення незалежності України та подальшого прийняття Конституції України.

Також у роботі з'ясовано місце та співвідношення інституту імпічменту з іншими формами конституційно-правової відповідальності глави держави. Окремо розглянуто інший спосіб примусового припинення повноважень глави держави – проведення референдуму, який

також підкреслює важливість реалізації принципу народовладдя та прямого залучення громадян до впливу на здійснення державної влади. Ухвалення рішення про дострокове припинення повноважень президента на референдумі не вважається надто розповсюдженим механізмом, оскільки мотивом суспільства здебільшого є загальна недовіра до глави держави, а не правомірність здійснюваних ним дій.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що велику роль у наявності довіри суспільства грає особистість глави держави. Харизматичність, лідерство та рішучість сприяють перетворенню президента на політичного провідника, який здобуває прихильність населення та формує високий рівень суспільної легітимності.

Особливу увагу у дисертації приділено аналізу особливостей процедури імпічменту як основної форми конституційно-правової відповідальності глави держави, а також її місця у країнах зі змішаною республіканською формою правління. Наведений порівняльно-правовий аналіз моделей імпічменту у різних правових системах актуалізує питання взаємозв'язку між формою правління, способом поділу влади та традицією імпічменту. Визначено, що інститут імпічменту є основним елементом системи стримувань і противаг у всіх демократичних країнах.

Дослідження зосереджено на встановленні спільних та відмінних рис, а також закономірностей нормативного закріплення та конституційної практики застосування процедури імпічменту для усунення глави держави з поста у світі. Основу дослідження становлять подібні до України за формою правління та організацією влади в державі змішані республіки, зокрема Литва, Франція, Румунія, Португалія та Перу.

Виявлено, що у більшості змішаних республік є одна ключова спільна ознака: для прийняття остаточного рішення про усунення президента з поста у порядку імпічменту необхідною є кваліфікована

більшість голосів, що складає дві третини від складу парламенту. Додатково встановлено, що деякі із досліджених країн мають окремі нормативно-правові акти, які регламентують процедуру імпічменту. Більшість із цих країн також має законодавчо визначені строки для проведення кожної зі стадій процедури імпічменту. Виявлено, що достатньо поширеною є практика застосування заходів конституційно-правової відповідальності не тільки до глави держави, а й до інших вищих посадових осіб, зокрема членів парламенту та уряду, суддів.

В результаті порівняння досвіду зарубіжних країн зроблено висновок, що історичні та правові традиції держав істотно впливають на зміст і практику застосування імпічменту. Хоча формальне закріплення механізму усунення глави держави з поста на законодавчому рівні є важливим, у роботі також акцентовано увагу на важливості простої та чітко визначеної процедури імпічменту.

Частота та практика застосування не є прямим показником ефективності інструменту імпічменту, адже інститут імпічменту виконує не лише каральну, а й превентивну функцію, попереджаючи зловживання владою та вчинення інших неправомірних дій з боку глави держави. На думку автора, ефективність інституту імпічменту може бути оцінена через призму потенційної можливості його застосування у потрібний момент. Одними із найбільш важливих факторів, які визначають специфіку регламентації та практики застосування імпічменту у державі, є національний контекст та особливості політичної архітектури.

В межах роботи встановлено, що форма правління має безпосередній вплив на практику застосування імпічменту та інших форм конституційно-правової відповідальності глави держави. Зокрема, у парламентських республіках імпічмент як інструмент впливу на президента має менше значення, адже глава держави наділений здебільшого церемоніальними функціями та, відповідно, має значно

менший обсяг повноважень по відношенню до президентських та змішаних форм правління.

Здійснено детальний аналіз української моделі конституційно-правової відповідальності глави держави та окреслено напрями для її вдосконалення. Зосереджено увагу на інституті імпічменту як єдиному передбаченому у національному конституційному законодавстві механізмі усунення Президента України з поста у межах конституційно-правової відповідальності.

Проаналізовано конституційні положення, зокрема статтю 111, яка регулює питання імпічменту глави держави, а також Закон України “Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)”. Попри важливе значення прийняття спеціального закону у 2019 році, відзначено, що його зміст переважно відтворює попередні положення Закону України “Про Регламент Верховної Ради України” та не усуває основні логіко-структурні дефекти національної моделі імпічменту.

Висловлено думку, що процедура імпічменту в Україні є багатоступеневою та характеризується надмірною складністю. Чинне нормативно-правове регулювання містить обмежений перелік підстав для усунення глави держави в порядку імпічменту – державна зрада або інший злочин, що не враховує потенційної можливості перевищення повноважень, зловживання владою та порушення присяги з боку глави держави в контексті порушення норм Конституції України.

Додатково встановлено, що законодавча вимога щодо подолання порогу голосів, який складає три чверті від конституційного складу парламенту, для ухвалення фінального рішення для усунення глави держави з поста значно ускладнює реалізацію процедури імпічменту та не відповідає усталеній практиці конституційно-правового регулювання в зарубіжних країнах, досліджених в процесі порівняльного аналізу.

Наголошено, що в результаті проведеного дослідження важливою є модернізація інституту імпичменту в Україні, яка має здійснюватися з урахуванням міжнародного досвіду. Окремо розглянуто питання актуальних безпекових та політичних викликів, які мають бути враховані при підготовці змін до конституційного законодавства.

Запропоновано комплекс заходів щодо підвищення ефективності імпичменту як основного заходу конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні, зокрема розширення переліку підстав для імпичменту, зниження порогу голосування для ухвалення остаточного рішення про усунення президента з поста, встановлення чітких строків для стадій процедури імпичменту, а також посилення ролі судових органів у процесі прийняття рішення про дострокове припинення повноважень президента в порядку імпичменту.

Автором зроблено висновок про необхідність переосмислення національної моделі імпичменту з метою забезпечення реальної відповідальності глави держави перед народом. Сформульовані у процесі дослідження пропозиції можуть бути використані під час вдосконалення нормативно-правового регулювання конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні.

Ключові слова: конституційно-правова відповідальність, імпичмент, глава держави, президент, змішана форма правління, усунення з поста, система стримувань і противаг.

SUMMARY

***Gansetska E.V.* Constitutional and legal responsibility of the head of state in countries with a mixed republican form of government. – Qualifying scientific work on manuscript rights.**

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 - “Law”. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2026.

The dissertation is devoted to the analysis of the constitutional and legal responsibility of the head of state in countries with a mixed republican form of government. The work is the first comprehensive comparative legal study of the above-mentioned issues in Ukrainian constitutional and legal science. The study examines the theoretical and legal foundations of the constitutional and legal responsibility of the head of state, focusing on a consistent analysis using the deductive method, which moves from the general to the specific.

The issue of constitutional and legal responsibility as a separate type of legal responsibility is considered, and its place in the system of national constitutional law is established. The reasons for the emergence and development of a special constitutional and legal responsibility for the head of state are revealed. It is determined that the constitutional and legal responsibility of the head of state is inseparably linked with the constitutional and legal status of the president, since the scope of his powers, the presence of special immunity, and the form of accountability in relation to other branches of government in the state directly determine the limits within which the mechanisms of holding the president accountable can be applied.

The paper provides a retrospective analysis of the formation and development of the constitutional and legal responsibility of the head of state in Ukraine and emphasizes that each of the studied historical periods had its own rudiments of mechanisms for holding the top leadership of the state

accountable. The importance of the principle of democracy for constitutional and legal responsibility is separately established, which was shaped, not least, by the evolution of civil society and the gradual involvement of the population in the exercise of public power.

The establishment of mechanisms for the accountability of the head of state is an objective response to the oppression of the rights and freedoms of the population at various stages of the formation of Ukrainian statehood. The origins of the first examples of the organization of power and control over the actions of the leadership of individual lands in Ukraine can be found back in the times of Kyivan Rus. At the same time, an analysis of the historical development of the institution of impeachment in the world proves that the request for the establishment of effective instruments of influence for the removal from office of the head of state or other high-ranking officials was formed in parallel not only in different foreign countries, but also on different continents. This idea was reflected in the study of measures of bringing to justice in Ancient Greece, Medieval England, and the United States of America since the founding of the state.

The author emphasizes that despite the long historical development of the principles of constitutional and legal responsibility of the head of state at least since the end of the 10th century with the emergence of the *veche* on the lands of Kyivan Rus, the full-fledged regulatory and legal consolidation of the impeachment procedure as the main method of removing the president from office occurred only since the proclamation of Ukraine's independence and the subsequent adoption of the Constitution of Ukraine.

The work also clarifies the place and relationship of the institution of impeachment with other forms of constitutional and legal responsibility of the head of state. Separately, another method of forcibly terminating the powers of the head of state is considered: holding a referendum, which also underscores the importance of implementing the principle of democracy and of citizens'

direct involvement in influencing the exercise of state power. Adopting a decision on the early termination of the president's powers by referendum is not considered a very common mechanism, since society's motive is mostly general distrust of the head of state, rather than the legality of his actions.

Based on the analysis, it was concluded that the personality of the head of state plays a major role in the presence of public trust. Charisma, leadership, and determination help transform the president into a political leader who gains the public's support and achieves a high level of public legitimacy.

Special attention in the dissertation is paid to the analysis of the features of the impeachment procedure as the main form of constitutional and legal responsibility of the head of state, as well as its place in countries with a mixed republican form of government. The comparative legal analysis presented here of impeachment models across different legal systems highlights the relationship between the form of government, the method of separation of powers, and the tradition of impeachment. It is determined that the institution of impeachment is a basic element of the system of checks and balances in all democratic countries.

The research focuses on identifying common and distinctive features, as well as patterns of regulatory consolidation and constitutional practice, in the application of the impeachment procedure to remove the head of state from office worldwide. The basis of the study is mixed republics similar to Ukraine in terms of form of government and organization of power in the state, in particular, Lithuania, France, Romania, Portugal, and Peru.

It was found that most mixed republics have one key common feature: to make a final decision on the removal of the president from office by impeachment, a qualified majority of two-thirds of the parliament is required. Additionally, it was found that some of the countries studied have separate legal acts governing the impeachment procedure. Most of these countries also have legally defined deadlines for each stage of the impeachment procedure. It was

found that the practice of applying measures of constitutional and legal liability not only to the head of state, but also to other senior officials, in particular members of parliament and government, and judges, is quite widespread. Based on comparisons across foreign countries, it was concluded that the historical and legal traditions of states significantly influence the content and practice of impeachment. Although the formal consolidation of the mechanism for removing the head of state from office at the legislative level is important, the work also emphasizes the importance of a simple, clearly defined impeachment procedure. The frequency and practice of application are not a direct indicator of the effectiveness of the impeachment instrument, because the institution of impeachment performs not only a punitive, but also a preventive function, preventing abuse of power and other unlawful actions by the head of state. In the author's opinion, the effectiveness of the institution of impeachment can be assessed through the prism of the potential possibility of its application at the right time. One of the most important factors determining the specifics of impeachment regulation and practice in a state is the national context and the peculiarities of its political architecture.

The work established that the form of government has a direct impact on the practice of impeachment and on other constitutional and legal responsibilities of the head of state. In particular, in parliamentary republics, impeachment as a tool of influence over the president is less important because the head of state is endowed with mostly ceremonial functions and, accordingly, has much less authority than in presidential and mixed forms of government.

A detailed analysis of the Ukrainian model of constitutional and legal responsibility for the head of state was conducted, and directions for its improvement were outlined. Attention was focused on the institution of impeachment as the only mechanism provided for in the national constitutional

legislation for removing the President of Ukraine from office within the framework of constitutional and legal responsibility.

The constitutional provisions were analyzed, in particular Article 111, which regulates the issue of impeachment of the head of state, as well as the Law of Ukraine “On a Special Procedure for the Removal of the President of Ukraine from Office (Impeachment)”. Despite the importance of adopting a special law in 2019, its content mainly reproduces the previous provision of the Law of Ukraine “On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine” and does not eliminate the main logical and structural defects of the national model of impeachment.

It is well established that the impeachment procedure in Ukraine is multi-stage and highly complex. The current legal and regulatory framework contains a limited list of grounds for the removal of the Head of State through the impeachment procedure – namely, high treason or another crime – which does not take into account the potential possibility of abuse of power, exceeding constitutional authority, or violation of the oath by the Head of State in the context of breaches of the Constitution of Ukraine.

Additionally, it was established that the legislative requirement to overcome the threshold of votes, which is three-quarters of the constitutional composition of the parliament, for the adoption of the final decision to remove the head of state from office significantly complicates the implementation of the impeachment procedure and does not correspond to the established practice of constitutional and legal regulation in foreign countries studied in the process of comparative analysis.

It was emphasized that, as a result of the study, the modernization of the institution of impeachment in Ukraine is important and should be carried out with international experience in mind. The current security and political challenges to be taken into account when preparing amendments to constitutional legislation are considered separately.

A set of measures is proposed to increase impeachment effectiveness as the main measure of the constitutional and legal responsibility of the head of state in Ukraine, in particular, expanding the list of grounds for impeachment, lowering the voting threshold for adopting a final decision on the removal of the president from office, establishing clear deadlines for the stages of the impeachment procedure, as well as strengthening the role of judicial bodies in the process of making a decision on the early termination of the president's powers by impeachment.

The author concludes that it is necessary to rethink the national model of impeachment to ensure the head of state's real responsibility before the people. The proposals formulated during the research process can be used to improve the regulatory and legal framework governing the constitutional and legal responsibility of the head of state in Ukraine.

Keywords: constitutional and legal responsibility, impeachment, head of state, president, mixed form of government, removal from office, system of checks and balances.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових видань України

1. Гансецька Е.В. Особливості вітчизняної моделі інституту імпічменту глави держави. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 1. С. 42–45. URL: <https://doi.org/10.32782/392240>;
2. Гансецька Е.В. Конституційно-правова відповідальність глави держави у зарубіжних країнах: порівняльний аспект. Право і суспільство. 2022. № 4. С. 9–14. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.2>;
3. Гансецька Е.В. Практичні проблеми реалізації процедури імпічменту в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 72–74. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/14>;
4. Гансецька Е.В. Юридичні дефекти конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні. Правова позиція. 2023. № 2 (39). С. 44–48. URL: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.9>;
5. Гансецька Е.В. Особливості інституту імпічменту у Сполучених Штатах Америки. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2023. № 6. С. 21–26. URL: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-4>.

Статті у наукових виданнях держави, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу:

1. Гансецька Е.В. Ретроспективний аналіз становлення інституту імпічменту в системі конституційно-правової відповідальності. Knowledge, Education, Law, Management. 2022. № 4(48). С. 320–324. URL: <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.50>;

2. Гансецька Е.В. Значення практики Європейського суду з прав людини в контексті конституційно-правової відповідальності глави держави Knowledge, Education, Law, Management. 2023. № 8(60). С. 75–79. URL: <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.8.12>.

Тези доповідей науково-практичних та міжнародних науково-практичних конференцій:

1. Гансецька Е.В. Глава держави як гарант дотримання прав і свобод людини і громадянина. *Права людини як індикатор розвитку сучасної держави*: Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 13 груд. 2021 р. С. 134–136.

2. Гансецька Е.В. Імпічмент як вид конституційно-правової відповідальності глави держави. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин*: Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 11–12 берез. 2022 р. С. 4–6.

3. Гансецька Е.В. Перспективи вдосконалення конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні. *The role of legal science in establishing a new world order in wartime and post-war period*: Матеріали міжнар. науков. конф, м. Рига, Латвія, 29–30 липня 2022. С. 23–25. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-5>.

4. Гансецька Е.В. Конституційно-правовий статус і відповідальність глави держави під час дії правового режиму воєнного стану. *Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні*: Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 15 груд. 2022 р. С. 22–24.

5. Гансецька Е.В. Вітчизняна модель імпічменту: поточний стан та перспективи. *Актуальні проблеми протидії корупції в Україні в умовах воєнного стану*: Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Рівне, 14 берез. 2023 р. С. 7–9.

6. Гансецька Е.В. Співвідношення принципу народовладдя та заходів конституційної відповідальності глави держави. *Актуальні питання розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та мирної розбудови*: Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 5 трав. 2023 р. С. 42–44.

7. Гансецька Е.В. Реалізація норм Конституції України в частині застосування заходів конституційно-правової відповідальності глави держави в період дії воєнного стану. *Конституція України в період війни та післявоєнного відновлення*: Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 23 черв. 2023 р. С. 29–31.

8. Гансецька Е.В. Правовий контекст захисту прав людини та гідності під час збройної агресії: конституційна роль глави держави. *Принцип поваги до людської гідності в умовах збройної агресії*: Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 11 груд. 2023 р. С. 23–25.

9. Гансецька Е.В. Конституційна відповідальність та стабільність політичних інститутів: виклики імпічменту для демократичних систем. *Vectors of Science and Technology Development in the Context of Globalisation* Матеріали міжнар. науков. конф, м. Рига, Латвія, 22–23 берез. 2024 С. 79–82. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-408-5-22>.

10. Гансецька Е.В. Конституційно-правова роль глави держави у забезпеченні права на життя під час воєнного стану. *Життя людини як конституційна цінність в сучасних умовах*: Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 12 груд. 2024 р. С. 20–22.

11. Гансецька Е.В. Президент під час воєнного стану: межі надзвичайних повноважень і стандарти захисту прав людини у змішаних республіках. *Конституційна демократія і права людини в умовах сучасних викликів і повоєнного відновлення*: Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди Дня Конституції України, м. Київ, 23 черв. 2025 р. С. 29–31.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	19
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ.....	34
1.1. Становлення та розвиток конституційно-правової відповідальності глави держави	34
1.2. Генезис та еволюція інституту імпічменту в конституційній теорії та практиці.....	54
1.3. Місце та співвідношення інституту імпічменту з іншими формами конституційно-правової відповідальності глави держави.....	70
Висновки до Розділу 1.....	78
Розділ 2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ МОДЕЛІ ІНСТИТУТУ ІМПІЧМЕНТУ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПУ ПОДІЛУ ВЛАДИ.....	80
2.1. Імпічмент як форма конституційно-правової відповідальності глави держави у державах зі змішаною республіканською формою правління.....	80
2.2. Конституційно-правові механізми та стадії процедури імпічменту в зарубіжних країнах.....	99
2.3 Конституційна практика застосування імпічменту.....	115
Висновки до Розділу 2.....	138
Розділ 3. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ.....	141
3.1. Конституційно-правові засади відповідальності Президента України.....	141

3.2. Логіко-структурні дефекти процедури імпічменту в Україні.....	154
3.3. Модернізація механізму конституційно-правової відповідальності глави держави з урахуванням європейських стандартів.....	160
Висновки до Розділу 3.....	176
ВИСНОВКИ.....	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	184

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВКЛ – Велике князівство Литовське

УНР – Українська Народна Республіка

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗУ – Закон України

КМУ – Кабінет Міністрів України

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

США – Сполучені Штати Америки

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

СТСК – спеціальна тимчасова слідча комісія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК КПРС – Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах розвитку сучасних демократичних держав питання забезпечення відповідальності глави держави є одним із ключових аспектів функціонування ефективної політичної системи. Інститут імпічменту, як важливий механізм конституційної відповідальності президента, набув великого значення в багатьох країнах світу, забезпечуючи баланс між гілками влади та сприяючи дотриманню верховенства права. Його роль у системі стримувань і противаг стає особливо актуальною в умовах посилення вимог до прозорості та підзвітності вищих державних посадовців.

Історичний розвиток інституту імпічменту свідчить про його поступову еволюцію від політичного інструменту контролю до правового механізму, що дозволяє забезпечувати відповідальність за зловживання владою або серйозні порушення закону. З часів античності і до наших днів імпічмент зазнав значних змін, і кожна країна адаптувала цей інститут відповідно до власних політичних та правових традицій.

В Україні, де інститут імпічменту був закріплений у Конституції 1996 року, його ефективність залишається низькою через складність процедури та обмеженість підстав для його застосування. Незважаючи на значний міжнародний досвід, який свідчить про необхідність і можливість вдосконалення цього механізму, в Україні процедура імпічменту є фактично недосяжною. Відсутність успішних прецедентів використання цього інституту підкреслює нагальну потребу у вдосконаленні законодавчих норм, що регулюють процес притягнення президента до відповідальності.

Це наукове дослідження спрямоване на детальний аналіз еволюції, сучасного стану та перспектив розвитку інституту імпічменту як в Україні, так і в контексті міжнародного досвіду. Метою дослідження є

виявлення недоліків чинної процедури імпічменту в Україні та розробка пропозицій щодо її вдосконалення з урахуванням зарубіжних моделей. Особливу увагу буде приділено питанням правового регулювання, участі судових органів, ролі парламенту та політичним ризикам, пов'язаним із використанням імпічменту.

Дослідження стане основою для формування конкретних рекомендацій щодо реформування інституту імпічменту в Україні з метою забезпечення більш прозорості та ефективної системи конституційної відповідальності глави держави, що сприятиме зміцненню демократичних інститутів та верховенства права в країні.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями.

Теоретичну основу проблематики конституційно-правової відповідальності глави держави досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці в галузях права, політології, філософії та соціології. Попри численні дослідження, ця проблематика залишається актуальною, адже серед науковців відсутня однастайність щодо природи, сутності, ознак та підстав виникнення конституційно-правової відповідальності. Особливо це стосується питань класифікації форм та видів такої відповідальності.

Серед вітчизняних дослідників, які зробили значний внесок у вивчення теми конституційно-правової відповідальності, варто відзначити роботи насамперед науковців, які відзначилися своїм науковим доробком щодо тематики інституту президентства – Ю.Г. Барабаш, Д.М. Белов, Ю.М. Бисага, М.С. Кармазіна, А.І. Кудряченко, Н.Г. Плахотнюк, В.Ф. Погорілко, С.Г. Серьогіна, В.А. Шатіло, В.М. Шаповал, Ю.М. Тодика та інші. Водночас число сучасних українських науковців, які детально досліджують питання конституційно-правової відповідальності глави держави та імпічменту, є дещо меншим. В цьому контексті варто виокремити праці Ю.В. Ткаченка, І. Кресіної, В.М. Мартинюка, А.В. Малкіної, О. Шляхтуна, Т. Сухоноса.

Попри значний інтерес до цієї тематики серед суспільства, досі існує потреба в додаткових наукових дослідженнях, включаючи аналіз історико-правової перспективи й особливостей інституту конституційно-правової відповідальності та інституту імпічменту, порівняння їх моделей у зарубіжних та європейських країнах, пошук альтернативних рішень для покращення національної моделі. Це пов'язано у першу чергу із тим, що інститут конституційно-правової відповідальності ще знаходиться на етапі свого розвитку в системі координат національного права, що також значно відображається і на особливому виді конституційно-правової відповідальності глави держави. Продовження наукового пошуку у цьому напрямку сприятиме більш ефективному використанню міжнародного досвіду для вдосконалення інституту імпічменту та вітчизняної практики конституційно-правової відповідальності глави держави загалом.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є проведення першого комплексного дослідження інституту конституційно-правової відповідальності глави держави в країнах зі змішаною республіканською формою державного правління, особливостей його законодавчого закріплення та застосування, а також формування пропозицій для удосконалення національного нормативно-правового регулювання.

Мета розкривається через постановку наступних науково-дослідницьких завдань:

- дослідити сутність та еволюцію інституту конституційно-правової відповідальності глави держави у світовій політико-правовій думці;
- виявити особливості правового статусу глави держави в змішаних республіках та встановити межі його конституційно-правової відповідальності;

- провести порівняльно-правовий аналіз моделей імпічменту та інших форм відповідальності глави держави у змішаних республіках;
- розкрити роль і функції парламенту, судів та інших державних органів у процесі притягнення глави держави до конституційно-правової відповідальності;
- дослідити законодавчі механізми, що регулюють імпічмент у країнах з різними правовими системами;
- дослідити зарубіжний досвід запобігання політичним маніпуляціям під час імпічменту та запропонувати шляхи імплементації найкращих практик до українського законодавства;
- проаналізувати сучасне законодавство України щодо процедури імпічменту і визначити його слабкі місця у контексті забезпечення реальної політичної відповідальності глави держави;
- розглянути феномен впливу особистісного чинника (лідерства глави держави) на функціонування інституту конституційно-правової відповідальності глави держави;
- запропонувати шляхи щодо вдосконалення національного законодавства з метою підвищення ефективності конституційно-правової відповідальності глави держави на практиці;
- виявити найбільш ефективні моделі відповідальності глави держави у змішаних республіках та обґрунтувати можливість їх адаптації до національних реалій України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційно-правової відповідальності глави держави у країнах зі змішаною республіканською формою правління.

Предметом дослідження є національне та зарубіжне нормативно-правове регулювання, інституційні механізми та особливості, практика застосування процедури імпічменту та інших форм конституційно-

правової відповідальності глави держави у країнах зі змішаною республіканською формою державного правління, а порівняння їх з моделями конституційно-правової відповідальності глави держави у країнах з іншими формами правління для виявлення впливу форми правління на зміст і практику імпічменту.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження та вирішення поставлених завдань було застосовано широкий спектр загальнонаукових і спеціально-правових методів, включаючи порівняльно-правовий, історичний, формально-логічний, аналітичний, метод аналізу та синтезу, аналогії, емпіричний, метод прогнозування і моделювання та інші.

Порівняльно-правовий метод став ключовим для всієї дисертаційної роботи та був застосований у більшості її розділів. Одним із прикладів є використання цього методу у розділі 2 “Конституційно-правові моделі інституту імпічменту в контексті принципу поділу влади” для проведення порівняльного аналізу законодавства щодо регулювання конституційно-правової відповідальності глави держави у країнах зі змішаною республіканською формою державного правління, включаючи обрані країни – Литву, Францію, Румунію, Португалію, Перу та інші. Це дозволило виявити спільні риси та відмінності у підходах до відповідальності глави держави, ролі парламенту, судових та інших державних органів у цих процесах (п. 2.1, 2.2, 2.3).

Історичний метод використовувався для дослідження виникнення імпічменту як явища та передумови для формування сучасного інституту конституційно-правової відповідальності глави держави. В процесі застосування цього методу було встановлено послідовність розвитку та еволюції інституту конституційно-правової відповідальності глави держави в країнах зі змішаною республіканською формою правління. Окрім цього, метод дозволив виявити історичні витоки та трансформацію

інституту імпідменту від античності до сучасності, особливо в контексті його адаптації до сучасних демократичних систем (п. 1.2). Важливим стало також використання історичного методу і для пояснення окремих етапів розвитку конституційно-правової відповідальності в Україні, виокремлення її особливостей протягом різних періодів формування української державності, впливу політичних режимів на реальність застосування процедури імпідменту та розвиток конституціоналізму (п. 1.1, 1.3). Він також дав змогу простежити практику застосування заходів конституційно-правової відповідальності в різних правових традиціях (п. 2.3).

Підкреслюючи важливість дослідження реальних практик застосування заходів конституційно-правової відповідальності та процедури імпідменту, зокрема, варто виокремити і емпіричний метод, який став помічним у процесі порівняння досвіду різних зарубіжних країн та правових систем. Зокрема, цей метод дозволив дослідити реальні випадки застосування заходів конституційно-правової відповідальності стосовно президентів у Литві, Франції, Румунії, Перу, Бразилії, Південній Кореї, США та інших країнах, проаналізувати їх результати та наслідки для державної системи (п. 2.3). Завдяки емпіричному методу було здійснено не лише ознайомлення із законодавчими актами, але й з цінною практикою застосування процедури імпідменту (або наближенням до неї) у різних країнах, що дозволило сформулювати висновки щодо ефективності існуючих механізмів та виявити їх недоліки.

Формально-логічний метод застосовувався для формулювання понять, визначень, пов'язаних із конституційно-правовою відповідальністю глави держави в країнах зі змішаною республіканською формою правління, а також для систематизації нормативних положень про імпідмент (п. 3.1, 3.2). Окрім цього, метод застосовувався з метою забезпечення внутрішньої послідовності дисертаційної роботи задля

логічної узгодженості дослідження інституту конституційно-правової відповідальності глави держави. Корисним стало застосування методу у всіх розділах роботи – у розділі 1 відмічається позитивний вплив формально-логічного методу для встановлення співвідношення між інститутом імпічменту та іншими формами відповідальності глави держави, у розділі 2 – для побудови логічної моделі процедури імпічменту, виявлення структурних елементів механізму реалізації відповідальності глави держави, у розділі 3 – виявлення внутрішніх суперечностей і прогалин у правовому регулюванні, логічного обґрунтування пропозиції щодо вдосконалення поточного нормативно-правового регулювання з визначеної тематики тощо.

Зважаючи на комплексність характеру досліджуваних інститутів, що поєднують у собі нормативні, інституційні та практичні аспекти, особливе значення для використання у роботі мали аналітичний метод та метод аналізу і синтезу. В першу чергу вказані методи є важливими для опрацювання численних наукових та законодавчих джерел, а також новинних та інших інформаційних матеріалів. У процесі аналізу вдалося сформулювати цілісне уявлення про механізми відповідальності глави держави не тільки у країнах зі змішаною республіканською формою державного правління, а й у державах з іншими формами правління та різними політичними системами. Цінним виявилось встановлення взаємозв'язку між моделлю організації державної влади та особливостями реалізації заходів конституційно-правової відповідальності глави держави (п. 2.1, 2.2).

З метою виявлення закономірностей розвитку інституту конституційно-правової відповідальності глави держави у різних країнах застосовувався метод аналогії. Окремим умовиводом, сформульованим у процесі здійснення дослідження, стало те, що навіть за схожих вихідних умов (форма правління, політичний режим, державний устрій) практика

врегулювання питань, пов'язаних із відповідальністю очільників держав, є дуже різною. І навпаки – різні, на перший погляд, країни можуть мати схожі моделі та процедури імпічменту, правові конструкції. Інколи це також пов'язано і з історичним контекстом – вплив у минулому однієї країни на іншу міг спричинити запозичення окремих елементів зарубіжних моделей та відобразитись на загальній тенденції розвитку інституту відповідальності як глави держави, так і інших вищих органів державної влади (п.1.2, 2.2).

Метод прогнозування переважно використовувався для виявлення потенційного впливу змін у процедурі імпічменту на стабільність політичної системи України, визначення наслідків впровадження запропонованих змін на нормативно-правовому рівні, а також формування сценаріїв розвитку інституту конституційно-правової відповідальності глави держави в умовах подальшої європейської інтеграції (п. 3.3). При цьому нерозривно із методом прогнозування було застосовано і метод моделювання, який дозволив на основі можливих сценаріїв розвитку українського конституціоналізму обґрунтувати практичні рекомендації щодо удосконалення чинної моделі конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні (п. 3.3). Також було з'ясовано, що для перереформування наявних нині правових механізмів щодо відповідальності президента України варто враховувати принципи верховенства права та поділу влади.

Нормативною основою дослідження стали Конституція України, Закони України “Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)”, “Про Регламент Верховної Ради України”, а також підзаконні нормативно-правові акти. Важливими елементами дослідження були також конституції, інші нормативно-правові акти та прецеденти інших країн зі змішаною республіканською формою правління та зарубіжних країн із відмінними формами правління.

Використано міжнародні правові акти, зокрема Європейську конвенцію про права людини та рішення Європейського суду з прав людини, що стосуються питань відповідальності вищих посадових осіб, зокрема глави держави. Результати дослідження також ґрунтуються на аналізі правових актів держав-членів Європейського Союзу, рішень Європейського суду з прав людини та судової практики у сфері імпідменту, що дозволяє запропонувати практичні рекомендації щодо вдосконалення процедури імпідменту в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дана дисертація є одним із перших комплексних досліджень інституту конституційно-правової відповідальності глави держави, в тому числі щодо аналізу особливостей цього інституту в країнах зі змішаною республіканською формою державного правління. У роботі приділяється особлива увага порівняльно-правовому аспекту дослідження конституційно-правової відповідальності глави держави задля виявлення найкращих практик, які в майбутньому можуть бути використані для зміни або доповнення чинного законодавства.

Складність пошуку релевантних, насамперед національних, наукових джерел не лише підтвердила певну прогалину в узгодженні підходів до інституту конституційно-правової відповідальності глави держави в межах української науки, але й навпаки, підкреслила необхідність продовження дослідження та наукового пошуку в цьому напрямі.

Враховуючи вищевказане, у вітчизняній юридичній доктрині відповідна тематика до цього часу не була предметом всебічного аналізу, що зумовило необхідність опрацювання значного масиву зарубіжних джерел та використання наявних наукових доробків для систематизації попередньо проведених досліджень в межах однієї дисертаційної роботи.

В результаті проведення дослідження в даній дисертації сформульовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем, а саме:

вперше:

- виявлено закономірності взаємозв'язку між формою державного правління та моделлю конституційно-правової відповідальності глави держави, що дозволило встановити особливості функціонування інституту імпічменту в державах зі змішаною республіканською формою правління;
- встановлено, що специфіка конституційно-правової відповідальності глави держави у змішаних республіках обумовлюється балансом політичних і правових механізмів стримувань і противаг, які визначають реальність застосування інституту імпічменту та його вплив на стабільність системи державної влади;
- визначено логіко-структурні дефекти чинної процедури імпічменту Президента України, що унеможлиблюють ефективну реалізацію конституційно-правової відповідальності глави держави в умовах надзвичайних викликів;
- сформульовано авторський поділ моделей імпічменту у змішаних республіках, що дає змогу системно осмислити їх інституційні особливості, механізми реалізації та вплив на баланс гілок влади;
- запропоновано авторську класифікацію підстав для імпічменту, яка, на відміну від чинної української конституційної моделі, охоплює не лише державну зраду та інші злочини, а й грубі порушення Конституції України та присяги, зловживання владою та інші діяння, що підривають засади державної влади;
- обґрунтовано комплексні напрями модернізації законодавства України щодо процедури імпічменту, засновані на адаптації позитивного європейського досвіду та спрямовані на підвищення ефективності

механізму конституційно-правової відповідальності глави держави в контексті євроінтеграції.

удосконалено:

- теоретичні підходи до визначення конституційно-правової відповідальності глави держави шляхом уточнення правової природи та місця цього інституту у системі стримувань і противаг, особливо у межах країн зі змішаною республіканською формою правління;

- наукове розуміння походження та становлення інститутів конституційно-правової відповідальності та імпідменту, їх взаємозв'язок із рівнем розвитку конституціоналізму у країні та зрілістю політичної системи;

- положення про те, що конституційно-правова відповідальність глави держави у змішаних республіках є багатограним інститутом, який забезпечує рівновагу між гілками влади, запобігає зловживанням владою і сприяє збереженню демократичних засад;

- концептуальні засади співвідношення інституту імпідменту з іншими формами конституційно-правової відповідальності глави держави;

- підходи до інтерпретації ролі судових органів у процедурі імпідменту у різних правових системах, зокрема через залучення конституційних судів до підтвердження юридичних підстав для усунення глави держави, що забезпечує об'єктивність та правомірність цього процесу.

дістало подальшого розвитку:

- визначення необхідності перегляду конституційних положень щодо імпідменту в Україні з метою розширення переліку підстав для його застосування та зниження порогу голосів у парламенті для ухвалення рішення про усунення президента;

- положення про необхідність удосконалення процедурного аспекту імпічменту через встановлення чітких часових рамок для кожного етапу процесу, що запобігатиме затягуванню і дозволить підвищити ефективність реалізації конституційно-правової відповідальності;
- висновок про тимчасовий характер конституційно-правової відповідальності глави держави, зокрема щодо імпічменту, який повинен застосовуватися лише за необхідності відновлення конституційного порядку, інакше існує ризик перетворення імпічменту на політичний інструмент.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки та пропозиції, сформульовані у цьому дисертаційному дослідженні, можуть бути використані для вдосконалення розуміння та сприйняття механізмів конституційно-правової відповідальності глави держави шляхом внесення змін до Конституції України та відповідних законодавчих актів. Зокрема, пропозиції щодо спрощення процедури імпічменту, розширення підстав для його застосування та запровадження чітких часових меж можуть бути враховані під час розробки змін до чинного законодавства. Дослідження також може бути корисним у процесі адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу в частині конституційно-правової відповідальності вищих посадових осіб, а також загалом під час подальшої адаптації правової системи України до права ЄС (*acquis* ЄС) в умовах активного євроінтеграційного процесу.

Результати дослідження можуть бути застосовані у діяльності органів державної влади під час формування та реалізації державної політики, а також у науковій діяльності вітчизняних та зарубіжних дослідників, враховуючи міжнародний і порівняльно-правовий характер роботи, спрямований на аналіз моделей конституційно-правової відповідальності глави держави у різних правових системах.

Разом із цим, результати дослідження можуть бути використані у навчальному процесі під час викладання дисциплін “Конституційне право” та “Конституційне право зарубіжних країн” і розробки навчально-методичних матеріалів, а також у науково-дослідній діяльності.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та пропозиції дисертаційного дослідження були апробовані на: Міжнародній науково-практичній конференції “Права людини як індикатор розвитку сучасної держави” (13 грудня 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції “Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин” (м. Одеса, Україна, 11–12 березня 2022 року); Міжнародній науковій конференції “The role of legal science in establishing a new world order in wartime and post-war period” (Рига, Латвія, 29–30 липня 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції “Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні” (15 грудня 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми протидії корупції в Україні в умовах воєнного стану” (м. Рівне, 14 березня 2023 року); Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні питання розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та мирної розбудови” (5 травня 2023 року); Міжнародній науковій конференції “Конституція України в період війни та післявоєнного відновлення” (з нагоди Дня Конституції України, 23 червня 2023 року); Міжнародній науковій конференції “Public participation in the lawmaking process”, (Люблін, Польща, 8 грудня 2023 року); Міжнародній науковій конференції “Принцип поваги до людської гідності в умовах збройної агресії” (з нагоди відзначення Міжнародного дня прав людини, 11 грудня 2023 року); Міжнародній науковій конференції “Vectors of Science and Technology Development in the Context of Globalisation” (Рига, Латвія, 22–23 березня 2024 року); Міжнародній науково-практичній конференції

“Життя людини як конституційна цінність в сучасних умовах” (12 грудня 2024 року); Міжнародній науковій конференції “Конституційна демократія і права людини в умовах сучасних викликів і повоєнного відновлення” (з нагоди Дня Конституції України, 23 червня 2025 року).

Структура дисертаційної роботи обумовлена характером проблематики, постановкою мети та завдань дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 213 сторінок. Список використаних джерел налічує 220 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ

1.1. Становлення та розвиток конституційно-правової відповідальності глави держави

З прийняттям Конституції у 1996 році почався новий етап розвитку конституціоналізму в Україні. Основний Закон закріпив ключові права та обов'язки громадян, визначив межі компетенції органів державної влади та вищих посадових осіб, не оминаючи при цьому і питання відповідальності.

Чимало положень Конституції присвячено саме цьому: встановлено принципи відповідальності органів влади перед народом, окреслено механізми імпічменту Президента України, визначено підстави для припинення повноважень членів парламенту та посадових осіб, а також передбачено конституційні процедури щодо відповідальності уряду. Конституція України передбачає обов'язок державних інституцій дотримуватися законів та підпорядковуватися конституційним принципам, забезпечуючи ефективний контроль та баланс влади, що є основою демократичної держави та дієвим інструментом у боротьбі з узурпацією влади.

Водночас одним з основних положень стало закріплення конституційно-правової відповідальності глави держави, яке було уособлено у статті 111 Конституції України щодо процедури імпічменту. Хоча здається, що інститут імпічменту – надбання новітньої історії України, це враження є дещо хибним.

Історія застосування заходів відповідальності до глави держави та інших представників влади майже дорівнює існуванню нашої країни, беручи свої витоки ще з часів Київської Русі. Насамперед мова йде про

народні віча, які хоч і не прямо передбачали здійснення впливу на верховне управління державою, проте мали достатньо вагомий прояв демократичного контролю влади. Віче передбачало збір місцевих жителів, які мали на меті вирішувати важливі суспільні справи. Можна сказати, що віче виступало стримуючим фактором у процесі правління князів, маючи на нього безпосередній вплив. Вважається, що основним призначенням такого формування, як віче, було прийняття рішень щодо здійснення управління – від укладення договорів між князями та іншими землями до проголошення війни й укладення миру. Також народні віча могли впливати й на процес прийняття деяких політичних рішень та брати участь у виборі або відстороненні (вигнанні) князів. Віче поєднувало у собі таку кількість повноважень, що охарактеризувати його як одну із гілок влади неможливо. Переносячи характеристику цього утворення на новітній лад, можна знайти найбільше елементів законодавчої та судової влади (особливо що стосувалося справ про захист громадянських прав) [1, с. 56].

Хоча у середньовічній Україні формально не існувало закріпленого інституту імпічменту або подібного до нього, заходи, які б призводили до відсторонення вищих посадових осіб, існували. Наявними були випадки, коли при втраті підтримки або вчиненні різного роду проступків князь міг бути відсторонений від правління. Цікавим є те, що жоден із цих механізмів не був закріплений формально, проте зберігав можливість бути застосованим, що у протиставленні нинішньому досвіду є прямо протилежним.

Окрім народного віча, чільне місце в політичній системі Київської Русі займали й інші представницькі установи – князівські та боярські ради, князівські з'їзди, собори. Призначенням кожного виду з цих заходів було здійснення контрольних повноважень по відношенню до князя, що безумовно заклало основу для самоврядування [2, с. 288]. Таким чином,

система координат, у межах якої розвивалися правовідносини того часу, сприяла започаткуванню демократичного ладу та ґрунтувалася на неписаному на той час принципі розподілу державної влади.

Яскравим прикладом застосування заходів відсторонення князя від влади є події 1147 року, коли розпочалося повстання проти Ігоря Ольговича. Київське віче було сконцентровано на необхідності помсти роду Ольговичів, прийняло рішення здійснити розправу над князем. Ігоря схопила юрба містян під час здійснення молитви у монастирі та невдовзі вирішила бити князя. Рішення було ухвалено таємно від Ігоря та його оточення, оскільки мало на меті обрати нового очільника – Ізяслава Мстиславовича, який на той час був переяславським князем [3, с. 181].

Протягом часу існування Київської Русі усунення князя від влади відбувалося дев'ять разів, сім з яких стосувалися вигнання попереднього князя або його вбивства. Водночас дослідники вважають, що усунення князів від правління є скоріше винятком, аніж правилом, оскільки зазвичай віче спрямовувало свої сили на пошук компромісу між князем та боярською думою для подолання будь-якого роду політичних непорозумінь [4, с. 54].

Після розпаду Київської Русі встановлювалися різні політичні традиції, які могли містити ознаки сучасного імпічменту та стосувались відсторонення або усунення глави держави або верховного керівництва держави від влади. Так, після приєднання українських земель до Великого князівства Литовського (надалі за текстом – ВКЛ), тогочасні правителі на українських землях вважалися васалами литовського (великого) князя. Землями-князівствами, до складу яких увійшли українські, правила удільні князі-намісники [5, с. 180]. Хоча місцева шляхта, подібно до народного віча, здійснювала значний вплив на князя або іншого правителя, змушуючи його відмовитись від посади.

Так, наприклад, князю литовському і руському Свидригайлу Ольгердовичу довелося зіштовхнутися з великими труднощами всередині держави у стосунках з литовською знаттю. Проблема полягала в тому, що ще за часів правління Вітовта він зарекомендував себе як послідовний противник політики зосередження влади, яку той здійснював, піднімаючи вплив литовської католицької знаті. Така позиція принесла Свидригайлу повагу й підтримку православного населення українських та білоруських земель [5, с. 183], незважаючи на те, що сам він був охрещений за католицьким обрядом. Ставши великим князем, Свидригайло свідомо порушив один з артикулів Городельської унії, який надавав виключне право римо-католикам обіймати найвищі державні посади, натомість оточуючи себе прихильниками-русинами. Такі дії швидко налаштували литовську знать проти нього, і в їхніх колах виник план насильницького усунення Свидригайла від влади.

У 1432 році змовники здійснили напад на резиденцію Свидригайла. Князеві вдалося врятуватися, втікши до Полоцька, однак влада в державі перейшла до його суперника – князя Сигізмунда Кейстutowича, молодшого брата Вітовта. Влада Сигізмунда була визнана литовським населенням, тим часом як українські землі, разом з Вітебською та Смоленською землями, залишилися вірними Свидригайлу, і в князівстві почалося внутрішнє протистояння та тривала боротьба [5, с. 183].

Головною опорою Свидригайла стали православні князівські роди та військові верстви Волині, Київщини й Чернігово-Сіверщини. Сигізмунд, у свою чергу, спирався переважно на литовську знать, яка дотримувалася католицького обряду. Війна з перемінним успіхом тривала протягом 1432–1433 років, поки у 1434 році не відбулося поширення Єдлінського привілею на руські (українські) землі [6, с. 126] та зрівняння у правах православних русинів та католиків-литовців. Це знеохотило

багатьох прихильників Свидригайла продовжувати боротьбу, особливо серед білоруських земель.

Втрачаючи підтримку, Свидригайло вирішив дати вирішальний бій своїм противникам. Однак 1435 року у битві при Вількомирі удача була на боці його опонентів. У цій битві загинуло та потрапило в полон багато його воїнів, у тому числі руських (українських) князів. Після цієї поразки союзники Свидригайла відступили від нього і визнали правителем Литви Сигізмунда Кейстutowича. Маючи серед прихильників тільки представників Поділля, Свидригайло покинув Литву та утвердився на Волині за підтримки місцевої знаті, зберігши при цьому титул великого князя. Русини високо шанували та були відданими литовському князеві, щиро плекаючи надію на утвердження українського представництва у межах ВКЛ [5, с. 183].

Хоча вказані історичні відомості прямо не демонструють взаємозв'язку із подіями у владній верхівці ВКЛ або встановленню відповідальності князя як очільника держави (або окремої її території) перед підвладним населенням, все ж можна дійти до першого висновку, що важливим елементом організації тогочасного суспільства була постать лідера та провідника. Влада розглядалася персоналізовано, оскільки правитель вважався представником легітимності та гарантом, якщо не прав та свобод, то принаймні інтересів відповідної суспільної групи. Припускаємо, що підтримка Свидригайла серед населення не засновувалася виключно на його досягненнях, а мала підґрунтя із особистої лояльності та віри в лідера. Така модель взаємодії підкреслює важливість персоналії, що є не тільки відбитком часу, а й відображенням всієї конституційно-правової архітектури України.

У 1440 році життя Свидригайла знову змінилося, коли Сигізмунда Кейстutowича було вбито. Після його смерті на трон Литви претендували декілька осіб, включно з сином Сигізмунда Михайлом та польським

королем Владиславом III, сином Ягайла і Ядвіги. Однак рада Великого князівства обрала великим князем молодшого брата короля Казимира Ягеллончика, навіть без погодження з польським королем як своїм сувереном [7].

Ситуація, що склалася довкола боротьби за владу між Свидригайлом і Сигізмундом Кейстутовичем, засвідчила важливість впорядкованих і чітких правових норм у Великому князівстві Литовському. Таке загострення внутрішніх конфліктів і боротьби за владу показало князівству, що політична та адміністративна стабільність може бути досягнута лише завдяки впровадженню чітких законодавчих актів, які б регулювали всі ключові аспекти життя суспільства, включно із правами й обов'язками різних верств населення та процесами передачі влади. Саме це і стало передумовою для розробки Литовських статутів, які згодом стали основою правової системи князівства.

Перший Литовський Статут був ухвалений у 1529 році, приблизно через століття після подій, пов'язаних зі Свидригайлом. Він започаткував формальну кодифікацію права в князівстві, і його метою було впорядкування правових відносин у різних сферах: від захисту приватної власності та регулювання земельних відносин до встановлення судових процедур та визначення кримінальних і державних злочинів. Подальші редакції Статуту (1566 та 1588 років) стали логічним продовженням і вдосконаленням першої редакції, доповнюючи і конкретизуючи юридичні норми, що дозволило князівству розвинути правову систему, яка відповідала на тогочасні виклики і сприяла стабільності державного управління. Політичну участь шляхти у часи ВКЛ можна охарактеризувати саме завдяки дослідженню Литовських статутів – відповідно до текстів шляхта певним чином обмежувала владу князя, хоча звичний нам механізм відсторонення не згадувався.

На початку XVI століття Литовська держава не мала кодифікованих або іншим чином юридично закріплених актів, а тому продовжувала функціонувати відповідно до місцевих звичаїв. Поступово це спонукало князівську адміністрацію зробити “звід прав”, хоча реалізація задуму неодноразово була відкладена. Саме тому ініціативу було взято вже згаданою вище місцевою шляхтою, представники якої на сеймі 1514 року подали литовському князю прохання видати права та закони для врегулювання повсякденного життя [8, с. 206].

У першому статуті 1529 року шляхті гарантувався справедливий суд, що передбачав відсутність покарання без проведення публічного процесу. Разом з цим встановлювалася і відповідальність за злочини, яка мала бути виключно індивідуальною [8, с. 207-208]. Хоча характеристика Першого Литовського Статуту може складати враження, що акт був достатньо прогресивним та враховував більшість викликів часу, із часом переважна частина шляхти почала висловлювати своє невдоволення. Як наслідок, у 1566 році було прийнято Другий Литовський Статут, який вніс радикальні зміни до політичної системи ВКЛ, компліментарно регламентуючи статус шляхти [8, с. 210]

Цікаво, що у Третньому Литовському Статуті, який датується 1588 роком, було виокремлено низку політичних та державних злочинів, які теоретично могли стосуватися вищого керівництва держави. Серед політичних злочинів було виділено втечу до ворога, бунти, зносини з противником, а також здачу замку. До державних злочинів було віднесено службові та ті, що порушували порядок управління, а саме здійснення хабарництва, підробки документів, самочинного карбування монет та інші [8, с. 216].

Попередні події навколо боротьби Свидригайла та Сигізмунда Кейстуовича, що привели до усвідомлення необхідності впорядкування правовідносин у Великому князівстві Литовському, стали важливою

віхою на шляху формування правової системи, здатної забезпечити стабільність та законність в управлінні державою. Литовські статuti, які кодифікували ці правовідносини, заклали підґрунтя для подальшого формування юридичної традиції, що отримала продовження на українських землях у різних формах.

А наступним визначним етапом на шляху розвитку української правової культури стала епоха Гетьманщини – державного утворення, яке виникло у середині XVII століття. Гетьманщина вирізнялася власною адміністративно-правовою системою, яка ґрунтувалася як на традиціях звичаєвого права, так і на впливі попередніх правових документів, зокрема Литовських статутів. Це державне утворення мало свої специфічні підходи до управління та контролю за владою, що включали механізми відсторонення від влади і притягнення до відповідальності посадових осіб. Такі процедури відображали не лише тогочасні соціально-політичні потреби, але й прагнення до забезпечення правопорядку та стабільності в системі управління. Вивчення підходів Гетьманщини до усунення з посади різних урядовців дозволяє простежити, як ці правові практики еволюціонували з часів Великого князівства Литовського та стали важливими елементами у розвитку української державності.

Дослідження етапів розвитку правовідносин у Гетьманщині надає цінний матеріал для розуміння, як змінювалися підходи до відповідальності і відсторонення від влади, адаптуючись до нових викликів і обставин. Цей аналіз дозволяє краще зрозуміти еволюцію юридичних механізмів, що забезпечували відповідальність урядовців і вищих посадових осіб у різні періоди української історії, закладаючи основи для подальшого розвитку правової традиції в Україні.

Характеризуючи період Гетьманщини у XVII-XVIII століттях, можна зазначити, що механізм усунення гетьмана як глави держави набув

більш формалізованого вигляду. Гетьмани обиралися та могли бути усунені на козацьких радах, при цьому причинами для усунення або відсторонення могли бути втрата довіри або неможливість ефективно здійснювати свої повноваження.

Після тривалого періоду політичної нестабільності та втрати підтримки серед козаків гетьман Іван Виговський був змушений зректися своєї влади. І хоча формально самотійне зречення влади не є класичним прикладом усунення глави держави, в даному випадку важливо розуміти усю специфіку історичного контексту, який призвів до кульмінації у добі Руїни в Україні. Після зречення Іван Виговський зазнав наслідків своєї діяльності – без суду і слідства [9, с. 22] йому було винесено смертний вирок (хоча він як сенатор не підлягав трибуналу), а на наступний день розстріляно [10, с. 269].

Іншим прикладом козацького контролю щодо гетьмана може слугувати відсторонення Івана Мазепи, який був обраний гетьманом у 1687 році [9, с. 4] та отримав значний обсяг повноважень. Зважаючи на те, що гетьман зосереджував у своїй особі одразу всі три гілки влади, його називали “верхній володар і господар отчизни нашої”, “зверхніший властитель”, “гетьман Війська Запорізького”. Через загальний бюджет, який включав військові та особисті кошти Мазепи, було вчинено численні фінансові зловживання. Вказане свого часу вже призвело до усунення з посади попередника Івана Мазепи – Івана Самойловича, на що перший успішно посилався. Як реакція на виклик започаткувалася нова посада – “генеральний підскарбій”, до повноважень якого відносилося відання військовою казною. Проте контроль гетьмана на цьому не було закінчено: повноваження продовжували звужуватись та все більше потрапляли під вплив російського царя [11, с. 66].

Кінцевим етапом у правлінні гетьмана стала зміна його політичних орієнтирів у Північній війні, що потягнуло за собою достатньо

очевидний, хоч і не класичний для механізмів відсторонення глави держави, наслідок – усунення Мазепи від влади було ініційовано ззовні московським царем Петром I [12, с. 68].

Гетьманщина, як етап розвитку української державності, наочно демонструє, як в умовах автономії та власної політико-правової системи формувалися підходи до управління і відповідальності посадовців. Це суспільне утворення, що мало специфічні процедури контролю за владою, запозичило й адаптувало різні правові норми, зокрема з Литовських статутів, і створило унікальну систему управління, орієнтовану на забезпечення законності та правопорядку. Однак, попри високий ступінь такої автономії, Гетьманщина не існувала у вакуумі – її розвиток відбувався паралельно з іншими державними утвореннями, що мали значний вплив на українські землі, зокрема з Річчю Посполитою.

Річ Посполита, утворена у 1569 році шляхом Люблінської унії між Польським Королівством та Великим князівством Литовським, стала важливим етапом у розвитку правовідносин на українських територіях. У рамках Речі Посполитої були встановлені нові принципи державного управління, що ґрунтувалися на обмеженні монархічної влади та значній ролі шляхти, яка активно впливала на політичне життя і мала чітко визначені права й привілеї. Це, у свою чергу, породило нові правові норми і процедури, що стосувалися питань відповідальності та відсторонення від влади посадових осіб.

У Речі Посполитій були розроблені й узаконені особливі механізми контролю за правителями та чиновниками, що дозволяли шляхті не тільки брати участь в управлінні, але й вимагати відповідальності від монарха та інших посадових осіб. Наприклад, існували сеймики – регіональні зібрання шляхти, які контролювали місцеву владу і мали право вимагати від своїх представників виконання певних дій [13, с. 336]. Це дало змогу шляхті активно впливати на управлінські процеси, що сприяло розвитку

унікальної на той час політичної культури, орієнтованої на взаємну підзвітність і контроль.

Таким чином, Річ Посполита створила нову правову атмосферу, в якій питання відповідальності та можливості відсторонення від влади набули формалізованих ознак і ґрунтувалися на погоджених між різними групами владних еліт принципах. Цей підхід, що поєднував інтереси монарха і шляхти, сприяв розвитку правової свідомості на українських землях, які стали частиною Речі Посполитої.

Перебуваючи під владою Речі Посполитої у XVI–XVII століттях, на українських землях очільником виконавчої гілки влади був король Польщі. Незважаючи на те, що саме сейму належали повноваження щодо обрання польських королів (і в свою чергу могли бути піддані впливу шляхти), прямого механізму для застосування заходів конституційно-правової відповідальності до короля як глави держави не було. Однак, важливо відзначити, що польська шляхта мала право впливати на деякі прояви неприйнятної політики короля через інститут вето та інші політичні механізми. Також особливої уваги заслуговує розгляд випадку повстання (рокошу) шляхти проти монарха Сигізмунда III Вази. Рокош вважається політично спрямованим масовим виступом проти короля та був одним із видів діяльності тогочасної польської шляхти. Крім рокошів, непоодинокими випадками були вже згадані сеймики, проведення судових процесів та приватних війн, конфедерації шляхетські й інші види аристократичного свавілля [14, с. 183].

Рокош мав у своїй основі ідею, що уособлювала пряму демократію та спротив владі. Очільником рокошу 1606–1609 років став воєвода Миколай Зебжидовський (саме тому літературні згадки про події цих років іменуються як “Рокош Зебжидовського”). Дії, які були спричинені невдоволенням шляхти щодо курсу зовнішньої політики Речі Посполитої, були направлені на обмеження королівської влади й централізаторської

політики, а також відновлення шляхетських прав та вольностей. До рокошу активно долучилося українське населення та разом з іншими учасниками повстання оголосило про відмову підкоритися королю та поточному державному устрою Речі Посполитої [15]. Водночас подіям, пов'язаним із вказаним рокошем, передувало прийняття Генріхових артикулів, які хоч і мали різний хронологічний контекст, проте пов'язані концептуально, відображаючи боротьбу шляхти за обмеження королівської влади та захист своїх прав та вольностей у тогочасній державі – Речі Посполитій.

Генріхові артикули (статті), прийняті в 1573 році після обрання Генріха III Валуа королем Польщі, були свого роду “конституційною угодою” між монархом і шляхтою [16, с. 134]. Вони визначали ключові принципи обмеження королівської влади. Серед прав шляхти було, зокрема, передбачено революційне право на повстання (тобто рокош) у випадку, якщо король порушував закони або шляхетські привілеї. І хоча “рокош Зебжидовського” [17, с. 121] відбувся більше ніж через тридцять років після прийняття Генріхових артикулів, він став практичною реалізацією цього права на повстання. Зважаючи на те, що крапку у протистоянні було поставлено на користь короля та його прихильників, можна зазначити, що курс зовнішньої політики Речі Посполитої було змінено.

Генріхові статті та “рокош Зебжидовського” відображають процес боротьби шляхти за свою автономію і стримування монархічної влади. Генріхові статті заклали правові основи для можливості рокошу, надавши шляхті право на колективне повстання у випадку порушення королем їхніх прав.

Неможливо не підкреслити і те, як ключові риси рокошу перетинаються із особливостями конституційно-правової відповідальності глави держави в сучасних правових системах. Як і в

сучасній процедурі імпічменту, в Генріхових артикулах було передбачено конкретну процедуру, згідно з якою короля можна було позбавити влади, якщо він не виконував своїх обов'язків. Процедура трикратного нагадування від різних інституцій створювала структуру послідовних етапів, які надавали королю можливість виправити порушення, що є схожим на інститути сучасного конституційного процесу імпічменту з його послідовними етапами перевірки.

Окремий зв'язок прослідковується і в залученні різних інституцій, оскільки рокош передбачав участь представників різних органів влади – релігійних, місцевих і центральних, що нагадує інститут імпічменту, де зазвичай залучаються законодавчі та інші державні інституції для прийняття рішення про усунення глави держави. Хоча правова природа вказаних інституцій суттєво відрізняється, можна підсумувати, що у рокоші, який відбувся ледь не пів тисячоліття тому, був наявний певний розподіл ролей, що слугував забезпеченню системи стримувань і противаг. Наявність “попереджувальних” етапів нагадування королю про необхідність усунути порушення також є подібною до сучасної конституційної традиції, де глава держави може бути притягнутий до відповідальності лише після визначених етапів перевірки та можливостей для виправлення помилок або захисту своєї позиції.

І, насамкінець, можна зазначити можливість застосування крайнього заходу – силового усунення монарха з посади у разі ігнорування попереджень, виголошених шляхтою. Це перегукується з концепцією конституційно-правової відповідальності, яка може передбачати різні засоби примусу або усунення від влади для захисту конституційного порядку, хоча в сучасних умовах цей процес формалізований і регулюється виключно правовими нормами.

Таким чином, Генріхові артикули (статті) та практика рокошу разом показують ранню форму процедури, яка віддалено нагадує інститут

імпичменту, що підкреслює важливість дослідження ретроспективи становлення та розвитку систем конституційної відповідальності, де глава держави несе відповідальність перед представницькими органами.

Іншим прикладом народних повстань є Коліївщина – козацько-селянське народне повстання, що датується 1768-1769 роками. Повстання було спричинене низкою факторів економічного, політичного та релігійного спрямування [18, с. 4] і характеризувалося стрімким народним опором відповідно до бажання змінити внутрішні орієнтири держави, радше ніж змінити главу держави.

Отже, Гетьманщина та період Речі Посполитої стали важливими етапами у формуванні української державності та правових традицій. На цих землях склалися унікальні форми управління і правовідносин, які були тісно пов'язані з шляхетськими привілеями та прагненням до автономії. Політична культура Гетьманщини, заснована на козацькому самоврядуванні та формалізованих традиціях Литовських статутів, дала українському народу досвід внутрішньої організації та можливість розвивати управлінські інститути, які спиралися на демократичні принципи, такі як виборність посад та підзвітність керівників.

У складі Речі Посполитої українські землі зазнали впливу шляхетської демократії, яка поєднувала права і привілеї зобов'язаного суспільства з обмеженням монархічної влади. Право на рокош стало одним із символів боротьби за збереження автономії й можливості контролю за діяльністю короля. Однак тривале протистояння між шляхтою та королівською владою в поєднанні з внутрішніми суперечностями у Речі Посполитій призвело до ослаблення держави, що згодом стало передумовою для поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII століття.

Водночас українські землі почали привертати увагу інших держав, зокрема Російської імперії, яка прагнула розширити свій вплив у Східній

Європі. В результаті поділів Речі Посполитої значні українські території опинилися під контролем імперії. Цей перехід під владу Російської імперії в кінці XVIII століття кардинально змінив політичну та правову ситуацію в Україні. Поступово ліквідувавши залишки автономії Гетьманщини та козацького управління, Російська імперія почала впроваджувати свої адміністративні та правові системи, які згодом повністю замінили місцеві українські інститути.

Таким чином, перехід українських земель під владу Російської імперії став наступним етапом у розвитку українських земель, коли давні автономні правові традиції були поступово і надовго поглинені централізованою імперською системою. Це ознаменувало новий період у житті українського народу: замість шляхетської демократії та козацької автономії почали домінувати імперські порядки, що суттєво вплинуло на подальший розвиток української правової та політичної культури.

Подібно до попередніх історичних періодів, на українських землях, які входили до Російської імперії, також були відсутні юридичні механізми відсторонення від влади глави держави – царя. Водночас наявними були спроби зміни влади внаслідок народних повстань, а саме повстання декабристів, яке стало кульмінаційною подією 1825 року внаслідок руху декабристів з метою усунути царя Олександра І. Разом із цим, розробка планів щодо обмеження самодержавної влади Російської імперії й скасування кріпацтва почалася ще за одинадцять років до відкритого протистояння – у 1814 році – та пов'язана зі створенням таємного угруповання “Орден російських рицарів”. Важливо відзначити, що українське населення та територія правобережжя Дніпра стали основними для поширення руху декабристів [19].

Після тривалого періоду перебування українських земель під владою Російської імперії, що тривав понад століття, на початку XX століття українці знову почали боротися за незалежність і

самовизначення. Російська імперія, впровадивши централізоване управління, поступово ліквідувала місцеві автономії, зокрема козацькі інститути та залишки самоврядування, а також активно здійснювала політику русифікації, яка посилила національне пробудження українців. Соціальна та економічна нерівність, репресії проти української культури і мови, а також загальні суспільні зрушення, викликані Першою світовою війною і Лютневою революцією в Росії, створили умови для відновлення національної боротьби.

У 1917 році на тлі загальної політичної нестабільності в Російській імперії український національний рух активно включився в боротьбу за автономію, що призвело до проголошення Української Народної Республіки (УНР). Це стало початком нового періоду, коли українці спробували створити власну незалежну державу, засновану на демократичних принципах і прагненні до самоврядування. УНР символізувала відродження української державності і відкрила нову сторінку в історії українського народу.

Під час короткого існування Української Народної Республіки (УНР) після Лютневої революції та розпаду Російської імперії політичні механізми ще перебували на стадії формування. УНР мала республіканську форму правління, і Центральна Рада обирала керівників держави. Однак політична нестабільність і війна робили управління дуже складним.

Механізмів формального усунення керівників не було, але політичні перевороти та змови все ж були поширеним явищем. Зокрема, змінювалися керівники уряду та сама форма правління – після перевороту Павла Скоропадського у квітні 1918 року уряд УНР було відсторонено та встановлено гетьманат [20], що фактично стало силовим захопленням влади.

Незважаючи на мету повалення УНР задля встановлення влади у формі гетьманату, що мало би символізувало повернення до традиційних державних форм правління в Україні, політика Павла Скоропадського не мала довгострокового успіху. В результаті повстання Директорії під проводом Симона Петлюри у 1918 році останній гетьман України самостійно зрікся влади [21, с. 174-176].

Після падіння Гетьманату та короткого періоду існування Української Народної Республіки, Україна опинилася в епіцентрі боротьби між різними політичними силами, включаючи більшовиків, які прагнули поширити радянську владу на українські землі. В результаті громадянської війни та наступу Червоної армії в Україні почав формуватися радянський режим, який поступово встановив контроль над територією. До початку 1920-х років Україна увійшла до складу Радянського Союзу як Українська Радянська Соціалістична Республіка. Це знаменувало початок ще одного етапу, коли українські землі стали частиною радянської державної системи, що мала значний вплив на подальший політичний, соціальний і культурний розвиток країни.

Під час існування Радянського Союзу та Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) механізми усунення глави держави були суворо підпорядковані централізованій структурі влади партії. Однак на формальному рівні в конституціях СРСР і УРСР були закріплені певні механізми, які можна було трактувати як процедури для відсторонення високопосадовців, включно з главою держави.

Так, у 1936 році було прийнято Конституцію СРСР, яка стала основним законом Союзу Радянських Соціалістичних Республік. І хоча формально конституція декларувала широке коло прав для громадян, на практиці акт не забезпечував передбачених положень. Зважаючи на тоталітарну систему державно-політичної влади, розвиток конституціоналізму та уособлення верховенства права у СРСР були

фактично неможливими, що якнайкраще можна прослідкувати у відсутності механізмів контролю влади народом.

У 1937 році також була прийнята Конституція УРСР, яка складалася з тринадцяти розділів [22], проте жоден з них не містив положень, аналогічних сучасним процедурам імпічменту чи конкретним механізмам усунення з посад вищих посадових осіб. Натомість Конституція УРСР певним чином визначала роль парламенту – відповідно до статті 20 встановлювалося, що найвищим органом державної влади УРСР є Верховна Рада УРСР. Водночас вказані положення були повністю відповідними вищезгаданим Конституції СРСР, прийнятій роком раніше. Характеризуючи зміст Конституції УРСР слід відзначити наявність елементів принципу розподілу державної влади, а саме підзвітність Верховній Раді УРСР як єдиному законодавчому органу Ради Народних комісарів УРСР, яка відповідно була найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади (що нагадує сучасну систему стримувань і противаг в Україні).

Водночас, будучи органом законодавчої влади, Верховна Рада УРСР не могла ефективно функціонувати як парламент, адже усі голосування мали одноголосний результат “за” [23, с. 108]. Вказане прямо суперечить правовій природі представницької функції парламенту, яка мала би сприяти представництву інтересів громадян, а не тільки держави [24, с. 9].

Разом з цим, важливим результатом роботи Верховної Ради УРСР п'ятого скликання стало прийняття у 1959 році законів, які стосувалися порядку відкликання депутатів Верховної Ради УРСР та депутатів обласної, районної, міської, сільської і селищної Ради депутатів трудящих УРСР [23, с. 111], що стало першим кроком до розвитку контрольних повноважень парламенту в частині усунення високопосадовців з посад.

Конституція УРСР 1978 року також була прийнята на основі Конституції СРСР. Приписи оновленого акта не розширювали права громадян та не були відповідними Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Значних змін не зазнали і положення щодо повноважень основних державних органів. На думку окремих дослідників, Конституція УРСР 1978 року не використовувала принципу розподілу державної влади чи системи стримувань та противаг, що відобразилось на відсутності українського конституціоналізму як самостійного явища в умовах зосередження влади у партійного керівництва СРСР [25, с. 11].

Подальший розвиток конституціоналізму в Україні тісно пов'язаний із проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 року та внесенням змін до Основного Закону УРСР, прийнятого в 1978 році. Конституція УРСР у редакції 1992 року запровадила основи усунення глави держави з поста. Відповідно до доповненої статті 114-9, Президенту України гарантувалося право недоторканності. Водночас у випадку порушення главою держави Конституції та законів України, а також за умов винесення відповідного висновку Конституційного Суду України, Президент міг бути зміщений з посади парламентом. Рішення затверджувалося не менше ніж двома третинами від фактичної кількості народних обранців [26]. Відмінним від сучасних положень законодавства України, яке регламентує порядок усунення глави держави у порядку імпічменту, є насамперед підстава для усунення – порушення Конституції та інших законів, а також можливість призначення Верховною Радою України всеукраїнського референдуму щодо винесення питання, що стосується дострокового припинення повноважень Президента.

Відповідно до статті 114-10 Конституції УРСР у редакції 1992 року було передбачено здійснення обов'язків глави держави у низці випадків

(смерть, дострокове припинення повноважень, усунення з посади Президента) Головою Верховної Ради України [26].

Говорячи про загальну радянську практику усунення партійних посадовців, слід зазначити, що подібний процес був можливий лише завдяки внутрішньопартійній і негласній підготовці. Одним із вдалих прикладів може слугувати відсторонення першого секретаря ЦК КПРС Микити Хрущова.

СРСР не оперував поняттями таких демократичних процедур, як усунення глави держави в порядку імпічменту, процес відставки був цілком таємним і у висновку був оприлюднений в рамках жовтневого пленуму ЦК КПРС у 1964 році. Формальна основа для відсторонення М. Хрущова не була оприлюднена, що вочевидь було передбачено партійним керівництвом. Водночас негласними причинами усунення М. Хрущова стало загальне невдоволення партії якістю проведених реформ (зокрема у сфері сільськогосподарського виробництва), а також стрімке зростання культу особи, якому перший секретар ніяк не перешкоджав. Падіння авторитету серед керівництва і поступова втрата підтримки населення позбавили М. Хрущова вибору. Після тривалої дискусії в рамках засідання Президії ЦК КПРС високопосадовець погодився на добровільну відставку, яка офіційно була представлена необхідністю складення повноважень через похилий вік і погіршення стану здоров'я [27, с. 61-63].

Деякі з безпосередніх керівників УРСР також були усунені з посад завдяки негласним внутрішньопартійним рішенням, які найчастіше були формально представлені у якості добровільної відставки або рішення парламенту.

Прикладом також може слугувати відставка Голови Президії Верховної Ради УРСР Володимира Щербицького у 1989 році. І хоча формально рішення приймалося Верховною Радою, де-юре воно було

ініційоване та погоджене партійним керівництвом СРСР. Незважаючи на початкову прихильність В. Щербицького комуністичній ідеології, з часом його відданість партії була послаблена, а реалізовані реформи не задовольняли політичну верхівку [28, с. 42]. Тому сценарій усунення радянського високопосадовця суттєво не відрізнявся від досвіду примусової відправки у відставку М. Хрущова – у 1989 році на пленумі ЦК КПРС в присутності М. Горбачова В. Щербицький також пішов у відставку [28, с. 83].

Отже, наприкінці радянського періоду української історії, зокрема з початком перебудови та демократичних реформ під керівництвом Михайла Горбачова, частково почали впроваджуватися нові механізми для посилення ролі рад у прийнятті рішень. Це також включало більш відкриті обговорення можливості відсторонення лідерів, що заклало основу для інституціоналізації конституційно-правової відповідальності глави держави за часів незалежної України.

1.2 Генезис та еволюція інституту імпичменту в конституційній теорії та практиці

У контексті сучасних досліджень актуалізується зацікавленість у глибокому вивченні історичних аспектів, які є ключовими для розуміння будь-яких соціальних та правових явищ. Історико-правовий метод дослідження виявляється необхідним для всебічного розгляду еволюції та сучасного стану будь-яких інституцій, включаючи такі, як процедура імпичменту. Імпичмент, як конституційно-правовий інститут, відіграє визначальну роль у механізмах контролю діяльності високопосадовців, розкриваючи сутність юридичної відповідальності керівників, що повинні підтримувати конституційний лад, а не допускати правопорушень. Можна сказати, що в українському контексті інститут імпичменту все ще знаходиться на етапі формування, що пояснює певні

прогалини в регулюванні його практичного застосування. Життєво необхідним стає виконання наукових досліджень, спрямованих на аналіз існуючих механізмів і розробку нових підходів, здатних вирішити сучасні виклики в галузі конституційного права.

Інститут імпічменту виник в історичному контексті з усвідомленням необхідності правового механізму для забезпечення відповідальності вищих органів влади, що зумовило його поступову та ретельну еволюцію. Варто зазначити, що прояви цього інституту можна побачити в різних історичних епохах залежно від культурно-правових традицій різних держав, що вплинуло на його сучасне трактування та застосування. Імпічмент є інструментом, що дозволяє обмежувати свавілля і зловживання владою, і протягом часу він зазнав численних трансформацій та переосмислень. Первісно імпічмент функціонував як альтернатива парламентській відповідальності уряду в системах з президентським устроєм, а сьогодні він асоціюється переважно з формою конституційно-правової відповідальності глави держави.

Імпічмент є самостійним інститутом конституційного права, включаючи сукупність правових норм, що визначають підстави для імпічменту, його процедурні аспекти та конституційно значимі наслідки. Цей інститут найбільш ефективний у країнах з республіканською формою управління, тоді як у парламентських системах він часто поступається місцем механізмам політичної відповідальності.

Розкриваючи ретроспективну основу розвитку інституту імпічменту, слід звернутися до його етимологічного походження. Слово “імпічмент” може походити від середньоанглійського терміну “*empeachment*” (зустрічаються варіації “*empeschement*”, “*empesshement*” та інші), яке означало перешкоду або акт створення сумніву. Варто зазначити, що середньоанглійська мова відноситься до періоду діалектного розмаїття в середньовічній Англії, спричиненого феодальним

суспільством та іноземним впливом. Більшість дослідників вважає, що розвиток англійської мови в цей період був зумовлений французьким впливом і, меншою мірою, латини, а також певним чином спостерігався і скандинавський вплив, як наслідок завоювань у VIII-XI століттях [29, с. 42].

Оксфордський словник на офіційному вебсайті [30] містить великий перелік згадок в англійських джерелах слова та значень, в яких він міг вживатися. Хоча слово майже не вживається у наведених значеннях, розуміння підґрунтя, на якому розвивалося поняття імпічменту, є важливим для цілей цього дослідження.

Перші згадки використання слова імпічмент у різних варіаціях із застарілим значенням “перешкода, запобігання, протидія; утруднення, перепона” (від англ. “hindrance, prevention, obstruction; impediment, obstacle”) і датуються 1432–1674 роками при використанні в уривках листів чи цитуваннях різного роду видань. Наступна група згадок в англійських джерелах відноситься до 1548–1648 років із також застарілим значенням “збиток, порушення, шкода, пошкодження” (від англ. “detriment, impairment, injury, damage”). Окремо наводиться використання слова “імпічмент” для цілей звинувачення. Також слово може відноситись до випадків, які пов’язані з використанням імпічменту як постановки під сумнів або дискредитації, приниження, знецінення або звинувачення [30].

У старофранцузькій слово “empeechment” вживалося для визначення осуду або обвинувачення [31, с. 312], а від латинської “impedicāre” означає “перешкоджати, запобігати, відволікати”, теперішній активний інфінітив від “impedicō” (від давньогрец. “ἐμποδίζω”), що теж означає “запобігти, попередити” [32]. В даному контексті можна спостерігати описаний вище вплив на середньоанглійську мову французької та латини.

І хоча вважається, що батьківщиною появи та першого використання імпічменту як заходу відповідальності до вищих посадових осіб є середньовічна Англія, деякі дослідники вбачають можливість появи інституту в первісному його вигляді набагато раніше – в період античності. Саме за часів архаїчної доби в Давній Греції стрімко розвивалися демократія, політична думка та філософія [33, с. 14]. Ісангелія (від грец. “eisangelia”) – вид процедури, який дозволяв судити державних діячів за вчинення антидержавних дій. Розгляд справи в порядку ісангелії супроводжувався винесенням “надзвичайних заяв”, а покарання не було зазначено в тогочасному законодавстві, залишаючи право залученим сторонам пропонувати альтернативу – накладення штрафу. “Судді” з числа афінян або інших залучених до розгляду справи, повинні були двічі голосувати за обвинувальний вирок – спочатку щодо питання про невинуватість чи винуватість обвинуваченого, а потім щодо вибору між покаранням, запропонованим стороною обвинувачення, і покаранням, запропонованим стороною захисту [34, с. 116]. В розрізі цієї характеристики процесу також важливо надати визначення процесу “agōnes timētoi” (від грец. “ἀγῶνες τιμητοί”), що стосувався всіх судових процесів, в яких суд мав право призначати покарання, в тому числі смертну кару. Словосполучення можна дослівно перекласти як “судові процеси, де визначається покарання”, тому це буквально означало винесення будь-якого покарання, охоплюючи всі його різновиди Стародавньої Греції.

Найбільш показовими в цьому плані є звинувачення в “обмані народу” (apatē tou dēmou) і “зраді” (prodosia). Вважається, що в обох випадках винних незмінно карали смертю, але це могло варіюватись залежно від процедури, яка застосовувалась – “публічне переслідування за державну зраду” (graphē prodosias), “розслідування” (apophasis), “виведення” (probolē) і своєрідний “імпічмент” (eisangelia) [35, с. 130].

Все вищеперераховане та багато інших проступків відносилися до “agōnes timeētoi”, тому у Стародавній Греції було нескладно вчинити злочин, який карався смертною карою, що пов’язано не стільки з суворістю закону, а радше з його значимістю. Багатьом правопорушенням бракувало точного визначення, яке призводило до існування значної різноманітності звинувачень під заголовком “зради” або “безбожності” [36, с. 17-18].

Судовий процес в порядку ісангелії був відкритим, проте рішення приймалося через таємне голосування. Після винесення вироку воно було остаточним та не могло бути оскаржене [37, с. 204]. Дійсно, описана процедура в деяких моментах нагадує інститут імпічменту, особливо враховуючи підстави для її застосування. Незважаючи на те, що ісангелія має іншу назву, витоки становлення імпічменту вищих посадових осіб дійсно можуть мати набагато довшу історію, аніж прийнято вважати в вітчизняній та зарубіжній доктрині конституційного права. Ісангелія демонструє перші форми відповідальності державних діячів у часи стародавнього світу, тоді як гнучкість системи покарань підкреслює різницю між суворістю закону та його адаптацією під специфічні обставини конкретної справи.

Переходячи до аналізу історичних передумов становлення інституту імпічменту в класичному розумінні як заходу контролю, який здійснюється парламентом, слід звернутись до історії розвитку англосаксонської правової сім’ї. Середньовічна Англія була першою країною, де виник інститут імпічменту, що дозволяв притягувати до відповідальності державних посадовців за правопорушення проти держави. Вперше імпічмент був застосований англійським парламентом у 1376 році, що відображало зміну політичної епохи та встановлення певного виду контролю за діяльністю монарха. З цього бере свій початок ключова суть імпічменту як явища в Англії – встановлення

відповідальності урядовців, яким було довірено від монарха управління державними справами. Така система дозволяла здійснювати вплив парламенту на виконавчу гілку влади, діяльність якої спрямовувалася монархом. При цьому сам монарх завжди залишався недоторканим – можливість його усунення не була високою, адже це могло би реалізуватись лише у випадку палацового перевороту, національної революції або зовнішнього вторгнення [38, с. 750].

Термін “імпічмент” як опис одного способу проведення державного суду у парламенті з’явився в 1300-х роках. Порухення справи про імпічмент могло відбутися різними процесуальними засобами: обвинувальним актом, апеляційною скаргою, судовим наказом або навіть публічним протестом, висловленим у Палаті громад (нижня палата англійського парламенту). В доктрині зарубіжного конституційного права та серед дослідників імпічменту загалом панує одностайна думка, що перший справжній “імпічмент” відбувся в 1376 році під час правління Едуарда III і “Хорошого парламенту” (від англ. “Good Parliament”). Перші імпічменти заклали основу для розгляду наступних парламентських справ проти міністрів [38, с. 755]. Тоді барон Вільям Латімер був позбавлений свого титулу та засуджений до тривалого ув’язнення, а за десять років процедуру було застосовано і щодо королівського канцлера Майкла де ля Поля, першого графа Саффолка, який був звинувачений в порушенні обіцянки перед парламентом та невмінні витрачати кошти, надані парламентом [39, с. 4]. Оскільки Палата громад активно реагувала на народні скарги, діючи як колективний орган, було вирішено притягнути до відповідальності лорда, який був однією з ключових фігур в англійському уряді. Перший приклад імпічменту продемонстрував рішучу готовність парламенту (зокрема Палати лордів як верхньої палати парламенту) здійснювати правосуддя для контролю уряду Англії.

Описуючи особливості процедури імпічменту в середньовічній Англії, варто відзначити, що основні елементи формувалися поступово. Одним із ключових аспектів процедури було те, що звинувачення проти посадовців чи чиновників висувала Палата громад, а безпосередній судовий процес проводила Палата лордів. Таким чином, нижня палата парламенту виступала ініціатором процесу, пред'являла звинувачення та передавала справу до своєї судової інстанції, представленої у самому парламенті – верхньої палати [40, с. 232].

Проте основним для порушення справи про імпічмент було визначення підстави – здійснення державної зради. В результаті нормандського завоювання в Англії була введена значна модифікація феодалізму. За правом завоювання вся земля належала королю, тому фактично кожен прямо чи опосередковано став васалом короля, який міг вимагати присяги на вірність від будь-якого землевласника. Результатом стало укладання своєрідного контракту під присягою всіх власників з королем, порушення якого вважалося б державною зрадою проти корони. При цьому все, що входило або не входило до поняття зради, було запитанням, яке потребувало чіткої відповіді, адже якщо відповідь дається королем, оскільки він був зацікавлений у захисті його інтересів, то державна зрада, ймовірно, визначалася б досить широко. Проте якщо поняття державної зради трактували б ті, хто обвинувачувався, – обсяг вчиненої “зради” був значно вужчим. Задля пошуку компромісу та подолання проблем, пов’язаних із трактуванням відповідальності, яка застосовується за порушення земельного контракту, державна зрада була формально визначена та закріплена актом парламенту “Актом про зраду” 1352 року (від англ. “Treason Act” [41]) (далі – Акт).

Акт встановив сім категорій державної зради до яких відносились дії, пов’язані з:

(1) спостереженням або уявленням смерті короля, королеви чи старшого сина короля;

(2) знущанням над королевою, старшою незаміжньою дочкою короля, або дружиною старшого сина короля;

(3) початком війни;

(4) переходом на бік ворогів короля;

(5) підробленням печатки або королівських грошей;

(6) свідомим використанням фальшивих грошей;

(7) вбивством канцлера, скарбника або будь-кого з суддів під час виконання своїх обов'язків. Акт виявився дійсно дієвим та ефективним, що можна оцінити завдяки факту, що він діє вже майже сім століть (хоч і був суттєво модифікований) [42, с. 85-89].

Протягом часу поняття “зради” в Англії то розширювалося, то звужувалося, а до кінця середньовіччя державна зрада стала одностороннім порушенням васалом чи громадянином своїх відносин із королем як сувереном. Поняття зради більше не ґрунтувалося на двосторонніх відносинах, що передбачають взаємні привілеї та обов'язки, оскільки в кожному випадку державна зрада визначалася як діяльність, спрямована проти короля чи величності уряду [42, с. 107-108].

З'ясувавши підстави та умови для застосування імпічменту у випадку зради, слід розглянути санкції, які застосовувалися як покарання. Оскільки зрада вважалася найтяжчим злочином – “вищим цивільним злочином, який будь-яка людина може вчинити” – покарання зумовлювало застосування жорстоких процедур, які зводилися до фізичних проявів. Покарання за вчинену зраду мало включати кожен пункт на виконання смертного вироку, а саме: засудженого зрадника мали притягнути до місця страти, де його повісять, випотрошать нутроці та спалять, відрубують голову, четвертують, а залишки частин тіла будуть віддані “в королівське розпорядження”. Останнє зазвичай означало, що

частини тіла будуть виставлені, найчастіше, на в'їздах до міст або вздовж доріг з хорошим рухом, як попередження іншим про те, якою була ціна зради [42, с. 89-90].

Зважаючи на опис покарання, рівень жорстокості мав на меті демонстрацію сили та незворотності настання наслідків за вчинення серйозного злочину. Вказане, ймовірно, здійснювало сильний превентивний ефект для залякування потенційних злочинців, адже наскільки серйозним був злочин – настільки фатальним буде покарання [43, с. 112].

Проте протягом правління династії Тюдорів у XV-XVII століттях “вільнодумства” в парламенті були фактично зведені нанівець, а застосування імпічменту припинено [44, с.321]. Міністри, високопосадовці та духовенство часто втрачали свої посади та могли бути покарані (в тому числі шляхом страти), проте ці випадки відбувалися здебільшого за бажанням монарха, а не як формальна процедура імпічменту. Таким чином, хоча в той час судові процеси для вирішення питання про усунення високопосадовців відбувалися, реальний механізм контролю не належав нікому, крім монарха. Натомість корона віддавала перевагу іншому інструменту – “bill of attainder” (від англ. “акт про позасудове покарання”), що передбачав видання акта парламенту, який дозволяв без судового процесу визнавати особу винною у зраді чи інших тяжких злочинах [45], що призводили до конфіскації майна або страти. Цей механізм був умисно політизованим, оскільки уникнення формальних процедур та класичного судового розгляду дозволяло монарху швидко й ефективно позбавлятися своїх ворогів, починаючи від невірних слуг, розширюючи межі застосування вказаних вище заходів відповідальності до високопосадовців [38, с. 758].

Під час правління Якова I протягом 1603-1625 років імпічмент було “відроджено”, і його почали використовувати з 1621 року для

переслідування тих, хто викликав невдоволення Палати громад. Багатьом ключовим фігурам того режиму було оголошено імпічмент, у тому числі лорд-канцлеру Френсісу Бекону. “Довгий парламент” (від англ. “Long Parliament”), скликаний у 1640 році, як і “Хороший парламент” 1376 року, був призначений нарікати на тих, хто вважався співучасником королівської влади. Вважається, що скликання цього парламенту стало початком революції та крахом монархії в Англії, оскільки прийняті цим парламентом рішення були в першу чергу спрямовані проти державної церкви, скорочення судових повноважень корони та створення відповідальної перед парламентом адміністрації [46, с. 7]. Щодо останнього – “Довгий парламент” оголосив імпічмент провідним радникам короля – Вільяму Лауду, архієпископу Кентерберійському, і Томасу Вентворту, графу Страффорду. Палата громад відмовилася від процедури імпічменту перед Палатою лордів щодо Лауда та Вентворта, натомість порушивши справу проти обох, використовуючи вже згаданий за часів Тюдорів “bill of attainder”, який, хоча й потребував підтримки Палати лордів, мав перевагу в усуненні необхідності судового розгляду, адже акт просто оголошував обох радників короля винними. Імпічмент продовжував застосовуватися після Реставрації Стюартів за правління Карла II у 1660 році та був характерною рисою англійського політичного життя. Політичним результатом Реставрації стало відновлення королівської влади та влади парламенту замість військової диктатури [47, с. 134].

У 1780-х роках після деякого затишшя процедура імпічменту знову відновилася з кампанією, очолюваною Едмундом Берком, Річардом Шеріданом і Чарльзом Джеймсом Фоксом з метою імпічменту Воррена Гастінгса, колишнього генерал-губернатора Індії. Імпічментом також погрожували соратнику Гастінгса, серу Елайджі Імпі, колишньому голові Верховного суду Калькутти. У 1787 році Гастінгсу було оголошено

імпічмент Палатою громад з причин зловживання владою, корупції, недотримання інструкцій центральної влади та жорсткого поводження з місцевими правителями Індії. Обвинувачення Гастінгса не стосувалися кримінально караних злочинів, однак були спрямовані на зловживання владою та порушення “природного закону” і “вічних законів справедливості”, що було зазначено у вступній промові Едмундом Берком (від англ. “charges against Hastings were crimes, not against forms, but against those eternal laws of justice, which are our rule and our birthright: his offenses are not in formal, technical language, but in reality, in substance and effect, High Crimes and High Misdemeanors”) [38, с. 779]. Фактично цей випадок імпічменту став своєрідною спробою встановити принципи управління британськими колоніями, піднімаючи питання колоніальних підданих і обов’язків чиновників.

Технічно останнім вважається імпічмент Генрі Дандаса, першого віконтеля Мелвілла, який був імпічментований парламентом, проте надалі виправданий Палатою лордів, і, незважаючи на спроби імпічменту провідних діячів у роки після його виправдання, імпічмент було призупинено. І хоча історія британського імпічменту була на цьому закінчена, неправильно було б вважати інститут імпічменту неактуальним або застарілим для всього Сполученого Королівства. Наразі застосування процедури імпічменту залишається доступним для Палати громад, про що свідчить подання клопотання про імпічмент у 2004 році, що стосувалося Тоні Блера, тодішнього прем’єр-міністра, щодо очолюваного США рішення про вторгнення до Іраку у 2003 році. Британські дослідники вважають, що теоретично імпічмент може бути використаний знову, оскільки є підстави для визначення переваг імпічменту з точки зору того, що він може додати до більшої відповідальності виконавчої влади за умов модернізації, продиктованої ХХІ століттям. Згідно з цим, імпічмент може бути використаний для

підкріплення існуючих механізмів політичної відповідальності. Проте чи буде імпічмент коли-небудь знову застосований у Сполученому Королівстві на практиці – питання відкрите. Британські парламентські комітети рекомендували законодавчо скасувати його, а видатні вчені критикували його використання в сучасну епоху [48, с. 4-6].

Так чи інакше, імпічмент, який виникнув у середньовічній Англії, мав насамперед політичний характер і відрізнявся від сучасних механізмів здійснення контролю за владою (в основному, зважаючи на жорстокість методів покарання). Проте сама поява явища та інституту імпічменту стала переломним моментом в історії розвитку не тільки британської традиції конституціоналізму, а й системи розподілу влади в цілому. Перше використання імпічменту заклало основу для подальшого формування процедур підзвітності високопосадовців перед законодавчими органами, що наразі використовується у всіх демократичних країнах для захисту інтересів громадян та держави.

Спираючись на англійський конституційний досвід, американська практика намагалася узгодити політичні права своїх громадян, тому разом з прийняттям Конституції США у 1787 році Конституційним конвентом у Філадельфії, було також прийнято рішення про включення процедури імпічменту (стаття II, Розділ 4) [49], що дозволяло застосовувати її не лише до президента як глави держави, але й до будь-якого високопосадовця, що стало важливим елементом системи стримувань і противаг. Проте це спричинило дебати щодо того, які саме правопорушення повинні бути підставами для імпічменту. Початковий підхід зосереджувався на думці, що імпічмент слід розглядати лише для тяжких злочинів – державної зради та хабарництва. Разом із цим, низка делегатів висловила думку про те, що імпічмент може бути застосований за некомпетентність високопосадовців, не обмежуючись виключно кримінально караними діями. Противники цього підходу були

стурбовані тим, що імпічмент через некомпетентність може зруйнувати незалежність виконавчої влади, оскільки Сенат намагатиметься контролювати не тільки високопосадовців виконавчої гілки, а й самого президента, знижуючи його автономію. У висновку було досягнуто компромісу і американську процедуру імпічменту обмежили більш конкретними підставами – зрадою, хабарництвом та іншими тяжкими злочинами й проступками (від англ. “Treason, Bribery, or other high Crimes and Misdemeanors”) [44, с. 322].

Відтак, творці Конституції Сполучених Штатів вирішили включити імпічмент як спосіб наділення Конгресу повноваженнями притягнути президента та посадових осіб до відповідальності та остаточно усунути їх з посади, не вдаючись до кровопролиття, як це було поширено у англійській традиції імпічменту. Концепція “безкровної революції” була націлена на розробку механізмів усунення президента законними засобами. Конституція 1787 року також передбачала звільнення федеральних суддів шляхом імпічменту, що віддзеркалювало історичну практику у Великобританії.

Відповідно до американської Конституції більшість Палати представників могла оголосити імпічмент особі, і це призвело б до судового розгляду в Сенаті. Сенат вимагав більшості у дві третини, щоб винести обвинувальний вирок, що ускладнило б винесення обвинувального вироку за відсутності політичного консенсусу. Таким чином, імпічмент був застосований із значним ступенем розголосу в 1805 році, коли Семюел Чейз, суддя Верховного Суду, був відкликаний Палатою представників, але виправданий Сенатом [48, с. 6-7]. Варто зазначити, що і до спроби застосування імпічменту політична та судова кар’єра Чейза постійно були предметом критики та суперечок. Як пояснюється американськими дослідниками, це було пов’язано з його грубою манерою викриття тих, хто з ним не погоджувався або намагався

дискредитувати, а також з тим, що існували певні факти зловживання владою для збагачення на початку своєї кар'єри. Незважаючи на це, Чейзом було зроблено значний внесок у юриспруденцію, зокрема в частині вивчення трактатів про права націй для вирішення чутливої конституційної проблеми.

Оскільки імпічмент оголошувався під час президентства Томаса Джефферсона, третього президента США та одного з батьків-засновників, його прибічники оголосили імпічмент Чейзу через упередженість та нібито неналежну поведінку на судових процесах. Така поведінка пояснювалась політичними переконаннями судді, оскільки Чейз був прихильником Федералістської партії та іноді відкрито підтримував її позиції під час судових засідань, що очевидно викликало невдоволення Демократично-республіканської партії, до якої належали “джефферсоніанці”.

Обвинувачення зосереджувалося на тому, що Семюел Чейз використовував судову платформу для власних політичних висловлювань щодо звинувачення правлячої партії, зокрема, його висловлювань щодо загрози для конституційних свобод внаслідок політики Джефферсона. Захист Чейза полягав у тому, що закон був законом, а робота судді – говорити, що таке закон, і жоден підсудний не мав права намагатися ввести присяжних в оману щодо закону. Натомість зазначається, що стороною обвинувачення багато в чому запозичено філософію вже згаданого Едмунда Берка, що фігурував у британській справі про імпічмент Воррена Гастінгса. У висновку, нездатність Сенату усунути Чейза з посади історики зазвичай називають перемогою судової незалежності та створенням прецеденту, який підтвердив, що суддів не можна усувати за політичні погляди, а лише за кримінальні правопорушення та неналежну поведінку [50, с. 261-270].

Проте основним висновком із описаного провадження може слугувати те, що для судді, як і, ймовірно, для будь-якого високопосадовця, може бути небезпечно формулювати самотійну політичну філософію, яка суперечить або критикує політику влади.

Щодо практики застосування інструментарію імпічменту до американського глави держави, то вона була зосереджена у справі проти Ендрю Джонсона, Білла Клінтона та Дональда Трампа (незважаючи на випадок Річарда Ніксона), проте має бути розглянута детально в порядку аналізу конституційної практики застосування імпічменту у світі.

Основні відмінності між встановленою американською та англійською концепцією імпічменту полягли в обмеженні кола осіб, проти яких може бути порушено справу про імпічмент, вужчому діапазоні підстав для імпічменту, необхідності отримання згоди двох третин американського Сенату на протипагу англійській простій більшості, а також в обмеженні покарання, оскільки американська процедура імпічменту передбачала лише усунення з посади та неможливість зайняття посад в майбутньому, тоді як англійській процедура могла призначити майже будь-яке покарання [51, с. 605-606].

Проте в обох описаних традиціях специфіка інституту імпічменту як політичного інструменту полягає в першу чергу в оцінці діяльності вищих посадових осіб держави (включно з главою держави) і не є суто юридичним процесом. Хоча імпічмент дійсно нагадує судове провадження, на відміну від нього, він умисно робить акцент на переданні повноважень парламенту, який може виступати не тільки ініціатором, а й основним виконавцем процесу, враховуючи англосаксонську традицію застосування імпічменту зі невластивим переходом судових повноважень до законодавчого органу [44, с. 323].

Завдяки досвіду імпічменту у середньовічній Англії та подальшому його впливу на становлення цього інституту в США, можна

прослідкувати його масштабну трансформацію. Якщо на початкових етапах виникнення імпічмент в Середньовічній Англії використовувався як жорстокий інструмент контролю, що супроводжувався надзвичайно суворими покараннями, включаючи смертну кару, то зі становленням парламентської монархії імпічмент став набувати більш політичного та ненасильницького характеру, про що свідчить закінчення його історії застосування у справі В. Гастінгса. Американська Конституція перенесла цю ідею в нові умови та розробила інститут імпічменту як механізм системи стримувань і противаг, що дозволяє усунути з посади чи поста різного роду високопосадовців за конкретно визначені проступки. Таким чином, імпічмент перейшов сутнісну трансформацію від лише механізму фізичної помсти та репресій до інструменту ненасильницького контролю, що підкреслює важливість верховенства права та політичної відповідальності.

Імпічмент, як інструмент парламентського контролю, є важливим інститутом конституційного права та дозволяє забезпечувати підзвітність найвищих посадових осіб держави. І навіть якщо цей механізм не може похвалитися частотою застосування навіть у країнах, де він виник та розвинувся (Велика Британія та США), це не робить його однозначно неефективним. Сучасний світ справді потребує гнучких та дієвих засобів контролю за владою, і хоча процедура імпічменту може містити певні недоліки, її розвиток та удосконалення з урахуванням національного контексту кожної з демократичних держав можуть покращити загальну ефективність управління.

Отже, англосаксонська конституційна традиція створила основу для розвитку класичного поняття імпічменту як форми конституційного контролю та виду конституційно-правової відповідальності. Завдяки появі та функціонуванню концепту імпічменту відбулася значна еволюція законодавчих процедур, які були інтегровані в правову систему й інших

держав, які переймали окремі риси англійської моделі. Наприклад, у США інститут імпічменту завдячує своєю появою сильному впливу англійського прецедентного права. Незважаючи на те, що американський контекст трансформував початкову ідею англійського імпічменту, у висновку це дало поштовх для розвитку інституту у інших країнах з республіканською формою правління, де парламент отримує виключне право на висунення звинувачення до посадової особи, включаючи главу держави, а також безпосередній розгляд справи про його усунення з поста.

1.3 Місце та співвідношення інституту імпічменту з іншими формами конституційно-правової відповідальності глави держави

Конституційно-правова відповідальність глави держави найчастіше розуміється як примусове припинення його повноважень. Водночас можна відзначити два основні способи такого примусового припинення – застосування процедури імпічменту та усунення глави держави за результатами референдуму, ініційованого парламентом, яке можна вважати відзивом глави держави [52, с. 3]. Такий вид конституційно-правової відповідальності має дуже сильний політичний аспект, оскільки не передбачає застосування юридичної відповідальності у класичному розумінні. Згаданий механізм базується скоріше на принципі політичної відповідальності, для настання якої не є необхідним вчинення протиправних діянь чи порушень законодавства.

Проведення референдуму для усунення глави держави з поста відображає здійснення прямого народовладдя та підкреслює реальність впливу громадян на державні інституції, надаючи населенню можливість самостійно ухвалювати рішення про дострокове усунення президента з поста через референдум. Політична відповідальність у даному випадку ґрунтується на загальній недовірі до здійснюваної главою держави

політики чи окремих дій, незалежно від прив'язки до правових норм та відповідності закону.

При цьому неможливо не зазначити, що така форма відповідальності залишається надзвичайно рідкісною у світовій практиці, тоді як більшість країн із республіканською формою правління надають перевагу класичним процедурам імпічменту [53, с. 46], які відрізняються лише своїми формами проведення та нормативного закріплення. Цей підхід є більш зрозумілим, оскільки для того, щоб інститут імпічменту був дієвим та реальним, це потребує детальної формалізації у законодавстві. В даному випадку принцип правової визначеності дійсно грає першочергову роль: доведення вини обвинуваченого глави держави становить питання державної та суспільної важливості, а тому потребує чіткої та регламентованої структури. Саме за умов передбачуваності процедури та наслідків, які вона може потягнути, відбувається забезпечення балансу між політичними та правовими підставами для усунення глави держави в порядку імпічменту, мінімізуючи вади правління та зменшуючи ризики, продиктовані специфікою політичної системи держави. Із огляду на невелику поширеність застосування другого виду дострокового припинення повноважень глави держави, більш звичним способом примусового припинення повноважень глави держави є саме процедура імпічменту, яка має свій прояв практично у кожній демократичній країні світу.

Незважаючи на давню історію виникнення імпічменту як явища та наявне нормативно-правове регулювання процедури в законодавстві зарубіжних країн, практика його застосування досі є малопоширеною. Не завжди вказане свідчить про правомірність дій глави держави і бездоганну репутацію, іноді це є свідченням недієвих механізмів застосування, які закріплені законодавством, що буде очевидно і в інших розділах цього дослідження. З іншого боку, це також може мати

зворотний ефект: потенційна можливість застосування імпічменту як заходу конституційно-правової відповідальності глави держави може бути вагомим стримуючим фактором [54, с. 5]. Запобіжний аспект, який закладений у інститут імпічменту, є настільки ж важливим, як і досконалість його правової регламентації. Критичні ситуації зазвичай виступають маркером функціонування системи стримувань і противаг, коли важливим є сам факт можливості початку процедури імпічменту. Отже, оцінюючи наскільки пропрацьованим є інститут імпічменту в тій чи іншій країні, можна зробити висновок і про рівень розвитку конституціоналізму, який є багатовимірним явищем державного та своєрідним індикатором рівня суспільно-політичного життя [55, с. 51] у тій чи іншій державі [56, с. 43].

Звертаючись до дефінітивної основи імпічменту, слід зазначити, що доктрина не має одностайної думки щодо її визначення. Найчастіше можна зустріти характеристику імпічменту як притягнення до відповідальності вищих посадових осіб або дострокового припинення їх повноважень [57, с. 172], причому під вищими посадовими особами зазвичай маються на увазі не тільки глава держави чи члени уряду, а і судді, прокурори та інші чиновники.

Цікавим є визначення питання щодо продовження здійснення повноважень протягом розслідування справи про імпічмент особою, яка обвинувачується. Ю.Г. Барабаш звертає увагу на практичну неможливість здійснення управління державою чи органом [58, с. 195-196], водночас українське законодавство не уточнює вказаний момент, а деякі зарубіжні країни мають чітко регламентовану заборону продовжувати виконання своїх обов'язків обвинуваченим.

Для того, щоб визначити як співвідноситься імпічмент із конституційною відповідальністю глави держави, спершу слід використати дедуктивний метод, який допоможе проаналізувати перехід

від загального поняття відповідальності до конкретного її прояву як конституційно-правової відповідальності глави держави.

Відповідальність можна розглядати як загальносоціологічну категорію, що відображає свідоме ставлення особи до вимог суспільства, виконання обов'язків, соціальних завдань, а також дотримання норм і цінностей. Це передбачає усвідомлення значущості своєї діяльності та її впливу на суспільство, конкретні соціальні групи або окремих громадян [59, с. 236].

При цьому важливо розуміти, що соціальна відповідальність, як різновид відповідальності, виникає тільки тоді, коли поведінка суб'єкта правовідносин – індивіда – врегульована соціальними нормами і має суспільне значення [60, с. 8]. Справедливо зазначити, що цей вид відповідальності буде наявний майже у всіх правовідносинах, оскільки вони за замовчуванням передбачають взаємодію щонайменше двох сторін – носія прав та носія обов'язків. Правовідносини можуть бути двостороннім або багатостороннім зв'язком між суб'єктами права, водночас учасниками цих правовідносин можуть виступати як громадяни, так і юридичні особи або держава [61, с. 190] [62, с. 335].

Отже, відповідальність, як соціальне явище, має великий вплив і на правовідносини, виступаючи своєрідним регулятором поведінки суб'єктів права. Встановлюючи рамки необхідності дотримання правових норм та виконання передбачених законодавством обов'язків, відповідальність забезпечує захист прав і свобод всіх сторін правовідносин, сприяючи стабільності та порядку у суспільстві. Найважливішою складовою відповідальності є передбачені механізми вирішення конфліктів (та превентивний аспект запобігання їх виникненню), а також заходи, які можуть бути застосовані у випадку порушення прав і свобод громадян та у разі вчинення правопорушень. Характеризуючи цю особливість відповідальності, можна визначити її

нерозривний зв'язок із юридичною відповідальністю, яка є невід'ємною складової системи, що призначена підтримувати справедливість.

Звертаючись до дефініції юридичної відповідальності, можна відзначити, що, хоча сучасна доктрина не має єдиного підходу до її визначення, ми можемо проаналізувати деякі з них та зосередитись на тому, що більше відображає контекст розглядуваного питання.

Так, О.Ф. Скакун вважає юридичну відповідальність встановленим законом обов'язком правопорушника зазнати примусових заходів, які включають позбавлення благ психологічного, організаційного або майнового характеру, у правовідносинах, що виникають між ним і державою внаслідок правопорушення [63, с. 354]. Цінність такого підходу полягає в необхідності існування чіткості та справедливості правової системи, адже такий інструмент державного примусу може гарантувати, що той, хто вчинив правопорушення, обов'язково має понести покарання, що підкреслить наявність правопорядку у суспільстві. Разом із цим, превентивний характер підходу призначений для стримування громадян від вчинення правопорушень, виконуючи профілактичну функцію запобігання конфліктним ситуаціям в суспільстві, які можуть розбалансувати правопорядок.

Натомість Є.Ю. Подорожній вказує, що, визначаючи поняття “юридична відповідальність”, варто враховувати, що оцінювати правомірність чи неправомірність дій суб'єктів мають державно-владні органи. Таким чином, юридичну відповідальність слід розглядати як реакцію держави на протиправні дії того чи іншого суб'єкта, після чого останній зобов'язаний зазнати відповідних негативних наслідків [64, с. 9].

Окремого аналізу потребує підхід Л. І. Каленіченко, оскільки в її трактуванні юридична відповідальність може бути визначена в трьох можливих напрямках: як явище об'єктивного права, як елемент змісту правовідносин та як форма державно-правового примусу. Розглядаючи

юридичну відповідальність як явище об'єктивного права, мова йде насамперед про настання негативних наслідків (як особистого, так і організаційного характеру) для суб'єкта, який вчинив правопорушення. Такі наслідки зазвичай закріплені у правових нормах та мають передбачену законодавством процедуру для застосування заходів відповідальності. Натомість юридичну відповідальність як елемент змісту правовідносин характеризує наявність обов'язку самого суб'єкта зазнати покарання, безпосередньо передбаченого відповідними санкціями. Юридична відповідальність у якості форми державно-правового примусу розглядається як сукупність заходів примусу, які можуть бути застосовані до суб'єкта, що вчинив правопорушення. Заходи примусу визначаються правовими нормами та мають бути реалізовані у встановленій процесуальній формі для наявності достатніх для цього підстав [65, с. 13-16].

Цікавим є те, що конституційно-правова відповідальність, будучи самостійним видом юридичної відповідальності, може слугувати підтвердженням вищенаведених підходів, оскільки поєднує у собі і примусовий характер, і наявність правових наслідків та зовнішню форму реалізації, і процесуальність. Основним призначенням конституційно-правової відповідальності є захист конституційного ладу та прав і свобод громадян для забезпечення порядку, визначеного Конституцією, а також забезпечення стабільності у суспільстві.

Ю.В. Ткаченко розділяє конституційно-правову відповідальність на декілька форм проявів залежно від характеру впливу на суб'єкт, основними з яких у контексті дисертаційного дослідження, на нашу думку, є саме дострокове припинення повноважень органів публічної влади та їх посадових осіб, а також позбавлення спеціального статусу [66, с. 551].

Дострокове припинення повноважень і, в нашому випадку, усунення президента з поста через процедуру імпічменту є основною формою конституційно-правової відповідальності, яка застосовується до глави держави. І хоча ця форма не є єдиною та знаходить своє відображення не тільки стосовно президента, вона вважається ключовим елементом системи стримувань і противаг, забезпечуючи при цьому баланс у системі розподілу влади. Оскільки дострокове припинення повноважень стосується найвищих органів державної влади та посадових осіб, які відіграють критичну роль у загальному функціонуванні держави, дана форма підкреслює важливість ролі імпічменту як санкції для підтримання конституційного порядку та законності. На відміну від деяких інших форм та проявів конституційно-правової відповідальності, дострокове припинення повноважень президента має чітко встановлені правові наслідки, які регулюються Конституцією та законами. І хоча процедура імпічменту потребує суттєвого доопрацювання, сама наявність такого механізму забезпечує базову передбачуваність та стабільність правової системи.

Позбавлення спеціального статусу також є достатньо ефективним та передбачуваним проявом конституційно-правової відповідальності, маючи на меті позбавлення суб'єкта владних повноважень можливості користуватися привілеями, пов'язаними із займаною посадою. Вказана форма відповідальності певним чином уособлена у статті 105 Конституції України, яка вказує, що звання президента не охороняється законом та не зберігається довічно за особою, яка була усунена з поста в порядку імпічменту [67]. Збереження звання президента довічно підкреслює повагу до інституту глави держави, навіть якщо строк повноважень особи на посту вже закінчився. Ці положення свідчать не стільки про авторитет попередньої влади, скільки про гарантії для колишнього президента, який не втратить прав, пов'язаних з цим статусом, які нерідко пов'язані із

певними привілеями. Створення системи додаткових стимулів має сприяти дотриманню відповідальної поведінки президента під час виконання своїх обов'язків та ствердженню легітимності інституту глави держави для суспільства.

Важливо підкреслити, що юридична наука під конституційною відповідальністю нерідко має на увазі відповідальність політичну, що може вважатися цілком виправданим в контексті специфіки статусу глави держави. Г.М. Малкіна зазначає, що політична відповідальність глави держави може наставати не тільки за умов вчинення правопорушень, а й безпосередньо стосуватися втрати підтримки зі сторони населення – колишнього електорату президента. На нашу думку, цей підхід є одним з найбільш показових для виявлення взаємозв'язку інституту імпічменту та відповідальності глави держави, оскільки чітко показує – навіть якщо президента не було усунуто з поста в порядку імпічменту, політична відповідальність завжди матиме прояв у подальшій діяльності очільника держави.

Враховуючи вказане, інститут імпічменту є важливим феноменом не тільки з точки зору конституціоналізму і рівня розвитку його механізмів впливу на високопосадовців, а й з політичної точки зору, адже стосується процесу здійснення державної влади [53, с. 46]. Тобто, хоча застосування процедури імпічменту все ж не є процедурою розповсюдженою і легкою у проведенні, наслідки навіть потенційної можливості його застосування також можуть виступати частиною політичної і, як наслідок, конституційно-правової відповідальності глави держави.

Висновки до Розділу 1

Ретроспективний аналіз становлення та розвитку конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні та світі є важливим з точки зору порівняння впливу історичного періоду на наявність або відсутність механізмів усунення вищого керівництва держави. Досліджуючи різні правові традиції та часові відрізки, також можна відзначити певні закономірності у розвитку державності та конституціоналізму. Одним із наочних прикладів є трансформація народовладдя як принципу організації влади за часів Київської Русі, Гетьманщини, а також перебування українських земель у різних державно-політичних утвореннях – Великому князівстві Литовському, Речі Посполитій, Російській імперії та Союзі Радянських Соціалістичних Республік. Чим більше пригнічувалися права та свободи тогочасних громадян та жителів на українських землях, тим меншими були можливості здійснення влади народу.

Незважаючи на різні історичні періоди виникнення та застосування інституту імпічменту як форми конституційно-правової відповідальності глави держави, показовим є його паралельний розвиток у правових традиціях не тільки різних країн Європи, а й інших континентів. Зачатки процедури відсторонення або усунення вищих посадових осіб з поста простежуються у Стародавній Греції, отримують інституційне оформлення в англійській конституційній практиці, подальший розвиток в американській концепції і навіть знаходять своє відображення в еволюції української державності.

Водночас, навіть маючи поодинокі випадки відсторонення вищих посадових осіб держави протягом різних періодів становлення української державності, формалізація конституційно-правових заходів відповідальності глави держави в Україні стала надбанням більш пізніх етапів розвитку конституціоналізму. Можна погодитись із тим, що

найбільш повне закріплення механізмів усунення глави держави з поста відбулося лише із проголошенням незалежності та подальшим прийняттям Конституції України у 1996 році.

Окремим важливим висновком, який можна винести із проведеного аналізу в рамках дослідження теоретико-правових засад конституційно-правової відповідальності глави держави, є значимість самої постаті очільника держави. Харизматичність та лідерство глави держави прямо впливають на прихильність населення, його довіру та підтримку у кризових періодах. Водночас, вказані якості не є запорукою для інших посадових осіб: якщо мова йде про застосування заходів конституційно-правової відповідальності до інших вищих посадових осіб, зокрема суддів у американській традиції, самотійна політична філософія та вільнодумство не завжди сприймається як ознака сильної особистості та лідера, а навпаки – стає підґрунтям для можливих маніпуляцій.

Враховуючи складну архітектуру імпічменту та його тривалий розвиток, можна прослідкувати як архаїчні та подекуди варварські механізми контролю за владою перетворились на повноцінний юридичний інструмент, притаманний кожній демократичній державі світу. Історична тяглість та універсальний характер інституту імпічменту доводить, що потреба в контролі за верховною владою є закономірним елементом розвитку народовладдя.

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ МОДЕЛІ ІНСТИТУТУ ІМПІЧМЕНТУ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПУ ПОДІЛУ ВЛАДИ

2.1. Імпічмент як форма конституційно-правової відповідальності глави держави у державах зі змішаною республіканською формою правління

Республіка як форма правління вважається домінуючою у світі, адже близько 160 зі 195 сучасних держав здійснили перехід від монархії, послуговуючись низкою причин. Однією з основних переваг республіканської форми правління по відношенню до монархічної є те, що вищі органи державної влади є виборними та зазвичай мають обмежений строк повноважень. Іншою перевагою є здійснення представницької функції та контроль народу через інших представників (наприклад, парламент). На відміну від монархів, глави держав мають в першу чергу діяти відповідно до Конституції та інших законів, а в разі здійснення протиправної діяльності несуть відповідальність [68, с. 44]. Звісно, що в наведеному описі можуть бути винятки, але загальна тенденція розвитку конституціоналізму цивілізованих держав, як правило, свідчить про відсутність зосередження вищої державної влади в руках однієї особи.

Сучасні республіканські форми правління поділяються на парламентську, президентську та змішану (іноді зазначається як напівпрезидентська). Водночас змішані республіки є відносно рідкісною формою правління – це лише приблизно 30 з 195 країн, які використовують такий тип правління, що становить менше 20% усіх країн світу. Змішані республіканські форми правління об'єднують елементи як президентських, так і парламентських республік, та дозволяють країнам здійснювати комбінацію найкращих якостей обох видів. В негативних

обставинах така комбінація може призводити до ускладненого визначення компетенції та труднощів поділу влади між гілками. Саме тому багато дослідників вважають змішану республіку здебільшого перехідною формою правління, яка рано чи пізно має перетворитися в один із “чистих” типів – парламентську або президентську форму правління [69, с. 15].

Так, потенційна нестійкість політичних інституцій та непоодинокі порушення системи стримувань і противаг створюють додаткові виклики для демократичного світу. Хоча зарубіжні дослідники подекуди схиляються до думки, що змішані системи правління можуть забезпечити основу для кращого розуміння та організації сучасних політичних інститутів [70, с.195], на нашу думку, за умов змішування компетенцій між органами державної влади та вищими посадовими особами (або навіть у випадку наявного рівного впливу різних органів та/або осіб на одні і ті ж правовідносини), змішана форма правління потенційно може спричиняти політичні кризи та конфлікти всередині держави.

При цьому слід враховувати одну із особливостей змішаних республік – центр виконавчої влади фактично поділений між урядом (главою уряду) та президентом. Така особливість може проявляти слабкість системи здійснювати ефективне управління державою та спричиняти конфлікт інтересів, особливо враховуючи, що в Україні президент, як глава держави, не має формального відношення до жодної з гілок влади і має виступати своєрідним гарантом або арбітром [71, с. 71] щодо дотримання системи стримувань і противаг.

Змішана форма правління в Україні була встановлена офіційно разом із прийняттям Конституції України у 1996 році із фактично президентсько-парламентським розподілом влади. Вважається, що такий розподіл став радянським спадком, що призвів до двох фактичних центрів влади, поділених між главою держави та законодавчим органом.

Аналізуючи конституційну практику зарубіжних країн, така дуальність нерідко спричиняла кризи через очевидне суперництво. Саме тому, маючи посткомуністичний тип розвитку після розпаду СРСР, загальна оцінка практики урядування в Україні є гіршою, аніж у інших країн, що також зосередилися на “напівпрезидентських” конституціях [72, с. 21-22].

Хоча форми правління в більшості європейських країн характеризуються подвійною виконавчою структурою, за якої глава держави (монарх або президент) утримує владу разом із урядом підзвітним парламенту, спосіб розподілу влади між главою держави та урядом може значно відрізнятись. У більшості країн уряд відіграє вирішальну роль у виконавчій владі, але глава держави все ж зберігає деякі повноваження, ключову серед яких – його чи її роль у процесі формування уряду. Навіть формально не очолюючи уряд, глава держави часто залишається ключовою фігурою, залученою до процесу здійснення державної (й зокрема виконавчої) влади [73, с. 26].

Фактично наявний в Україні розподіл державної влади між парламентом, урядом та президентом (не враховуючи судову гілку влади) є проявом парламентсько-президентської, тобто змішаної, республіки [74, с. 45]. Цей поділ є своєрідним викликом для цілей визначення функцій та меж компетенції державних органів (в тому числі для здійснення контролю один над одним), а також зменшення ризиків зловживання владою [75, с. 10]. Про це також свідчить те, що змішаним республікам притаманне поєднання як елементів президентської, так і елементів парламентської республіки. Проте система розподілу влади в Україні має юридичні дефекти, що може свідчити про потенційну недієздатність механізму стримувань і противаг та неефективного здійснення державної влади [76, с. 110]. Інакше кажучи, специфіка правової природи змішаної республіканської форми правління може спонукати вище керівництво

держави до зловживань владою, зокрема через відсутність дієвого набору засобів, який може запобігти та протидіяти узурпації влади [77, с. 21].

Зважаючи на згадані особливості змішаної форми державного правління, доцільним є здійснення порівняльно-правового аналізу інституту імпічменту як основної форми конституційно-правової відповідальності глави держави у зарубіжних країнах. В даному контексті достатньо показовим є приклад Литовської Республіки, яка також має змішану форму правління та достатньо регламентований інститут імпічменту. Водночас, перед безпосереднім оглядом литовської моделі імпічменту, треба дослідити основні фактори, які можуть впливати на функціонування інституту імпічменту. Зокрема, слід розуміти, яким є статус президента Литовської Республіки та яким обсягом імунітету він може користуватися.

Компетенція президента іноді описується литовськими правознавцями як “змішана” [78, с. 1047], оскільки може включати деякі ознаки законодавчої (наприклад, право вето, передбачене статтями 71 та 84 Литовської Конституції [79]) або судової компетенції (наприклад, право помилування, передбачене статтею 84 Литовської Конституції [79]). Водночас подібне “змішування” компетенцій притаманне і українському главі держави.

Схожими також є положення щодо президентських привілеїв – положення щодо збереження звання президента довічно присутні і в литовському, і в українському законодавстві. Щоправда, якщо в Україні це врегульовано Конституцією у статті 105 (за винятком ситуації, коли президент був усунений з поста в порядку імпічменту), то у Литовській Республіці окремим законом [80]. Так, відповідно до статті 23 цього Закону, особа, яка була обрана на посаду президента, зберігає титул “президента республіки” довічно. Також закон передбачає, що навіть після звільнення з посади президент зберігає право на резиденцію,

автомобіль, водія та охорону. Особа, яка була усунена з посади президента, позбавляється цих привілеїв.

Повертаючись до характеристики особливостей інституту імпічменту президента, литовська Конституція у статті 74 встановлює наступне: Президент Республіки, Голова та судді Конституційного, Верховного й Апеляційного судів, а також члени Сейму, які серйозно порушили Конституцію, присягу або скоїли злочин, можуть бути усунені з посади або втратити мандат за рішенням більшості 3/5 голосів Сейму. Це рішення приймається через процедуру імпічменту, яка регулюється Статутом Сейму [79].

Згідно зі статтею 86 Конституції Литовської Республіки, особа президента Республіки є недоторканною: під час перебування на посаді він не може бути ні заарештований, ні притягнутий до кримінальної чи адміністративної відповідальності. Президента Республіки можна достроково усунути з посади лише за грубе порушення Конституції або порушення присяги, а також у разі виявлення факту вчинення злочину. Питання про усунення Президента Республіки з поста вирішує Сейм у порядку процедури імпічменту [79].

Аналізуючи тільки одну статтю, стає очевидною різниця у підході: порівнюючи підстави для застосування імпічменту в Україні, ані порушення Конституції, ані порушення присяги не утворюють значимих наслідків для українського глави держави. Більше того, будуть вкрай нелегкими для доведення.

При цьому слід звернути увагу і на певну особливість переліку підстав для імпічменту в Литві – хоча порушення Конституції та державна зрада часто вказуються як підстави для імпічменту в конституціях інших країн, порушення присяги як підстава для імпічменту є достатньо рідкісним явищем. На думку латвійського професора Вайдотаса А. Вайчайтіса (від лит. Vaidotas A. Vaičaitis), це пов'язано з тим,

що присяга є передусім “моральним поняттям”. Саме тому, враховуючи литовський досвід імпічменту, щоб уникнути морального виміру в процесі визначенні того, чи порушив президент присягу, Конституційний суд Литовської Республіки вирішив розглянути конкретне формулювання присяги та пов’язати його з іншим обвинуваченням в імпічменті – грубим порушенням Конституції, встановивши, що порушення присяги завжди є грубим порушенням Конституції [78, с. 1049].

Згідно з Конституцією та Регламентом парламенту (від лит. “Lietuvos Respublikos Seimo statutas” [81]) процедура імпічменту президента складається з шести етапів. Першим етапом виступає формування парламентського комітету для розгляду питань з імпічменту, що аналізує дії президента та формулює звинувачення щодо імпічменту. Другий етап зосереджується на висуненні парламентом звинувачення глави держави, а також призначенні парламентських прокурорів. Етап завершується направленням звернення щодо імпічменту до Конституційного Суду для правової та конституційної оцінки. На третьому етапі Конституційним судом оприлюднюється висновок про те, чи дії президента (як це було попередньо сформульовано протягом першого та другого етапів) фактично порушили Конституцію та є підставою для імпічменту. Четвертий етап передбачає висловлення юридичних доводів сторін та є одним із заключних формальних етапів, оскільки п’ятий етап має дещо церемоніальний характер, а саме – висловлення заключного слова Президента Литовської Республіки в парламенті. На завершення процедури імпічменту має бути проведено голосування в парламенті щодо усунення президента з посади, що є вирішальним, шостим етапом.

Характеризуючи литовську традицію імпічменту в загальних рисах, необхідно також дослідити статус та роль окремих учасників процедури. Так, одне з основних місць у процесі займає парламент – Сейм.

Відповідно до статті 9 Розділу другого Статуту Сейму Литовської Республіки (далі – Статут), який визначає права та обсяг повноважень парламентарів, член сейму, разом з іншими членами, має право ініціювати імпічмент, а також ініціювати процедури недовіри та інтерпеляції [81]. Відповідно до статті 228 Статуту основною підставою для усунення президента в порядку імпічменту є факт вчинення злочину. Якщо факт вчинення злочину вищою посадовою особою є очевидним (тобто його може констатувати сам парламент та наявною є достовірна інформація, подана йому уповноваженою установою), Сейм може прийняти рішення про початок діяльності спеціальної слідчої комісії, передбаченої статтею 232 Статуту. Підтверджуюча інформація має містити відомості, що особа, про яку йдеться у контексті висунення обвинувачення, була спіймана на вчиненні злочину. При цьому встановлюється, що участь уповноважених судових органів, які здійснюють досудове розслідування та розглядають кримінальні справи, не є обов’язковою, що у свою чергу підкреслює правову природу інституту імпічменту, який не вимагає класичного кримінального процесу, хоч і запозичує в нього чимало характерних рис. В інших, не передбачених законодавством, випадках, у тому числі якщо злочин вчинено до вступу на посаду особи, зазначеної у статті 74 Конституції, факт вчинення злочину не може вважатися очевидним для цілей імпічменту.

У разі прийняття Сеймом рішення про початок діяльності спеціальної слідчої комісії (далі – Комісія), остання також має достатньо врегульований порядок дій у межах процедури імпічменту. Відповідно до статті 233 Статуту, засідання Комісії щодо процесу імпічменту зазвичай проводяться у закритому форматі, із обов’язковим веденням протоколу кожного із засідань. Надалі протокол засідання має бути підписаний обраними головою та секретарем комісії. Призначення засідань, які по своїй суті є квазісудовими, полягає в здійсненні низки процесуальних дій,

таких як заслуховування пояснень та доводів осіб, які потенційно мають бути притягнуті до відповідальності, заслуховування свідків, здійснюється збір, дослідження та оцінка доказів, необхідних для розгляду справи, а також залучаються інші експерти та спеціалісти. Цікавим є те, що на таких засіданнях дозволяється участь адвоката особи, щодо якої провадиться імпічмент [81].

Згідно зі статтею 236 Статуту, після завершення розслідування, Комісія готує письмовий висновок, який має містити результати проведених процесуальних дій [81]. У висновку зазначається суть пропозицій про початок процедури імпічменту, опис фактичних обставин справи та протиправних дій обвинуваченої особи, заслухані пояснення та доводи осіб, які потенційно мають бути притягнуті до відповідальності, а також докази та мотиви, на основі яких було підготовлено висновок Комісії.

Висновок, відповідно до результатів розслідування, має визначити наявність або відсутність підстав для початку процесу імпічменту. У разі, коли пропозиції у висновку визнаються обґрунтованими, справа передається для безпосереднього розгляду імпічменту в Сеймі.

Початок процесу імпічменту в Сеймі також детально врегульований Статутом у статті 239 [81] та може бути умовно розділений на декілька варіантів розгляду справи про імпічмент. Перший варіант полягає у необхідності затвердження висновку Комісії про наявність підстав для відкриття процедури імпічменту більшістю голосів членів Сейму (не менше 71 депутата, враховуючи загальну кількість парламентарів – 141). У разі подолання бар'єру голосування, Сейм ухвалює постанову про початок процедури імпічменту в Сеймі проти обвинуваченої особи та звертається за наданням відповідного висновку до Конституційного Суду, який має встановити суперечність Конституції конкретних дій особи, щодо якої порушено справу про імпічмент.

Другий варіант передбачає, що Сейм, отримавши копію остаточного обвинувального вироку щодо злочину, вчиненого особою під час перебування на посаді, має ухвалити постанову про відкриття процедури імпічменту щодо конкретної особи та також звертається до Конституційного Суду для висновку щодо того, чи було обвинуваченою особою, проти якої порушено справу про імпічмент, здійснено грубе порушення Конституції та/або порушення присяги.

За умов застосування третього варіанту Сейм отримує копію обвинувального вироку суду, що набрав законної сили щодо злочину, вчиненого особою до вступу на посаду, коли факт вчинення злочину не був відомим під час перебування особи на посаді. Надалі Сейм має ухвалити постанову про порушення справи про імпічмент із обов'язковим провадженням в Сеймі проти цієї особи. В даному випадку звернення Сейму до Конституційного Суду не передбачено [81].

У випадку, коли злочин було вчинено особою до вступу на посаду (четвертий варіант), а факт вчинення став очевидним вже під час перебування особи на посаді, Сейм ухвалює постанову про порушення процедури імпічменту та не звертається до Конституційного Суду, подібно до попередньо описаного випадку. Важливо зазначити, що при виникненні обставин для застосування третього та четвертого варіантів, Сейм на тому самому засіданні ухвалює рішення про розгляд питання про звільнення з посади особи, щодо якої оголошено імпічмент (або про анулювання мандата, якщо справа стосується члена Сейму), призначаючи дату засідання щодо розгляду питання безпосереднього усунення з посади особи, щодо якої розглядається імпічмент. При цьому строк призначення дати засідання під час попередніх парламентських слухань має настати не раніше, аніж через сім днів, після чого особа, яка підлягає імпічменту, повідомляється про дату і час засідання Сейму, на якому на

підставі остаточного вироку вирішуватиметься питання про її усунення з посади [81].

Усунення особи з посади регламентовано статтею 241 Статуту і передбачає здебільшого опис організаційних та процедурних особливостей засідання Сейму для розгляду питання про застосування імпідменту. Однією із визначальних рис цього процесу є те, що особа, яка підлягає імпідменту, має право брати участь у засіданні Сейму сама або через свого адвоката, що певним чином нагадує класичний кримінальний процес. При цьому обвинуваченій особі дозволяється мати навіть декількох адвокатів, про що вона заздалегідь (не пізніше ніж за два дні до першого розгляду справи про звинувачення в Сеймі) має письмово повідомити парламент.

Протягом розгляду справи обвинувачений у справі про імпідмент та його захисники можуть надавати докази, що стосуються питання застосування до нього заходів конституційно-правової відповідальності. Засідання Сейму відкривається доповіддю головуючого на засіданні, в якій викладаються висновки Конституційного Суду, а коли процес імпідменту розпочато через злочин, вчинений особою до вступу на посаду, – доповіддю про суть обвинувального вироку суду, що набрав законної сили [81].

Після закінчення усіх формальних процедур, зазначених вище, слово надається особі, яка виступає в якості обвинуваченого у справі про імпідмент або одному з її адвокатів. Після заслуханої доповіді обвинуваченого адвокати та головуючий на засіданні задають питання особі, щодо якої порушено справу про імпідмент. Промови адвокатів та головуючого можуть ґрунтуватися на основі доказів, які були отримані протягом процесу та стосуються питання конституційно-правової відповідальності. Засідання протоколюється та закінчується промовою членів Сейму в порядку, встановленому статтею 107 Статуту [81].

Відповідно до статті 243 Статуту, особа, щодо якої розпочато процедуру імпічменту, має право скласти повноваження або відмовитися від мандата члена Сейму на будь-якому етапі цього процесу, за умови, що це відбувається до початку голосування в Сеймі. Для цього необхідно подати письмову заяву відповідного змісту, яка підлягає негайному задоволенню. У разі подання такої заяви процес імпічменту припиняється після ухвалення Сеймом відповідної постанови, де зазначається, що особа подала у відставку, а процедура імпічменту в Сеймі припиняється. Постанова Сейму набирає чинності з моменту її офіційного оприлюднення у Реєстрі нормативно-правових актів та/або через медіа. Питання, що стосуються цієї статті, обговорюються та ухвалюються Сеймом на тому ж засіданні, під час якого було подано заяву, якщо Сейм не ухвалив рішення інакше.

Аналізуючи можливість скласти повноваження перед завершенням процедури імпічменту, слід зазначити, що, з одного боку, ці положення Статуту можуть виступати механізмом уникнення публічного осуду та формального осудження на державному рівні, що може зменшити напруження та спростити саму процедуру. Проте, з іншого боку, така можливість може бути сприйнята як спосіб уникнути відповідальності, залишивши відкритими питання про фактичну винуватість чи невідповідність особи займаній посаді. На нашу думку, вказане положення потребує ретельного підходу та контролю, щоб уникнути зловживань і забезпечити дотримання принципів прозорості та підзвітності.

Якщо ж відповідної заяви від обвинуваченої особи не було зроблено, процедура імпічменту продовжується відповідно до статті 242 Статуту. Після розгляду питання про усунення особи з посади чи скасування її повноважень як члена Сейму, Голова Сейму або його заступник представляє проєкт постанови про звільнення або анулювання

мандата. Така постанова базується на висновках Конституційного Суду, а в разі імпичменту, ініційованого за злочин, скоєний до обрання на посаду, – на підставі остаточного судового вироку. У випадку, якщо мова йде про Президента, коли злочин, скоєний до обрання, став очевидним під час перебування на посаді, проєкт постанови містить конкретні відомості про цей злочин та обставини його вчинення. У будь-якому випадку в проєкті постанови зазначається рішення про усунення особи з посади або анулювання мандата члена Сейму з моменту публікації в національному реєстрі нормативно-правових актів або в засобах масової інформації [81].

Голосування щодо такого проєкту відбувається після завершення всіх процедур розгляду. Постанова вважається ухваленою, якщо за неї проголосувало щонайменше $\frac{3}{5}$ від загальної кількості членів Сейму. З моменту офіційного опублікування постанови у відповідних публічних джерелах особа вважається звільненою з посади або позбавленою мандата і, відповідно, може бути притягнута до відповідальності у встановленому порядку. У разі добровільного зречення мандата або посади, особа також втрачає право на недоторканність і може відповідати за вчинені правопорушення. Якщо ж постанова про усунення з посади не набере необхідної кількості голосів, Сейм офіційно оголошує, що імпичмент не було підтверджено, і це фіксується в протоколі засідання.

Отже, парламентська більшість (три п'ятих усіх членів парламенту) необхідна для усунення литовського президента з посади, така ж, як і для інших вищих посадових осіб, наприклад, членів парламенту та суддів. Конституція не дотримується стандартного підходу, коли для усунення президента з посади потрібна більшість у дві третини членів парламенту. Можливо, якби більшість, необхідна для імпичменту президента у Литві, становила дві третини, президента Паксаса не можна було б усунути з посади, оскільки рішення про його усунення з посади було прийнято з

перевагою лише в декілька голосів. І хоча детальне дослідження конституційної практики імпічменту у світі буде здійснено у іншій частині цієї роботи, реальний приклад успішного усунення з поста президента Литви є важливим для характеристики саме цього підрозділу.

Варто звернути увагу, що до процесу імпічменту президента Роландаса Паксаса правова доктрина Литви не вирізняла звинувачення щодо імпічменту щодо конкретних посадових осіб (президента, парламентаря чи судді). Тому формальне тлумачення тексту статті 74 Конституції Литовської Республіки передбачає, що будь-яке з трьох обвинувачень у порядку імпічменту може бути використано з однаковою ефективністю для процедури імпічменту проти будь-якої державної посадової особи. Разом з цим, практика застосування імпічменту у цьому випадку показала, що звинувачення щодо вчинення кримінального правопорушення не може бути використане проти президента у справі про імпічмент [78, с. 1048-1049].

Саме тому литовський парламент має компетенцію ініціювати процедуру імпічменту та повноваження приймати остаточне рішення щодо усунення президента з поста. Лише Сейм уповноважений формулювати звинувачення в порядку імпічменту та призначати прокурорів Сейму, і лише члени парламенту можуть голосувати за усунення президента з посади. Відповідно, ключовою інституцією з повноваженнями щодо розгляду справи про імпічмент президента в Литовській Республіці є Сейм.

Але ще одним важливим учасником процедури імпічменту президента є також Конституційний суд. Це єдиний суд, уповноважений визначати, чи є конституційними та правовими підстави для застосування імпічменту. Іншими словами, парламент не може усунути президента з поста, якщо Конституційний суд Литви вважає, що президент діяв у межах свого розсуду і не порушував Конституції. У цьому випадку роль

Конституційного суду дещо схожа на роль великого журі, оскільки суд має повноваження виносити вердикт “винний-невинний” за звинуваченнями, висунутими проти президента. Тим не менш, парламент має конституційне право дозволяти президенту, якого визнано винним, залишатися на посаді, наприклад, якщо він вважає, що президент користується достатньою громадською підтримкою, що підкреслює важливість проміжного висновку із попереднього розділу стосовно харизматичності глави держави.

Переходячи до аналізу нормативно-правових засад регулювання конституційно-правової відповідальності глави держави у Французькій Республіці, варто зазначити, що в доктрині конституційного права зарубіжних країн панує думка, що Україна перейняла саме французький приклад статусу глави держави. При цьому Франція вважається класичним прикладом змішаної республіки та першоджерелом появи президентсько-парламентської форми [82, с. 17].

Порівнюючи формальне закріплення статусу президента у Конституції України та Конституції Французької Республіки, слід відзначити наявність низки формальних відмінностей, таких як відсутність в українському Основному Законі положень про президента як арбітра. Водночас при дослідженні фактичних повноважень і порядку здійснення взаємодії з іншими гілками державної влади президента України, можна дійти до висновку про наявність такої функції в межах компетенції.

Щодо безпосередньої характеристики обсягу імунітету французького глави держави, слід звернутися до конституційних положень. Згідно зі статтею 67 Конституції Французької Республіки Президент протягом усього терміну повноважень не зобов’язаний давати свідчення в будь-якому французькому суді чи адміністративному органі, він не може бути об’єктом будь-яких цивільних проваджень, а також

будь-яких обвинувачень, судового переслідування чи слідчих заходів. Перебіг усіх строків давності зупиняється на час зазначеного терміну повноважень. Усі позови та провадження, зупинені таким чином, можуть бути поновлені або подані проти Президента через місяць після закінчення його повноважень [83].

Водночас ці положення вочевидь вступають у суперечність, коли мова йде про початок процедури імпічменту. Відповідно до статті 68 Конституції, Президент Республіки не може бути звільнений з посади протягом терміну повноважень на будь-якій підставі, крім порушення своїх обов'язків, яке вважається несумісним з його перебуванням на посаді. Таке звільнення з посади оголошується парламентом, який засідає як Високий суд (від фр. “Haute Cour”). По суті, Високим судом є парламент, який має спеціальну юрисдикцію, відповідальну за оголошення імпічменту французького глави держави. Для початку процедури імпічменту необхідним є висунення пропозиції про скликання Високого суду, що має бути ухвалена парламентом.

Високий суд очолюється головою Національних зборів (від фр. “Assemblée nationale”), які є нижньою палатою парламенту. Прийняття рішення про усунення з поста Президента Французької Республіки відбувається шляхом таємного голосування протягом одного місяця із негайним набранням чинності. Щодо необхідної кількості голосів, то відповідно до Конституції Французької Республіки рішення, прийняті згідно з цим документом, потребують більшості у дві третини членів Палати або Високого суду. Враховуючи, що Національні збори відповідно до Конституції не мають перевищувати кількість у 577 членів, дві третини від нижньої палати становлять приблизно 385 голосів і відповідно кількість членів Сенату обмежується 348 членами, дві третини від яких дорівнюють 232 голосам [84, с. 137].

Важливо зазначити, що усунення глави держави з поста у Франції є скоріше політичною, аніж кримінальною процедурою. На підтвердження цієї думки слід звернутись до мови оригіналу, якою викладено конституційні положення статті 68 щодо імпічменту – “Le Président de la République ne peut être destitué qu'en cas de manquement à ses devoirs manifestement incompatible avec l'exercice de son mandat” [83] (“Президент Республіки може бути усунений з посади лише у разі невиконання своїх обов’язків, що є явно несумісним із здійсненням його мандата”). Слово “manquement” з французької перекладається як “провал” або “порушення” [85] і може стосуватися політичної, а також приватної поведінки президента, за умови, що його дії підірвали гідність його посади.

В результаті аналізу конституційних положень, які закріплюють французьку модель усунення глави держави на законодавчому рівні, можна підсумувати, що процедура імпічменту може бути розпочата без кримінального правопорушення. Відсторонення президента виступає політичною санкцією, який користується імунітетом та не може бути притягнутий до кримінальної, цивільної чи адміністративної відповідальності протягом строку здійснення своїх повноважень. Разом з цим, протягом здійснення процедури імпічменту у французькому парламенті, глава держави продовжує виконувати свої функції, а тимчасовий виконувач обов’язків не призначається.

Також для цілей імплементації статті 68 Конституції Французької Республіки було прийнято Органічний закон № 2014-1392 від 24 листопада 2014 року (далі – Органічний закон), що також визначає умови застосування процедури усунення президента з поста [86]. Втім, протягом десятирічного періоду з моменту прийняття Органічного закону парламентом Франції було подано всього дві резолюції, які були спрямовані на об’єднання народних обранців у Високий суд для

звільнення Ф. Олланда та Е. Макрона, жодна з яких не закінчилась застосуванням заходів конституційно-правової відповідальності та усуненням президента з поста.

Ще однією державою-послідовником французької моделі змішаної республіки вважається Румунія. Основний Закон Румунії у статтях 95 та 96 передбачає механізм усунення глави держави з поста та врегульовує порядок застосування імпічменту. У разі, коли Президентом Румунії вчинено “серйозні дії, що порушують конституційні положення”, він може бути відсторонений від виконання своїх обов’язків [87].

Таке рішення приймається Палатою депутатів і Сенатом на спільному засіданні більшістю голосів депутатів і сенаторів і після консультацій з Конституційним судом. Оскільки загальна кількість членів парламенту у двох палатах складає 466, дві третини дорівнюватимуть приблизно 311 голосам, які необхідно отримати на засіданні про відсторонення президента. Протягом процедури президент Румунії має право висловитися для пояснення перед парламентом щодо висунутих проти нього звинувачень. Пропозиція про відсторонення президента від виконання своїх повноважень може бути ініційована принаймні однією третиною від числа депутатів і сенаторів, про що негайно має бути повідомлено самого президента Румунії. У разі, коли пропозиція про відсторонення схвалюється, протягом тридцяти днів з моменту ухвалення рішення проводиться референдум для усунення глави держави з поста [87].

Щодо специфіки розгляду справи про імпічмент та формальної основи для прийняття рішення про її початок, слід повернутись до статті 96 Конституції Румунії. Підставою для прийняття рішення про імпічмент Палатою депутатів і Сенатом є державна зрада, яка має бути підкріплена голосами щонайменше двох третин від кількості депутатів і сенаторів. Після сформованої пропозиції про імпічмент, ініційованої більшістю

народних обранців, вона має бути негайно передана президенту для надання пояснень щодо фактів, за які планується притягнення до відповідальності. На відміну від французького прикладу, протягом процедури імпічменту президент перебуває під відстороненням [87].

Продовжуючи аналіз підходів до конституційно-правової відповідальності глави держави країн Європейського Союзу, які є змішаними республіками, слід також дослідити особливості, наявні у Португальській Республіці. У Португалії також поєднуються елементи як парламентської, так і президентської системи, а тому подібно до розгляду попередніх країн, заходи конституційно-правової відповідальності, які можуть бути застосовані до президента, регламентовані Конституцією та зводяться до процедури імпічменту або відсторонення у разі серйозних порушень обов'язків. Президент Португальської Республіки має важливу роль у політичному житті країни як гарант національної незалежності, єдності держави та належного функціонування демократичних інституцій. Він може здійснювати контроль над законодавчою діяльністю, накладаючи політичне вето на закони, які, на його думку, порушують Конституцію.

Відповідно до статті 130 “Кримінальна відповідальність” Конституції Португальської Республіки, президент Республіки відповідає перед Верховним судом за злочини, вчинені під час виконання своїх повноважень [88]. Розгляд питання про усунення глави держави може бути ініційований Асамблеєю Республіки (португальським парламентом) за пропозицією, підтриманою однією п'ятою, і рішенням, ухваленим більшістю у дві третини всіх членів Асамблеї Республіки, які виконують свої повноваження. Враховуючи те, що загальна кількість членів парламенту у Португальській Республіці складає 230, для підтримання пропозиції буде достатньо всього 46 голосів народних обранців, що складає одну п'яту членів Асамблеї Республіки, тоді як для усунення

президента з поста необхідно подолати поріг у приблизно 153 голоси, що дорівнює двом третинам складу парламенту.

Також у статті 130 Основного Закону Португальської Республіки передбачено таке положення: “A condenação implica a destituição do cargo e a impossibilidade de reeleição”. Вказане може бути перекладено як “засудження передбачає звільнення з посади та позбавлення права бути обраним повторно”, що підкреслює дух імпічменту та враховує ретроспективу його етимологічного становлення, починаючи від поняття “зради”, “осуду”, “засудження” тощо. Якщо президентом Португальської Республіки також було вчинено інші злочини, але не під час виконання своїх повноважень, він відповідатиме відповідно до загального порядку перед судом після закінчення президентської каденції.

Республіка Перу також є прикладом змішаної республіки та черговим підтвердженням тези, що така форма правління, як правило, притаманна державам, які в минулому пройшли шлях тоталітаризму та/або диктатури. Так, протягом 1980-х та 1990-х років у Перу панівною верхівкою влади були військові диктатури [89, с. 238], що спричинило затягнуту політичну нестабільність в державі. Як наслідок, у перуанській правовій системі поєднано елементи президентської та парламентської форми правління. Конституційно-правовий статус президента Перу можна охарактеризувати за виконанням ролі глави держави, який частково бере участь у виконавчій владі, в той час як уряд, очолюваний прем'єр-міністром, несе відповідальність перед парламентом — Конгресом. Конгрес має право оголосити вотум недовіри уряду, що є одним із елементів системи стримувань і противаг. Також законодавством Перу встановлюється, що одна й та ж особа не може бути главою держави більше, аніж два строки поспіль [90, с. 189].

Статтею 113 Конституції Перу передбачено, що президент Республіки може звільнити свою посаду з низки причин, таких як його

смерть, постійна фізична або моральна недієздатність (визнана та оголошена Конгресом), прийняття Конгресом рішення щодо його відставки, від'їзд з території Перу без дозволу Конгресу або його неповернення протягом узгодженого часу, а також його усунення з посади після покарання за будь-яке з порушень, зазначених у статті 117 Конституції [91]. Зазначена стаття регламентує підстави, які можуть слугувати основою для усунення глави держави з поста під час його перебування на посаді. Президент Перу може бути звинувачений виключно у вчиненні державної зради, запобіганні президентським виборам або виборам до Конгресу (парламенту), регіональним чи муніципальним виборам, розпуску Конгресу, за винятком випадків, викладених у статті 134 Конституції, а також перешкоджанні засіданням або роботі Конгресу, Національної виборчої комісії чи інших органів виборчої системи.

Натомість згадана стаття 134 містить винятковий випадок, який дозволяє президенту розпустити парламент, що стосується висловлення осуду або відмови у довірі [91] (що віддалено нагадує процедуру імпічменту, але у зворотному варіанті). Водночас Конституція Перу встановлює обмеження щодо реалізації цього повноваження, зокрема забороняє розпуск Конгресу протягом останнього року його каденції та в умовах запровадження надзвичайного стану, що корелює із положеннями законодавства України щодо неможливості дострокового припинення повноважень парламенту або президента в окремих конституційно визначених випадках.

2.2. Конституційно-правові механізми та стадії процедури імпічменту в зарубіжних країнах

Політичний контекст, в якому в той чи інший період часу знаходиться держава, значним чином визначає правову систему і, як

наслідок, її конституційно-правові механізми, модель та стадії імпичменту. Залежно від низки зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на формування інституту імпичменту, вирізняють і підстави для усунення глави держави. У зарубіжних країнах зустрічаються різні підходи та традиції, водночас їх умовно можна згрупувати в наступні:

(1) підстави для застосування процедури імпичменту, пов'язані з порушенням конституції – Республіка Австрія та Республіка Молдова;

(2) підстави, пов'язані з вчиненням злочину та державної зради – Чеська Республіка та Турецька Республіка;

(3) підстави, пов'язані з порушенням конституції та законів – Угорщина [92, с. 12];

(4) підстави, що стосуються порушення присяги (що, зважаючи на литовський досвід, на практиці може тлумачитися також як порушення конституції), а також підстави внаслідок неналежного виконання обов'язків чи вчинення дій, що безчестять главу держави – Аргентина, Кіпр [93, с. 11].

І якщо у вказаних вище прикладах очевидно, що єдиною підставою для усунення глави держави в порядку імпичменту є саме факт порушення законодавчих норм чи вчинення правопорушення, то достатньо відмінним є механізм дострокового припинення повноважень глави держави без наявності правопорушення, який може бути реалізований через загальнонаціональний референдум.

Звертаючи увагу на відмінності в застосуванні імпичменту в зарубіжних країнах, важливим аспектом може виступати територіальне розташування тих чи інших країн. Так, наприклад, у більшості країн Латинської Америки та США імпичмент може бути застосований не тільки до глави держави, а й до інших високопосадовців (судді, прокурори, члени уряду), що в свою чергу демонструє всеосяжність

підходів до відповідальності державних службовців, порівняно з країнами континентальної Європи [94, с. 33].

При цьому у деяких європейських країнах імпічмент також може застосовуватися до урядовців за державну зраду або інші злочини. Наприклад, у Данії навіть неналежне виконання особою посадових обов'язків може стати підставою для імпічменту [95, с. 39]. В даному випадку не йдеться про класичне звільнення, а застосовується давній принцип осуду обвинуваченого, що більше говорить про застосування політичних, аніж юридичних заходів, відображаючи жорсткість критеріїв відповідальності.

Цікавим також є приклад Ліхтенштейну, де класичний імпічмент, що має наслідком усунення глави держави з поста, неможливий через форму правління – конституційну монархію, де князь користується повним імунітетом. Проте імпічмент може бути застосовано до членів уряду (стаття 62 Конституції Ліхтенштейну) [96], що демонструє розподіл влади у державі та детермінацію статусу окремих гілок влади й потенційної можливості застосування до них заходів конституційно-правової відповідальності.

Особливо захоплюючим в цьому контексті є дослідження схожих та відмінних підходів до регулювання імпічменту в законодавствах країн-сусідів, які раніше були або залишаються пов'язаними з Україною в політичному чи культурному сенсі. Одним із найяскравіших прикладів відмінності традицій щодо застосування конституційно-правової відповідальності глави держави є країни Балтії – Латвійська Республіка, Литовська Республіка та Естонська Республіка.

Усі три країни прагнули розвивати власну державність та розвивали конституціоналізм до подій, що передували початку Другої світової війни у 1939 році. Однак, враховуючи фактичний поділ Європи та, зокрема, східної її частини, країни Балтії остаточно закріпили своє місце в системі

координат СРСР [97, с. 60]. Саме тому повернення незалежності у 1990-1991 роках стало новим етапом розвитку національної свідомості країн, який, втім, мав дещо різні вектори руху.

Розглядаючи балтійську практику конституційного розвитку, дослідники зазначають, що конституціоналізм стабільно прогресував в Естонській Республіці, мав слабкий початок у Латвійській Республіці та зріс найбільше в Литовській Республіці [98, с. 952].

З одного боку, країни Балтії дійсно були поєднані не тільки буремним минулим, а й прагненням побудувати світле майбутнє (чого також прагне і Україна на шляху демократичного транзиту – переходу від авторитаризму до демократії [99, с. 148]). У 2004 році всі три країни здійснили вступ до Європейського Союзу, розділяючи європейські геополітичні цінності та інтереси [99, с. 152]. Проте з іншого боку, національна психологія країн Балтії значно відрізнялася: латвійське керівництво ще з радянських часів намагалось здобути прихильність російської влади. Одним із наслідків є те, що Латвія більше за двох своїх сусідів просуvala росіян серед управлінців, про що свідчить перепис 1989 року, а Рига офіційно вважалася столицею Прибалтики [100, с. 25]. І хоча після отримання незалежності у країні почалося внутрішнє радикальне протистояння, політична прихильність до Росії певним чином залишила свій відбиток у процесі формування правових інститутів держави.

Натомість Литва залишається більш етнічно однорідною, де близько 85 відсотків населення складають литовці. Це допомагає уникнути етнічних конфліктів, з чим подекуди стикаються Естонія та Латвія [101, с. 70]. Литовський конституціоналізм також першим досяг вищого рівня демократизації як у системі владних, так і суспільних відносин [102, с. 392].

Також, як було досліджено у попередньому підрозділі, Литовська Республіка є змішаною (напівпрезидентською) республікою з незвично

великим, як для балтійської країни, обсягом повноважень (який насправді може бути порівняний із повноваженнями глави держави в Україні). В той же час латвійські й естонські державні традиції зійшлися на встановленні парламентської республіки, де глава держави обирається парламентом, що, своєю чергою, відобразилось на специфіці процедури імпічменту.

Імпічмент президента Латвії передбачений статтею 51 Конституції та полягає в усуненні президента із посади, якщо дві третини депутатів Сейму проголосують за його відсторонення у випадку серйозних порушень закону або Конституції [103]. Естонська процедура імпічменту певним чином відрізняється – відповідно до статті 85 Конституції Естонії, кримінальне обвинувачення проти президента може бути висунуте лише за пропозицією канцлера юстиції та за згодою більшості членів парламенту – Рійгікогу (від ест. “Riigikogu” [104]), тобто 51 голос від загальної кількості народних обранців, що складає 101 парламентар, після чого остаточне рішення ухвалює Державний суд Естонії.

Підсумовуючи аналіз політичних традицій країн Балтії, можна зазначити, що Литва має складнішу і більш формалізовану процедуру імпічменту, що відображає прагнення до дотримання системи стримувань і противаг та захисту демократії, враховуючи залучення Конституційного суду. Це певним чином пов'язано з національними та історичними особливостями держави, а також необхідністю попередження повторного заснування авторитаризму.

Разом із цим у Латвії та Естонії, які є парламентськими республіками з очевидним акцентом на обов'язі повноважень законодавчої гілки влади, процедура імпічменту зосереджена в рамках парламенту. Вказані країни історично поділяють досвід сильного парламенту, що прямо впливає та контролює виконавчу владу, що пояснює спрощену процедуру відсторонення президента.

Аналіз специфіки конституційної відповідальності глави держави в країнах зі змішаною республіканською формою правління потребує врахування особливостей теорії та практики країн із іншими формами правління. Насамперед це пов'язано із необхідністю проведення всебічного порівняльного аналізу для вдосконалення національної правової системи, оскільки у політичних системах країн з відмінними формами правління можуть спостерігатися подібні виклики. Всеосяжне дослідження механізмів конституційної відповідальності (та імпічменту, зокрема) в президентських та парламентських республіках наочно демонструє ефективність або неефективність існуючих практик усунення глави держави з поста. Завдяки вивченню досвіду зарубіжних країн можливим стає наукова рефлексія – які механізми можуть бути запозичені чи адаптовані у змішаних республіках, які наявні логіко-структурні дефекти, що впливають на процедуру, а також як зберегти баланс у системі стримувань і противаг.

Окрім цього, незважаючи на постать глави держави (президент чи монарх), причини застосування конституційної відповідальності можуть бути однаковими, наприклад узурпація влади або зловживання нею, порушення Конституції та інших законів, вчинення кримінального правопорушення, невиконання своїх повноважень, порушення присяги – все це є актуальним для держави при будь-якій формі правління. Особливості та відмінності правових систем дають можливість виділити конституційні моделі, в тому числі імпічменту, а також встановити певні територіальні, культурні або політичні закономірності.

Говорячи безпосередньо про інститут імпічменту, слід зазначити, що, виходячи із попередньо наведеного у дослідженні аналізі, в ньому завжди візуалізується достатньо сильний політичний контекст. Це означає, що стабільність політичної системи може прямо зазнавати впливу від пертурбацій найвищого керівництва держави. Аналізуючи

досвід президентських республік (наприклад, Сполучені Штати Америки, Федеративна Республіка Бразилія) імпічмент нерідко виступає політичним інструментом, який має на меті не стільки безпосереднє усунення глави держави з поста, але й іноді виступає інструментом для розбалансування політичної та правової системи. Враховуючи такі випадки, можна здійснити оцінку рівня політизації процедури та розробити механізми захисту від подібних зловживань у змішаних республіках, де глава держави також користується достатньо широким обсягом повноважень.

На відміну від змішаних республік, у яких зазвичай президент і парламент розділяють свій вплив на виконавчу гілку влади, у президентських та парламентських республіках процедура імпічменту має певні особливості.

В парламентських республіках президент виконує здебільшого церемоніальні функції, маючи сильного прем'єр-міністра, що очолює уряд. Зважаючи на те, що президент має обмежені повноваження, імпічмент застосовується рідко і в разі серйозних порушень. Так, у ФРН президент може бути усунений з посади лише за порушення Конституції, і процедура вимагає участі як парламенту, так і судової влади.

У Сполучених Штатах Америки, що є президентською республікою, імпічмент може бути ініційований у випадку серйозних правопорушень, таких як державна зрада, корупція або інші тяжкі злочини. Процедура імпічменту глави держави передбачена Конституцією і включає обвинувальний акт від Палати представників та судовий процес у Сенаті.

Також у президентських республіках, як і у змішаних республіках, вагому роль (а іноді і вирішальну) відіграють судові органи. Вивчення особливостей судової системи зарубіжних країн може виявити ступінь

незалежності судової гілки влади та приклади мінімізації політичного тиску на неї протягом процедури імпічменту.

Наприклад, у Південній Кореї процедура імпічменту активується спочатку парламентом, а потім має бути передана до Конституційного суду. Особливістю імпічменту у країні є те, що саме до компетенції Конституційного суду Південної Кореї належить ухвалення рішення про усунення президента з поста.

Відповідно до статті 65 Конституції Південної Кореї, у випадку, якщо президентом, прем'єр-міністром, головами міністерств, суддями та іншими посадовими особами було порушено Конституцію або інші закони при виконанні своїх службових обов'язків, Національна асамблея (парламент) може висунути клопотання про їх імпічмент [105]. Клопотання буде розглянуто за умови, що пропозиція щодо імпічменту президента запропонована більшістю від загальної кількості членів Національної асамблеї та схвалена двома третинами (або більше) від загальної кількості членів Національної асамблеї. При цьому будь-яка особа, проти якої подано клопотання про імпічмент, має бути відсторонена від виконання своїх повноважень, доки не буде винесено рішення щодо імпічменту [105], що є прямо протилежним відповідно до української процедури імпічменту, оскільки ЗУ “Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)” не передбачено автоматичне відсторонення президента на час розгляду справи про імпічмент.

Водночас, на наше переконання, практика відсторонення особи від виконання повноважень під час процедури імпічменту є важливою і може бути запозичена з низки причин. По-перше, під час продовження виконання повноважень особою, проти якої ведеться процедура імпічменту, зберігається ризик використання нею свого становища для впливу на процес. Вказане може включати тиск на законодавчу та судову

гільки влади, а також інші державні інституції, що беруть участь в процесі імпічменту. Також, враховуючи підстави для застосування імпічменту в Україні – державна зрада або інший злочин – достатньо сумнівним видається можливість обвинуваченого суб'єкта діяти в інтересах держави та суспільства. Так, розуміння презумпції невинуватості передбачає право на захист та участь у доказуванні для обвинуваченого [106, с. 248], але такий підхід є притаманним і дієвим саме в рамках класичного кримінального судочинства, а не особливої процедури усунення глави держави з поста.

Окрім описаного, ймовірним ризиком продовження виконання своїх повноважень обвинуваченим є перебування в ситуації, яка характеризується конфліктом інтересів. При наявності парламентської більшості, яка має відношення до тієї ж політичної сили, яку початково представляв обвинувачений президент, ймовірним є прийняття незаконних рішень для уникнення конституційно-правової відповідальності та захисту свого перебування на посту. Таким чином, відсторонення від виконання повноважень особи, проти якої подано клопотання про імпічмент, дозволяє провести більш об'єктивне розслідування, оскільки президент або інший високопосадовець не матиме прямого впливу на хід розгляду справи про імпічмент.

Повертаючись до аналізу конституційних положень щодо імпічменту президента у Південній Кореї, слід відзначити, що юрисдикція Конституційного суду викладена в статті 111 Конституції Південної Кореї та поширюється на винесення рішення щодо імпічменту [105]. Рішення Конституційного суду відіграють важливу роль у встановленні стандартів перегляду справ про імпічмент.

Більш детально процес проведення імпічменту у судовому порядку врегульовано у законодавстві – Акті (Законі) про Конституційний суд Південної Кореї (далі – Акт), який регламентує процедуру розгляду

справи про імпічмент, процес подання доказів і порядок проведення судових засідань.

Відповідно до розділу 2 “Винесення рішення щодо імпічменту” Акту, зокрема статті 49, в процесі розгляду справи про імпічмент визначається уповноважений з імпічменту, яким є голова Комітету з питань законодавства та правосуддя Національної асамблеї [107]. Уповноважений з імпічменту вимагає винесення рішення, надавши Конституційному суду автентичну копію письмової резолюції про імпічмент, і може допитати відповідача під час усної доповіді-аргументації. При цьому, якщо сторона обвинуваченого не прибула на дату надання усних аргументів, призначається нова дата для виголошення усних аргументів, але якщо сторона знову не з'явилася на змінену дату, судові засідання може бути проведене без її присутності [107].

Якщо в результаті розгляду справи вимога про імпічмент буде визнана обґрунтованою, Конституційний суд виносить рішення про усунення відповідача з відповідної державної посади. У разі, коли відповідача вже було звільнено з відповідної державної посади до винесення рішення, Конституційний суд відхиляє прохання про розгляд справи з упередженням. Наслідком винесення рішення про імпічмент є те, що усунення з поста або посади не звільняє відповідача від його цивільної чи кримінальної відповідальності. Надалі будь-яка особа, яка була усунена з державної посади рішенням про імпічмент, не може бути державною посадовою особою, доки не мине п'ять років із дати оголошення рішення [107].

Аналізуючи інші країни, в яких спостерігається надання ключової ролі у процесі імпічменту судовим органам, варто згадати Федеративну Республіку Німеччина, де імпічмент глави держави є явищем рідкісним і малоймовірним, проте теоретично можливим. Відповідно до статті 61 Конституції ФРН, процес передбачає ухвалення рішення Федеральним

Конституційним судом вже після того, як Бундестагом або Бундесратом було висунуто звинувачення за серйозні порушення конституції [108]. При цьому особливість німецької моделі імпічменту полягає в тому, що президент цілком очікувано відіграє меншу політичну роль, тому політичний аспект процедури імпічменту, на відміну від юридичного, тут може бути використаним лише у виняткових випадках.

Подібно до прикладу ФРН, італійська традиція імпічменту полягає у виключному застосуванні, оскільки президент також відіграє здебільшого церемоніальну роль у країні. Згідно з положеннями статті 134 Конституції Італії, остаточне рішення у справі про імпічмент ухвалюється Конституційним судом Італії, який діє спільно протягом процедури із парламентом [109]. Вказаний підхід демонструє тісну взаємодію двох гілок влади – судової та законодавчої, а також робить весь процес усунення глави держави з поста більш комплексним, застосовуючи механізми юридичної відповідальності.

Враховуючи розглянуті приклади конституційних традицій та підходів щодо визначення відповідальності глави держави, можна прийти до висновку, що всі концепції можна диференціювати за рівнем парламентського впливу, різним ступенем незалежності судової влади у процесі та інституційними варіаціями у підході до безпосереднього розгляду справи про імпічмент.

Основні моделі підходів до імпічменту базуються на тому, кому належить вирішальна роль у ініціюванні, висуненні обвинувачення проти глави держави та інших посадових осіб, а також кому належить фінальне вирішення справи про імпічмент та які органи беруть участь у контролі процесу – парламент чи судові органи.

Таким чином, трьома усталеними моделями імпічменту як основного виду конституційно-правової відповідальності можна вважати американську, французьку та німецьку. Американська (парламентська)

модель імпічменту як основного виду конституційно-правової відповідальності глави держави притаманна країнам із англосаксонською правовою системою – США, Велика Британія. Ця модель характеризується насамперед тим, що всі етапи та стадії процедури відбуваються тільки в межах парламенту, який висуває звинувачення та здійснює безпосередній розгляд справи. Водночас вказане не виключає застосування заходів кримінально-правової відповідальності після закінчення парламентської процедури усунення глави держави в порядку імпічменту.

Французька модель імпічменту передбачає роль парламенту як інстанції обвинувачення. Парламент або одна з його палат висловлює обвинувачення щодо особи, питання імпічменту якої розглядається. Проте надалі розгляд справи не завжди продовжується у самому парламенті, а може передаватися на додаткове дослідження спеціальному судовому органу влади. Такий судовий орган може не бути безпосередньою частиною гілки влади, але все одно виконувати функції, які є подібними до судових. Так, у Франції розгляд справи про імпічмент проводиться Високим судом, який хоч і складається з представників парламенту, має окрему юрисдикцію, присвячену застосуванню заходів конституційно-правової відповідальності до глави держави.

Німецька модель імпічменту зосереджена у дещо схожому на французьку модель розподілі – парламент також виступає суб'єктом обвинувачення, проте рішення по суті ухвалюється незалежним органом конституційної юстиції. Дана модель підкреслює важливість незалежності та відсутності підконтрольності органу судової гілки влади, що уповноважується на прийняття остаточного рішення у справі про імпічмент. Саме тому у ФРН Бундестаг та Бундесрат мають право висунути звинувачення, тим самим ініціюючи початок процедури імпічменту, але рішення про застосування заходу відповідальності у

вигляді усунення глави держави з поста приймає Федеральний Конституційний суд [110, с. 12-13].

Відмінності між вказаними моделями доводять, що кожна із демократичних країн сучасного світу має різний історичний досвід та самобутній шлях становлення конституціоналізму. Відрізняються конституційні традиції, ступінь незалежності судової влади та роль парламенту у системі стримувань і противаг. У країнах, які характеризуються домінуючою роллю парламенту, модель імпічменту є більш залежною від політичних процесів, тоді як у країнах із більш розвиненою конституційною юстицією імпічмент має більш незалежний характер. Описане якнайкраще демонструє переваги та недоліки різних моделей. Наприклад, парламентські моделі більше зосереджують відповідальність щодо прийняття рішення у справі про імпічмент у руках парламенту, що, з одного боку, є позитивним фактором, зокрема для населення, яке прагне повноцінного представництва своїх інтересів та контролю за їх дотриманням. З іншого боку, така модель може стати об'єктом для маніпуляцій, оскільки також передбачає здійснення значного контролю за виконавчою та судовою гілками влади. Окрім цього, за умов нерозвиненої політичної системи у країні, коли влада представлена у більшій своїй частині однією політичною силою, президент, очевидно маючи велику кількість своїх прибічників у парламенті, не відчуватиме реальної загрози бути усуненим з поста в порядку імпічменту, а значить, превентивний характер інституту буде відсутній.

Натомість у моделі зі спеціальним судовим органом можна відзначити створення балансу між класичним здійсненням парламентом своїх повноважень і виконанням судових обов'язків. Проте у прикладі із французьким Високим судом, який скликається парламентом з числа

своїх членів, у кінцевому випадку мова йде все ж про одних і тих же представників парламенту.

Найбільш розвиненою та незалежною у даному контексті модель, де процедура імпічменту залучає орган конституційної юстиції, покликаний зменшити ризик впливу на результат та забезпечити прозорий й справедливий розгляд справи. Підвищення рівня неупередженості державних процедур різного характеру є індикатором розвитку конституціоналізму в державі, а тому може вважатися еталонним.

Продовжуючи огляд особливостей процедури імпічменту в зарубіжних країнах, необхідним є додаткове дослідження американської моделі. Розвинувшись майже пів тисячоліття тому, інститут імпічменту в Сполучених Штатах Америки досі вважається важливим механізмом для контролю не тільки глави держави, а й виконавчої та судової гілок влади. Такий контроль перш за все необхідний для забезпечення можливості усувати з посад високопосадовців, які вчиняють порушення законодавства або Конституції США, що стоїть в основі американської демократії.

Американська процедура імпічменту є достатньо унікальною – на відміну від багатьох інших країн, вона виступає радше політичним процесом (на відміну від успадкованої з англійської практики моделі, що використовувалась для обмеження влади монарха), який не контролюється судовою гілкою влади. Вказане додатково підкреслює важливість та роль Конгресу у політичній системі країни. Щодо внутрішньої архітектури розподілу компетенцій законодавчого органу, то виключне право ініціювати імпічмент належить Палаті представників, тоді як Сенат займається безпосереднім розглядом справ про імпічмент, фактично перебираючи на себе функції суду (розділ 3 статті I Конституції США [111]). Для того, щоб рішення набуло чинності, дві третини

сенаторів (що становить приблизно 67 голосів) мають підтримати рішення.

Специфіка американської процедури імпічменту нагадує судовий розгляд, оскільки протягом слухань в Сенаті передбачені виклик свідків та проведення перехресного допиту [112, с. 120]. Водночас, хоча з процесуальної точки зору процедура імпічменту і є подібною до здійснення правосуддя, основний сенс цього процесу полягає в застосуванні заходів конституційно-правової відповідальності до суб'єкта, який вчинив відповідне правопорушення. Основним заходом застосування відповідальності є політична оцінка дій вищих посадових осіб, що може призвести до наслідків у вигляді усунення з поста.

Тривалість розгляду справи про імпічмент прямо не регулюється законодавством США, хоча зазвичай імпічмент на федеральному рівні передбачає проходження трьох стадій:

- (1) проведення розслідування щодо обставин справи, які спричинили імпічмент;
- (2) проведення процедури імпічменту та обговорення резолюції у Палаті Представників;
- (3) завершення процедури імпічменту у Сенаті [113, с. 24].

Однією із важливих деталей при характеристиці американського імпічменту є достатньо високий рівень регламентованості процесу імпічменту. Ключова інформація викладена в Конституції, проте детальний опис всього процесу можна знайти в інших законодавчих актах, які встановлюють правила проведення процедури імпічменту.

Хоча своїй появі імпічмент завдячує середньовічній Англії, саме в США його було вперше закріплено на конституційно-правовому рівні у Конституції США, прийнятої у 1787 році, що задало загальний темп розвитку інституту серед демократичного світу [114, с. 1]. Згідно зі статтею II розділу 4 Конституції США, підставами усунення глави

держави з поста є вчинення державної зради, хабарництва або інших тяжких злочинів та проступків [111]. При цьому, визначення “тяжкі злочини та проступки” для цілей імпічменту в законодавстві США не розкривається. Перелік підстав та нормативне закріплення процедури імпічменту зазвичай характеризуються як достатні, водночас, практичне усунення з поста американського глави держави ще жодного разу не відбулося.

Незважаючи на це, імпічмент у США є важливим механізмом забезпечення конституційно-правової відповідальності високопосадовців, включаючи президента, який має найбільший обсяг повноважень у державі. Відсутність випадків доведення імпічменту до фінальної стадії акцентує увагу на значенні інституту як крайнього заходу та може мотивувати американських президентів до відповідального виконання своїх повноважень.

Отже, в парламентських республіках, де глава держави достатньо сильно контролюється та обирається з боку парламенту, можна сказати, що інститут імпічменту не має суттєвого значення. В той же час, президентські та змішані республіки надають більше значення інституту імпічменту не тільки як безпосередньому засобу дострокового припинення повноважень глави держави, а й як парламентській противазі задля дотримання системи стримувань і противаг.

Водночас, враховуючи поділ на розглянуті три моделі, можна зазначити, що він не повністю враховує специфіку держав змішаної республіканської форми правління, до яких, з-поміж інших, відноситься і Україна. У зв'язку із цим, порівняльно-правовий аналіз моделей імпічменту у змішаних республіках виявив необхідність сформулювати новий поділ на декілька базових моделей:

1. Домінантну парламентську модель імпічменту, де ключова роль належить законодавчому органу, а судові органи виконують допоміжну функцію (Франція, Румунія).

2. Парламентсько-судову модель, яка передбачає обов'язкову участь судових органів у процесі прийняття рішення про усунення президента з поста у порядку імпічменту (Литва).

3. Комбіновану модель, де процедура імпічменту фактично поєднує політичну процедуру у парламенті та вирішальну роль суду у прийнятті рішення (Португалія, Перу).

При цьому спільними рисами для більшості прикладів незалежно від форми правління залишаються підстави для притягнення президента до відповідальності в порядку імпічменту внаслідок вчинення ним правопорушення: державної зради чи іншого тяжкого злочину, порушення конституції або законів. Аналіз показав, що така відповідальність нерідко є більше політичною, аніж юридичною, оскільки стосується здійснення державної влади, а не тільки пов'язана із фактом вчинення правопорушення та необхідністю накладення санкцій в результаті розгляду справи про імпічмент.

2.3. Конституційна практика застосування імпічменту

Практика застосування або навіть самих спроб застосування заходів конституційно-правової відповідальності глави держави не може вважатися поширеною у світі. Кількість успішних випадків завершення процедури імпічменту з усуненням глави держави з поста може бути перерахована в короткому списку. Проте, як вже опосередковано було з'ясовано, сама частота застосування імпічменту не є визначальною. Враховуючи специфіку нормативного закріплення інституту імпічменту в зарубіжних країнах, пропонується детально розглянути світову

практику усунення глави держави в порядку імпічменту та деяких спроб застосування процедури імпічменту.

Литва

Одним із найважливіших прикладів для дослідження “вдалого” імпічменту може слугувати усунення з поста литовського президента Роландаса Паксаса у 2004 році. Цінність аналізу практики застосування імпічменту саме у Литві полягає в схожій формі державного правління – змішаній республіці. Відповідно до статті 78 Конституції Литовської Республіки, Президент обирається громадянами на п’ятирічний термін шляхом загального, рівного і прямого голосування в умовах таємності [79], що вирізняє цю процедуру від інших країн Балтії, де Президента призначає Парламент. Як зазначено в Преамбулі Конституції, народ Литви прагне до створення “відкритого, справедливого та гармонійного суспільства, що дотримується принципів правової держави” [79], що також впливає на позицію і функції глави держави.

Згідно зі статтею 86 Конституції Литовської Республіки, президент користується недоторканністю і не може бути затриманим або притягнутим до кримінальної чи адміністративної відповідальності, доки перебуває на посаді. Водночас, президент може бути достроково усунений зі своєї посади у разі грубого порушення Конституції або присяги, а також у випадку виявлення факту скоєння злочину. Наслідками імпічменту можуть бути негайне усунення з посади або позбавлення мандата, відповідно до статті 74 Конституції [79].

З огляду на склад Литовського Сейму, який налічує 141 депутата, для того, щоб усунути президента Роландаса Паксаса з посади, було необхідно, аби не менше 85 депутатів підтримали обвинувачення. Важливо зазначити, що президенту Литви у свій час було висунуто не одне, а цілих три обвинувачення. Перше з них полягало в тому, що відповідно до висновку Конституційного Суду Паксас був визнаний

винним у незаконному наданні громадянства іноземцю в обмін на фінансову підтримку під час його передвиборчої кампанії. Цей пункт обвинувачення підтримали 86 депутатів Сейму. Друге обвинувачення стосувалося того, що Президент попередив згадану особу про службове стеження зі сторони правоохоронних органів, що порушило державну таємницю та присягу Президента. Це обвинувачення отримало підтримку 85 депутатів парламенту. Третє обвинувачення стосувалося перевищення службових повноважень, адже Р. Паксас, використовуючи свій статус, втручався у процеси прийняття рішень суб'єктами підприємницької діяльності та приватними особами з метою отримання особистої вигоди. Цей пункт обвинувачення отримав найбільшу підтримку серед депутатів – 89 голосів “за”, що, врешті-решт, стало вирішальним і призвело до його усунення з посади президента [115, с. 76-77].

Аналізуючи литовську процедуру імпічменту, не можна не звернути увагу на незначну різницю в кількості голосів за кожен із пунктів обвинувачення. Це яскраво демонструє ключову роль парламенту в процесі імпічменту, адже саме завдяки розвиненій політичній системі та суворому дотриманню положень Конституції Литовської Республіки вдалося подолати мінімальний поріг для прийняття рішення.

6 квітня 2004 року Литовський Сейм ухвалив рішення про усунення Роландаса Паксаса з посади президента. Це рішення, а також застосовані заходи конституційно-правової відповідальності щодо глави держави, підкреслили важливість дотримання конституційних положень і принципів правової держави.

Однак події продовжили розвиватися, оскільки Роландас Паксас, незважаючи на втрату політичної довіри, вирішив знову висунути кандидатуру на пост президента. Сейм відповів рішуче – внесенням поправок до Конституції Литовської Республіки, які забороняли особам, усуненим через імпічмент, брати участь у президентських виборах

протягом п'яти років. Конституційний Суд, у свою чергу, постановив, що заборона повинна бути не тимчасовою, а постійною.

Сейм також вніс зміни до закону про парламентські вибори, заборонивши будь-якій особі, усуненій з посади через імпічмент, бути обраною до парламенту. У відповідь на це Роландас Паксас звернувся з позовом до Європейського суду з прав людини, оскаржуючи такі обмеження.

У своєму рішенні ЄСПЛ дійшов висновку, що постійне і безумовне позбавлення колишнього Президента Литви права займати посаду в Сеймі було непропорційним і порушило положення статті 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [116, с. 80]. Текст наведеної статті вказує на право щодо вільних виборів, відповідно до якого “Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу” [117]. Відповідно, ЄСПЛ прийшов до висновку, що право на вільні вибори є абсолютним і не підлягає обмеженню. Водночас, це не заперечує можливості урядів окремих країн запроваджувати певні обмеження щодо способу організації виборчого процесу.

У 2020 році Вищий адміністративний суд Литви звернувся за роз'ясненнями щодо того, як чинне законодавство про імпічмент співвідноситься зі статтею 3 Першого протоколу до Конвенції. Запит стосувався справи колишнього депутата Сейму, щодо якого було застосовано процедуру імпічменту в 2014 році. Ця особа виявила намір брати участь у парламентських виборах у жовтні 2020 року, але їй було відмовлено в реєстрації на підставі рішення Конституційного суду від 3 червня 2014 року щодо визнання фактів порушення присяги депутата та допущення грубого порушення Конституції. Відмова була оскаржена у

Вищому адміністративному суді, який аргументував це тим, що суд не врахував рішення ЄСПЛ “Паксас проти Литви” від 2011 року [118].

У 2022 році ЄСПЛ надав відповідний консультативний висновок, вказавши, що рішення стосовно заборони на виконання депутатських обов'язків для вирішення питання про перевищення допустимих меж відповідно до статті 3 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини, повинно враховувати обставини, які призвели до імпічменту, а також майбутні обов'язки з урахуванням конституційної системи та демократичних принципів у відповідній державі [119].

ЄСПЛ також дійшов висновку, що критерії, які слід використовувати для прийняття рішення про те, чи заборона на виконання депутатських обов'язків після імпічменту перевищує межі пропорційності, мають бути об'єктивними. Ці критерії повинні враховувати не лише обставини, що спричинили імпічмент, а й функції, які особа має намір виконувати в майбутньому. Важливо, щоб ці обставини були розглянуті відкрито та прозоро [120].

У відповідь на рішення ЄСПЛ, у квітні 2022 року, литовський парламент вніс правки до Конституції, згідно з якими будь-яка особа, усунена з посади або мандат якої був анульований Сеймом через імпічмент, більше не підпадала під “постійне та незворотне” обмеження щодо участі у парламентських чи президентських виборах. Водночас, їй має бути дозволено балотування виключно після “періоду щонайменше десяти років”.

В цьому випадку рішення литовського парламенту про усунення президента з поста та подальша заборона на участь у виборах підкреслили не лише важливість дотримання конституційних норм і принципів правової держави, але й комплексний характер питань, що стосується пропорційності обмежень для осіб, які підпали під процедуру імпічменту.

Практика ЄСПЛ, у свою чергу, також вказує на важливість збереження балансу між правом людини на вільні вибори та необхідністю забезпечення відповідальності влади й дотримання конституційних принципів. Особливо важливою є об'єктивність критеріїв, що застосовуються під час ухвалення рішень про можливість осіб, які пройшли через процедуру імпічменту, обіймати державні посади в майбутньому. Оцінюючи цей випадок з перспективи часу, можна дійти висновку, що застосування процедури імпічменту та подальший розгляд накладених обмежень ЄСПЛ стали важливими етапами в процесі еволюції сучасного конституціоналізму. Це підкреслило здатність демократичних інститутів забезпечувати правопорядок та відповідальність перед суспільством [115, с.79].

Окремо можна відзначити, що у справі президента Р. Паксаса Конституційний суд витлумачив грубе порушення Конституції (і порушення присяги) насамперед з точки зору його залежності від колишнього спонсора президентської кампанії, якого спеціальний парламентський комітет визнав загрозою національній безпеці Литви. За відсутності прямої загрози національній безпеці, здається, що Конституційний суд міг би не дійти висновку, що президент Паксас вчинив грубе порушення Конституції або порушив присягу. Саме тому Конституційний суд підтвердив звинувачення проти президента на тій підставі, що особа, яку колишній литовський президент повідомив, що він перебуває під слідством служби безпеки і якому було незаконно надано громадянство Литви, був запідозрений у зв'язках з іноземними спецслужбами.

Незважаючи на те, що автори литовської Конституції погодилися з ширшими підставами для імпічменту, ніж у Франції, наприклад, де єдиною підставою для імпічменту президента є державна зрада, але не включили державну зраду як підставу для імпічменту в тексті, на думку

Вайдотаса А. Вайчайтіса, в литовській традиції імпічменту все ж можна побачити відтінки державної зради в рішенні Суду в трактуванні самої ідеї імпічменту президента [78, с. 1049].

Перу

Наступною країною, яка мала в історії декілька успішних випадків застосування механізму імпічменту, є Перу, що також відноситься до країн зі змішаною республіканською формою правління.

Останнім відбувся імпічмент Президента Республіки Перу Педро Кастільйо, третій процес імпічменту якого був ініційований Конгресом Республіки згідно зі статтею 113 Політичної Конституції Республіки і виявився успішним [121]. Усунення президента було необхідним через “постійну моральну слабкість” (від англ. “moral laxity”) [122, с. 7] президента, тоді як попередні дві спроби усунення із подібними звинуваченнями у неможливості президента управляти країною були провалені через недостатню кількість голосів для продовження процедури.

У грудні 2022 року відбулися дебати щодо прийняття пропозиції про імпічмент [123] (пропозиція була допущена до дебатів 73 голосами “за”, 32 “проти” і 6 “утрималися”), після чого Президент Республіки був викликаний на пленарне засідання 7 грудня 2022 року для здійснення свого права на захист [124]. Для затвердження імпічменту потрібна була кваліфікована більшість (дві третини від законної кількості конгресменів, що відповідає 87 голосам проти 130). Хоча на думку різних експертів затвердження імпічменту було маловірогідним [125], несподівана подія сталася за кілька годин до початку сесії.

7 грудня 2022 року, коли тодішній Президент мав скористатися своїм правом на захист, він у прямому ефірі звернувся до нації з посланням, в якому виявив намір здійснити державний переворот [126]. Після цього повідомлення Конгрес Республіки переніс засідання і

розпочав голосування про усунення глави держави з поста, згідно зі статтею 46 Конституції Перу, яка передбачає, що “ніхто не зобов'язаний коритися узурпаторському режиму”, зважаючи на серйозність ситуації [127]. За усунення президента з поста було віддано 101 голос, що дозволило затвердити відповідну пропозицію, поклавши край правлінню президента Республіки Педро Кастільйо [124].

Однією з причин, через які було ініційовано процедуру імпічменту, було знищення державного апарату шляхом призначення вищих посадових осіб, які здійснювали сприяння інтересам президента та його оточенню на шкоду добробуту громадян. Стверджується, що на посади були призначені люди, які викликали серйозні сумніви через їхнє минуле, судимості та розслідування.

Наступною причиною стали корупційні правопорушення в найближчому оточенні перуанського глави держави, які доводили те, що глава держави фактично очолює злочинну організацію. Останньою підставою для висунення звинувачення стали “прямі прояви аморальності” Президента, такі як академічний плагіат та особисте покровительство.

Цікавим є факт, що за кілька днів до спроби перевороту президента Республіки Кастільйо опитування Інституту перуанських досліджень (ІЕР) показало, що 55% респондентів не погоджувалися зі спробою Конгресу усунути Кастільйо з посади, тоді як 43% погоджувалися [128]. Однак після спроби перевороту опитування, проведене компанією Ipsos, показало, що 63% респондентів не погоджувалися з рішенням щодо усунення Кастільйо, тоді як 33% погоджувалися з ним [129]. Дослідники зазначають, що “моральна слабкість” є проблемою політичної соціалізації в Перу, яка породила відстороненість від суспільних справ і загальне переконання, що корупція неминуча [122, с.11].

Бразилія

Аналізуючи досвід інших країн Латинської Америки, слід розглянути приклад Бразилії. Імпічмент Ділми Русеф, 36-го президента Бразилії, розпочався 2 грудня 2015 року, коли Едуардо Кунья (тодішній голова Палати депутатів) прийняв подання про її імпічмент, що тривав до кінця 2016 року. Ділмі Русеф, яка на той час перебувала на другому президентському терміні, було пред'явлено обвинувачення у кримінальних правопорушеннях й нехтуванні федеральним бюджетом, що є порушенням пунктів V і VI статті 85 Конституції Бразилії та статті 36 Закону про фіскальну відповідальність [130].

В процесі розслідування також стало відомо, що Русеф вдавалася до несумлінного використання політичних важелів заради отримання економічної вигоди в момент, коли вона була впливовою головою ради директорів Petrobras з 2003 до 2010 року [131].

Проте вважається, що імпічмент не був спричинений одним окремим скандалом, а скоріше був пов'язаний зі здійсненням президентської діяльності Ділмою Русеф через надзвичайно важкий стан економіки Бразилії, що призвело до гніву та обурення бразильських громадян, які вимагали повернення до курсу економічного зростання [132, с.150].

16 березня 2015 року було організовано масштабні акції вуличних протестів, під час яких близько мільйона бразильців закликали до відсторонення Русеф від посади [133]. До червня 2015 року деякі опитування показували, що її рейтинг несхвалення сягає 68%, що є найвищим показником для будь-якого бразильського президента з часів демократизації країни, а до серпня 2015 року він зріс до 71% [134].

Проте судові органи і представники прокуратури так і не пред'явили доказів того, що Д. Русеф була залучена до фінансових схем, а сама глава держави неодноразово категорично заперечувала, що заздалегідь знала про корупційні угоди, які відбувалися в нафтовій

компанії. Під час подальших розслідувань (які самі мають дещо спірний характер) було виявлено існування низки офшорних компаній і колекцій творів мистецтва, якими володіли високопоставлені бразильські підприємці, залучені до скандальної історії [131] [135].

17 квітня 2016 року нижня палата бразильського парламенту провела підсумкове голосування з питання ініціювання процедури імпічменту: 367 членів нижньої палати проголосували за імпічмент, 137 парламентарів висловилися проти, тоді як 7 осіб утрималися, ще двоє депутатів не було на засіданні.

12 травня 2016 року члени сенату більшістю затвердили рішення нижньої палати (55 голосів “за”, 22 голоси “проти”). На засіданні, що тривало понад 20 годин, було ухвалено рішення про те, що протягом 180 днів Ділма Русеф повинна була скласти свої президентські повноваження. Під час “перехідного періоду” виконувати обов'язки президента мав віцепрезидент Бразилії.

29 серпня 2016 року Русеф виступила в Сенаті з промовою на свій захист. Вона зізналася, що була змушена ухвалювати складні рішення з питань складання державного бюджету в умовах погіршення доходів і відмови опозиційних партій від співпраці з нею з ключових питань економічного планування. Сенат визнав Ділму Русеф винною у зловживанні службовим становищем і фінансових махінаціях та оголосив їй імпічмент 61 голосом “за” та 20 голосами “проти” [136]. Втім, під час окремого голосування сенатори проголосували за те, щоб не забороняти Русеф обіймати державні посади впродовж восьми років, що все ще дає змогу Русеф знову боротися за посаду президента в майбутньому [137].

Південна Корея

З-поміж множини вдалих імпічментів також вирізняється справа колишньої президентки Південної Кореї. Наприкінці жовтня 2016 року стало відомо, що помічниця президента Пак Кин Хе, Чхве Сун Сіль, яка

не мала офіційної посади в уряді, використовувала своє становище для отримання пожертв від кількох бізнес-конгломератів (зокрема, Samsung, Hyundai та інші) на користь двох підконтрольних їй фондів [138]. У розслідуваннях медіа також повідомлялося, що Чхве і високопоставлені співробітники президентки Пак нібито використовували свій вплив для вимагання 77,4 мільярда вон (близько 60 мільйонів доларів США) у корейського великого бізнесу, і як наслідок, заснували два фонди, пов'язані з культурою і спортом – “Mir” і “K-sports” [139].

25 жовтня 2016 року Пак вибачилася перед народом у телевізійному зверненні, але громадські протести розпочалися 26 жовтня з вимогою відставки президентки, після чого вона звільнила своїх головних помічників, включаючи керівника апарату, і спробувала замінити прем'єр-міністра, але Національна асамблея (парламент Південної Кореї) відхилила цю пропозицію.

Пак принесла друге вибачення 4 листопада, пообіцявши взяти на себе відповідальність, якщо її визнають винною, і третє вибачення 29 листопада, закликавши Національну асамблею вирішити питання про її відхід. Показовим в цьому контексті було ставлення громадськості – з початком протестів рейтинг Пак впав до 4%, а згідно з опитуванням громадської думки, станом на 9 грудня 78% південнокорейців підтримували її імпічмент. Після внесення “Пропозиції про імпічмент Президента (Пак Кин Хе)” до Національної Асамблеї на підставі того, що Пак Кин Хе порушила Конституцію та закон [140], партія Пак Сенурі вважала за краще, щоб президентка добровільно пішла у відставку. Проте зі зростанням протестів правляча партія розділилася в думках щодо того, чи повинна Пак піти у відставку добровільно, чи їй має бути оголошений імпічмент. 4 грудня члени “неосновних” фракцій південнокорейського парламенту заявили, що голосуватимуть за імпічмент Пак [141].

Національні збори, що складаються з 300 депутатів, повинні були проголосувати за законопроект про імпічмент 9 грудня, наприкінці законодавчої сесії. Оскільки для оголошення імпічменту президенту необхідна переважна більшість у дві третини голосів, за імпічмент мали б проголосувати щонайменше 200 депутатів, і в цьому випадку Пак була б піддана імпічменту і негайно усунена з поста. 9 грудня Національна асамблея схвалила пропозицію про імпічмент 234 голосами “за” і 56 голосами “проти” в ході таємного голосування. В результаті ухвалення пропозиції повноваження та обов'язки президента Пак були призупинені на строк до 180 днів, поки Конституційний суд Кореї розглядав обґрунтованість пропозиції про імпічмент. Для того, щоб імпічмент набув чинності, необхідно було, щоб шість з дев'яти суддів (також дві третини, як і у випадку з парламентом) цього суду погодилися з імпічментом [142].

10 березня 2017 року Конституційний суд Південної Кореї підтримав імпічмент одностайним рішенням, формально поклавши край президентству Пак [143]. Наслідком цього рішення і, як його називають, “найбільшого корупційного скандалу в Південній Кореї”, стало не тільки безпосереднє усунення президентки Пак з поста, а й притягнення до відповідальності та засудження щонайменше дев'яти осіб як у державному, так і приватному секторах [144, с.4].

Проте на цьому історія колишньої президентки не закінчилася – 6 квітня 2018 року Пак була засуджена до 24 років ув'язнення після того, як її визнали винною у зловживанні владою, а після апеляції прокурорів термін ув'язнення було збільшено до 25 років. Водночас кримінальної відповідальності Пак вдалося уникнути – у грудні 2021 року її було помилувано [145].

Не встигнувши оговтатися від історії з імпічментом Пак Кин Хе, весь світ став свідком нового скандалу, пов'язаного з південнокорейським президентом. Наприкінці 2024 року Юн Сок Йоль,

тогочасний президент Південної Кореї, здійснив неправомірну спробу введення воєнного стану, який тривав всього декілька годин, оскільки парламентарям вдалося швидко скасувати президентський указ. Опозиція проявила особливу активність, за що Юн був оперативно звинувачений у “керівництві заколотом”, що вважається найважчим зі звинувачень [146] (не в останню чергу через санкцію у вигляді смертної кари чи довічного ув’язнення).

Судовий процес на етапі підготовки дослідження ще не завершено – на початку 2026 року у медіа з’явилася інформація, що винесено вирок про довічне ув’язнення, який, разом з цим, все ще може бути оскаржений, якщо колишній президент Юн подасть апеляцію [146].

Незважаючи на запутаність і довготривалість описаних випадків реалізації імпічменту (включно із прийняттям фінального рішення про усунення глави держави з поста), проведений аналіз може слугувати доказом того, що за умов розвиненого та чітко регламентованого механізму процедура імпічменту має всі шанси на успішне застосування. Проте дослідження світового досвіду використання процедури імпічменту не було би повним, якби не містило також аналіз випадків, які не призвели до дострокового припинення повноважень глави держави.

Одним із останніх випадків безуспішного застосування процедури імпічменту може вважатися справа французького очільника держави – Еммануеля Макрона. Зважаючи на результати виборів до Європейського парламенту 2024 року, Макрон розпустив Національні збори і призначив позачергові парламентські вибори [147][148]. В результаті парламентських виборів парламент опинився у підвішеному стані: ліва коаліція “Новий народний фронт” (далі – ННФ) очолила більшість у 193 депутати, випередивши партію “Відродження” Макрона, яка посіла друге місце (166 депутатів), а “Національне об’єднання” (далі – НО) опинилося на третьому місці (142 депутати) [149].

Макрон відклав призначення нового прем'єр-міністра до завершення літніх Олімпійських ігор 2024 року, оголосивши про необхідність дотримання “олімпійського перемир'я” [150] і до середини серпня він так і не призначив прем'єр-міністра, натомість оголосив про намір провести консультації з різними партіями, що й було зроблено 23 серпня [150] [151].

26 серпня, після зустрічі з лідерами НО Марін Ле Пен та Джорданом Барделлою [152], Макрон оголосив, що, всупереч звичайній практиці співіснування у Франції (цю посаду, як правило, займає лідер найбільшої партії в Національних зборах) [153] [154], він не призначить Люсі Касте, кандидата, висунутого лівою коаліцією, на посаду прем'єр-міністра. Це рішення загострило кризу [155], а “Франція нескорена”, головна партія в коаліції ННФ, оголосила про намір ініціювати проти нього процедуру імпічменту [156] [157] [158]. У той же час меншість ННФ оголосила про свою відмову брати участь у подальших обговореннях [159].

31 серпня “Нескорена Франція” офіційно розпочала процедуру імпічменту Еммануеля Макрона, звинувачуючи його в “інституційному перевороті проти демократії”. У своїй заяві вони посилалися на статтю 68 французької Конституції [160] [161], яка передбачає, як вже згадувалося раніше, що президент “може бути усунений з посади лише у разі невиконання своїх обов'язків, що є явно несумісним із здійсненням його мандата” [162].

Бюро Національної асамблеї Франції 17 вересня 2024 року підтримало прийнятність процедури відсторонення президента Еммануеля Макрона із посади. “За” проголосували 12 членів бюро, “проти” було десятеро. Згідно з процедурою, Бюро мало передати документ на розгляд комітету із питань законодавства. Після висновку комітету Асамблея була зобов'язана включити питання до порядку

денного, а документ мав бути прийнятий $\frac{2}{3}$ депутатів (що дорівнює 385 парламентарям).

Проте історія закінчилася тим, що нижньою палатою парламенту Франції було прийнято рішення про невключення процедури імпідменту Еммануеля Макрона до порядку денного пленарного засідання [163] [164], що по суті призвело до зупинення процедури імпідменту.

Румунія

Унікальним є також румунський досвід застосування процедури імпідменту. Перший референдум щодо усунення з поста президента Траяна Бесеску в Румунії відбувся у травні 2007 року, на якому 74% виборців вирішили залишити його на посаді. Пізніше Бесеску був з невеликою перевагою переобраний у 2009 році. Другий референдум щодо імпідменту президента Бесеску відбувся 29 липня 2012 року [165].

В першому випадку справа Бесеску дійшла до референдуму, в якому, за даними Центрального виборчого бюро Румунії, брали участь трохи більш ніж 30% із понад 18 мільйонів румунів, які мають право голосу. З них 74% проголосували проти імпідменту. Проте імпідмент як захід в першу чергу політичної, а не юридичної відповідальності, не спрацював: в грудні 2009 року Бесеску знову вдалося перемогти на президентських виборах.

Політичний суперник Бесеску, прем'єр-міністр Віктор Понта, звинуватив його у перевищенні повноважень через незаконне прослуховування телефонів, використання національних спецслужб проти політичних опонентів та тиск на прокурорів у кримінальних справах [166]. Популярність президента також впала через його підтримку суворих економічних реформ і призначень на посади за принципом кумівства.

Парламент Румунії оголосив імпідмент колишньому президенту і закликав населення відправити Бесеску у відставку за низкою

звинувачень, але Бесеску назвав референдум “путчем” з боку свого опонента, якого раніше критикували за звільнення спікерів обох палат румунського парламенту та омбудсмена країни, і закликав громадськість бойкотувати його.

За день до голосування в парламенті уряд змінив законодавство щодо референдумів, щоб референдум щодо імпічменту вважався дійсним, якщо за нього проголосувала більшість виборців [167]. Раніше закон вимагав, щоб за нього проголосувало щонайменше 50% виборців, які мають право голосу, проте після критики таких дій з боку Європейського Союзу, який визнав їх “підривом верховенства права” [168], було прийнято рішення, що явка виборців на референдумі має становити 50% плюс один, щоб результат референдуму був дійсним [169]. Під час референдуму, виборцям було поставлено запитання: “Чи згодні ви з відставкою президента Румунії пана Траяна Бесеску?” [170] і результати екзит-полу показали, що понад 80% виборців проголосували за імпічмент президента [171] [172] [173].

Остаточні результати Центральної виборчої комісії були опубліковані 1 серпня 2012 року, а 28 серпня 2012 року, на спільному засіданні Парламенту, Конституційний суд Румунії оголосив референдум недійсним, оскільки явка не досягла присутності потрібних 50% громадян, чисельність яких на практиці складала приблизно 45% [174] [175]. Це рішення відновило Бесеску на посаді президента Румунії та не потягнуло за собою ніяких юридичних наслідків, крім репутаційних втрат.

Ще одним цікавим висновком у зарубіжній доктрині є рефлексія, що багато змішаних республік після періоду сильних президентських лідерів починають активний рух у бік парламентаризму [176, с. 278], що певним чином можна побачити завдяки прикладу Румунії у період після президентства Бесеску.

Чехія

Достатньо коротким та однозначним був процес у Чехії – президент Вацлав Клаус був обраний у 2003 році і виграв свій другий термін у 2008 році. Його повноваження закінчилися в березні 2013 року, і оскільки він не мав права балотуватися на наступний термін, перед закінченням свого терміну він оголосив амністію з нагоди 20-ї річниці незалежності Чеської Республіки. Амністія набула чинності 2 січня і звільнила всіх ув'язнених, засуджених до одного року або менше, які не відбули покарання, і всіх ув'язнених старше 75 років, засуджених до десяти років або менше, а також скасувала всі судові процеси, які тривали більше восьми років. Такі дії чеського глави держави були широко розкритиковані громадськістю [177], що вилилося у намірі чеського Сенату звинуватити президента Клауса в державній зраді перед Конституційним судом шляхом запуску петиції [178], фактично оголосивши йому імпічмент [179]. Процедура імпічменту розпочалася 4 березня 2013 року, за три дні до закінчення терміну повноважень Клауса. 38 сенаторів проголосували “за”, 30 – “проти” [180], але Суд відхилив клопотання, оскільки термін повноважень Клауса вже закінчився, а отже, він не може бути звинувачений у державній зраді, виходячи з формальних підстав [181].

США

Аналізуючи ретроспективу застосування процедури імпічменту у Сполучених Штатах Америки від початку її становлення у Конституції і донині, варто зазначити, що незважаючи на численні розслідування імпічменту та голосування за імпічмент декількох президентів Палатою представників, повною мірою запустити процедури вдавалося лише тричі, фігурантами якої були президенти Ендрю Джонсон, Білл Клінтон та Дональд Трамп (слід згадати і про можливість усунення у порядку імпічменту Річарда Ніксона, обумовлену Вотергейтським скандалом

[182])). Однак до сих пір жодного президента не було усунуто з посади [183].

Імпічмент Ендрю Джонсона

Перший американський президентський імпічмент стосувався Ендрю Джонсона. Джонсон був віце-президентом під час другого терміну Авраама Лінкольна та після вбивства останнього став президентом. Проте стабільно продовжити політику Лінкольна не вдалося – Джонсон швидко вступив у конфлікт з радикальними республіканцями в Конгресі, адже президент виступав за більш м'який план повернення південних штатів та виступав проти Чотирнадцятої поправки, яка надавала громадянство колишнім рабам. Він також наклав вето на кілька законопроектів, у тому числі на Закон про Бюро вільних людей і Закон про громадянські права (який Конгрес пізніше скасував). Під час проміжних виборів радикальні республіканці отримали більшість в обох палатах Конгресу, що дало “захист” від вето. Законопроекти про реконструкцію були прийняті, незважаючи на постійні вето Джонсона. І у висновку Конгрес прийняв Закон про заборону усунення будь-якого члена уряду без схвалення Конгресу.

Після цього напруженість у відносинах між Конгресом і президентом досягла апогею, і Палата представників підготувала проєкт статті про імпічмент Джонсона, а 24 лютого 1868 року проголосувала “за” 126 голосами проти 47. Згодом відбувся судовий розгляд у Сенаті та було проведено голосування за трьома статтями імпічменту – 54 сенатори, які представляли 27 штатів, проголосували “за” у кількості 35 представників за кожною з трьох статей на користь засудження, що означало недостачу одного голосу до більшості у дві третини голосів, необхідної для засудження. Тому Сенат відхилив решту звинувачень, а Джонсон залишався на посаді президента до кінця свого терміну у 1869 році.

Проте весь цей процес імпічменту мав великі наслідки для розподілу влади між виконавчою і законодавчою гілками, показавши, що Конгрес не може усунути президента лише через політичну незгоду з ним.

Вотергейтський скандал

Хоча Конгрес так і не завершив процедуру імпічменту президента Річарда Ніксона, він провів розслідування і підготував проєкт резолюції про імпічмент у зв'язку з Вотергейтським скандалом, який виник після арешту 17 червня 1972 року кількох людей, які увірвалися до штаб-квартири Національного комітету Демократичної партії в будівлі Вотергейту. Ці люди працювали на Комітет з переобрання президента (від англ. “Committee for the Re-Election of the President”), що був організацією, створеною для проведення кампанії з переобрання президента Ніксона. Під час розслідування Ніксон виграв свою передвиборчу кампанію і склав президентську присягу в 1973 році.

Влітку 1973 року генеральний прокурор призначив спеціального прокурора для розслідування цього інциденту. Як наслідок, розслідування виявило докази того, що президент Ніксон використовував уряд для переслідування своїх ворогів. Спеціальний прокурор також з'ясував, що грабіжники попередньо також вчинили крадіжки, а президент Ніксон записував усі розмови в Овальному кабінеті, що змусило багатьох повірити, що існують записи розмов про пограбування і приховування злочину.

Надалі спеціальний прокурор затребував ці записи, а президент Ніксон відмовився їх передати і спробував звільнити спеціального прокурора, що призвело до події, відомої як “Різанина суботнього вечора” (від англ. “Saturday Night Massacre”). Спочатку Ніксон попросив генерального прокурора звільнити спеціального прокурора, але генеральний прокурор відмовився і подав у відставку, а за ним і його заступник. Нарешті, виконуючий обов'язки генерального прокурора

звільнив спеціального прокурора і призначив нового спеціального прокурора, після чого розслідування продовжилося.

На початку 1974 року Палата представників в особі Судового комітету розпочала розслідування в межах процедури імпічменту. Під час розслідування було пред'явлено звинувачення більшій кількості учасників Вотергейтської змови, а президент Ніксон був названий “незасудженим співучасником змови”. Окружний суд зобов'язав президента передати плівки спеціальному прокурору, а Верховний суд підтвердив це рішення у справі “Сполучені Штати проти Ніксона”.

У липні 1974 року Судовий комітет Палати представників розробив три статті імпічменту:

(1) перешкоджання правосуддю, пов'язане зі спробами Ніксона перешкодити розслідуванню Вотергейтського злому;

(2) зловживання владою, засноване на використанні Ніксоном федеральних агентств;

(3) неповага до Конгресу через відмову співпрацювати з Судовим комітетом Палати представників.

5 серпня 1974 року президент Ніксон оприлюднив стенограми записаних розмов. Вони показали, що він був співучасником приховування Вотергейтського скандалу. Після цього багато членів його власної партії заявили, що голосуватимуть за імпічмент і засудження. Але процес несподівано завершився тим, що 9 серпня 1974 року президент Ніксон подав у відставку до того, як Палата представників проголосувала за його імпічмент [184, с. 54]. Хоча він не був засуджений, це був перший випадок у США, коли процес імпічменту призвів до того, що президент залишив свою посаду, що підкреслює запобіжну функцію інституту імпічменту.

Імпічмент Білла Клінтона

Другий випадок застосування імпічменту до президента США відбувся 1998 року і стосувався ймовірного вчинення Біллом Клінтоном “тяжких злочинів і проступків” (від англ. “high crimes and misdemeanors”), котрі проявлялися у порушенні присяги та перешкодженні правосуддю.

Так, під час першого терміну президента Клінтона він зіткнувся з позовом про домагання, поданим Полою Джонс за дії, коли він був губернатором Арканзасу, проте справа не мала активного руху і значного впливу на репутацію президента. Однак у 1995-1996 роках у президента Клінтона відбувся сумнозвісний роман з Монікою Левінські, яка через низку обставин стала проходити як свідок у справі Джонс. Президент вживав низку заходів, щоб приховати цю справу, в тому числі пропонуючи Левінські подати неправдиві свідчення під присягою й сам заперечував наявність будь-яких стосунків з Левінські протягом процесу у справі Джонс. Проте докази неправдивих свідчень були виявлені і подані до Палати представників. Судовий комітет Палати представників розпочав розслідування в порядку імпічменту за підставами надання неправдивих свідчень, перешкодження здійсненню правосуддя та зловживання владою. У висновку імпічмент знову не було доведено до кінцевого етапу – усунення президента з поста глави США [185], тому Клінтон продовжував виконувати обов’язки президента США протягом решти двох років свого терміну.

Імпічмент Дональда Трампа

Найбільш резонансним і актуальним на сьогоднішній момент залишається процедура імпічменту, котра відбулася у 2019 році та стосувалася питання усунення з поста тогочасного президента США Дональда Трампа. Даний випадок став не просто новітнім витком американського конституціоналізму, а й мав безпосереднє відношення до України. Розслідування у даній справі почалося восени 2019 року і було ініційовано анонімним інформатором, який стверджував, що президент

Трампа в липні 2019 року чинив тиск на президента України Володимира Зеленського у власних особистих і політичних інтересах [186]. Крім того, Трамп звинувачував Україну у втручанні в президентські вибори в США у 2016 році й вимагав від Зеленського відповідного розслідування [187].

Розслідування у справі розпочалося 24 вересня 2019 року спікером Палати представників Конгресу США Ненсі Пелосі [188] [189]. Під тиском звинувачень Білий дім був змушений опублікувати стенограму розмови Трампа із Зеленським, яка підтвердила, що Трамп просив Зеленського “розібратися” в питанні щодо Байдена [190]. 18 грудня 2019 року Палата представників проголосувала за імпічмент Дональду Трампу за статтею “перевищення повноважень” через прохання до української влади розслідувати діяльність родини Джо Байдена [191]. 5 лютого 2020 року Сенат США не підтримав імпічмент Трампа, оскільки за вже звичною для США традицією імпічменту не знайшлося потрібної кількості голосів для його відсторонення [192].

Другий імпічмент Д. Трампу було оголошено 13 січня 2021 року, за тиждень до закінчення терміну його президентських повноважень. Трампа звинувачували в умисному підбурюванні до заколоту та здійсненні тиску на держсекретаря штату Джорджія Бреда Раффенспергера під час телефонної розмови 2 січня 2021 року щодо “пошуку” голосів, які б дозволили змінити результати виборів у штаті на користь Трампа [193]. Проте 13 лютого 2021 року Сенат США виправдав Трампа – за обвинувальний вирок проголосувало 57 сенаторів, серед яких усі демократи та семеро республіканців, а 43 республіканці – проти. Втім, для обвинувального вироку була необхідна більшість у 67 голосів.

Підсумовуючи, аналіз американської практики імпічменту підтверджує вплив протистояння політичних сил у США на загальне функціонування системи стримувань і противаг. Незважаючи на відсутність випадків реального усунення президента в порядку

імпічменту, механізм все одно показує свою ефективність, що може проявлятися як у самостійному складенні повноважень, так і у репутаційних втратах. Хоча не завжди політичний скандал, який нерідко є причиною процедури імпічменту, призводить до подальшого зниження підтримки лідера країни. Корисним в цьому аспекті вбачається дослідження Університету Брайанта, яке демонструє, що імпічмент президентів Ніксона, Клінтона і Трампа мав різні наслідки для їхніх рейтингів. Так, рейтинг Ніксона значно впав через вплив медіа щодо імпічменту, тоді як у справах Клінтона і Трампа імпічмент майже не вплинув на схвалення їхніх персоналій з боку електорату. Відзначається, що причинами різного впливу процедури імпічменту на репутацію глави держави могли бути падіння довіри до медіа та стан економіки країни [194, с. 48-49].

Водночас американські дослідники звертають увагу на суттєві політичні зловживання процедурою, які вже стали закономірними. Описані чотири спроби застосувати процедуру імпічменту проти президентів США не дали однозначного вирішення дилеми, чи є в даному випадку процедура імпічменту видом класичної конституційно-правової відповідальності чи має здебільшого політичний характер. З одного боку, приклад імпічменту Ніксона показує, що політизація процесу має свої межі, і прихильники Республіканської партії в Конгресі не змогли “відгородити” президента Ніксона від масштабу реакції громадської думки на Вотергейтський скандал. З іншого боку, імпічмент Клінтона доводить, що коли характер звинувачень не особливо хвилює громадську думку, і водночас вона високо оцінює досягнення президента в економічній сфері, йому легше забезпечити “прикриття” і для партії не є проблемою заблокувати його відсторонення [195, с. 89-90].

Варто зважати і на те, що більшість (якщо не всі) імпічментів, проведених Конгресом, наближалися до правопорушення щодо

зловживання владою чи привілеєм. Американська практика передбачає, що імпічмент не повинен використовуватися для покарання або помсти проти посадових осіб, які підлягають імпічменту, таких як президент і федеральні судді, через їхні думки, розбіжності в політиці або помилки в судженнях. Імпічмент не повинен використовуватися в політичних цілях, а в першу чергу бути заходом конституційно-правової відповідальності у конкретних випадках проти тих посадових осіб, які підлягають імпічменту за те, що вони вчинили певні неправомірні дії, які завдали серйозної шкоди США або конституційній системі [196, с. 625].

На прикладі розглянутих країн можна підсумувати, що конституційно-правова відповідальність глави держави є невід'ємним елементом системи стримувань і противаг, яка є фундаментальною для стабільної та прозорої роботи державних інституцій. Ефективність застосування механізмів конституційно-правової відповідальності також залежить від поділу влади та рівня розвитку конституціоналізму у державі. Саме тому форма правління та політична архітектура прямо впливають на традиції імпічменту в тій чи іншій країні.

Висновки до Розділу 2

Проведений у розділі аналіз свідчить про наявність низки суттєвих закономірностей, які притаманні країнам зі змішаною республіканською формою державного правління. Одним із найважливіших фактів, які вдалось встановити, є поріг голосів, що треба подолати для ухвалення кінцевого рішення про усунення глави держави з поста. У всіх досліджених змішаних республіках (Литва, Франція, Румунія, Португалія, Перу) достатньо буде отримати $\frac{2}{3}$ від складу парламенту. Також спільною ознакою у вказаних країнах є чітко регламентовані стадії імпічменту та їх часові проміжки, що сприяє оптимізації процесу усунення глави держави з поста.

Ще одним умовиводом є встановлення взаємозв'язку між конституційно-правовим статусом глави держави, характеристикою його імунітету та привілеїв, правовою та історичною традицією з одного боку, та моделлю його врегулювання на законодавчому рівні й практикою застосування процедури імпічменту, з іншого.

Можна відзначити, що теоретичною основою аналізу є приклад Литви, яка, маючи інші підстави для усунення президента з поста в порядку імпічменту, все ж має чимало спільних ознак конституційно-правової відповідальності глави держави. Зокрема, на відміну від деяких досліджених країн, і в Україні, і в Литві присутні окремі нормативно-правові акти, покликані врегулювати процедуру імпічменту (тоді як в багатьох зарубіжних країнах процедура імпічменту регламентується здебільшого конституцією). Більше того – конституційно-правовий статус глави держави та обсяг повноважень також є дуже подібним. Водночас, цікавим відкриттям стало виявлення наявних у Литві різних варіантів розгляду справи про імпічмент, в тому числі у випадках, коли главою держави було вчинено злочин ще до вступу на посаду.

Імпічмент у Литві та Данії, як і в більшості країн Латинської Америки, США, а також Південній Кореї, поширюється і на інших представників влади, зокрема, на членів парламенту, уряду, суддів та прокурорів. Унікальним у цьому контексті є приклад Ліхтенштейну, де незважаючи на монархічну форму правління, імпічмент може бути застосований до членів уряду. У Франції підкреслюється, що процедура імпічменту, передбачена законодавством, є в першу чергу політичним, а не конституційно-правовим чи кримінальним заходом впливу на очільника держави.

Окремо звертається увага на класифікацію моделей імпічменту, які можуть бути диференційовані за роллю в процесі парламенту та судової

влади, а також в частині ініціювання, управління процедурою та винесення фінального рішення щодо усунення глави держави з поста.

З-поміж іншого, важливим є встановлення ключових особливостей змішаних республік, які теоретично можуть бути запозичені до українського законодавства, а саме – румунська та південнокорейська традиція відсторонення президента від здійснення повноважень протягом процедури імпічменту, португальська конституційна норма про позбавлення права бути повторно обраним у разі усунення з поста, перуанська регламентація положень про усунення глави держави у випадку від'їзду з території без парламентського погодження та його неповернення протягом узгодженого часу.

Порівняння та співставлення різних підходів до оформлення інституту імпічменту допомогло дійти висновку про прямий вплив правових, територіальних, політичних та культурних чинників на нормативне регулювання та практику застосування цієї особливої процедури в зарубіжних країнах. Національний склад та контекст також є одним із вирішальних моментів, що стало очевидним при порівнянні трьох країн Балтії: Литви, Латвії та Естонії.

Якщо в парламентських республіках глава держави є переважно церемоніальною фігурою, маючи обмежені повноваження, то і важливість процедури імпічменту є меншою, аніж у президентських та змішаних республіках, де роль президента є вагомішою, а відтак механізми усунення глави держави з поста стають більш значущими. Отже, традиція імпічменту прямо залежить від форми правління, поділу влади та політичної архітектури держави. Загальним підсумком розділу є важливість проведення подальших порівняльних досліджень в контексті удосконалення національної моделі імпічменту як заходу конституційно-правової відповідальності глави держави на основі досвіду зарубіжних країн.

РОЗДІЛ 3

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

3.1. Конституційно-правові засади відповідальності Президента України

Можливість застосування заходів конституційно-правової відповідальності глави держави закріплена у Конституції України в окремих положеннях щодо дострокового припинення повноважень Президента України.

Стаття 85 Конституції України передбачає, що до повноважень українського парламенту, з-поміж іншого, належить усунення глави держави з поста в порядку особливої процедури імпічменту [67]. Строк повноважень президента згідно зі статтею 103 Основного Закону складає п'ять років, а відповідно до статті 108, повноваження виконуються ним до вступу на пост новообраного очільника держави, однак можуть припинятися достроково у разі:

- (1) відставки;
- (2) неспроможності виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- (3) смерті;
- (4) усунення з поста в порядку імпічменту [67].

Стаття 111 Конституції України призначена для визначення підстав для усунення в порядку імпічменту та короткого опису процедури. Згідно з цим, Президент України може бути усунений з поста в порядку імпічменту у разі вчинення державної зради або іншого злочину. Цікавим в даному аспекті є виділення державної зради з-під загальної множини злочинів, що може свідчити про надання особливого акценту цьому виду

кримінального правопорушення, встановленого за збігом обставин теж у статті 111, проте Кримінального кодексу України. Відповідно до кримінального законодавства, державною зрадою є діяння, яке умисно вчиняється на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності та посягає на державну, економічну й інформаційну безпеку України, включно зі переходом на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунством, наданням допомоги іноземним державам або організаціям допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [197].

При цьому, зважаючи на формальність складу злочину, такі ознаки об'єктивної сторони як суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками не є обов'язковими для кваліфікації. Відповідальність за державну зраду настає незалежно від заподіяння конкретної шкоди, яка може бути відстроченою або розтягнутою у часі, а також важко піддається конкретизації та доказуванню [198, с. 100] [199, с. 538].

Проте, виходячи з наведеного аналізу, державна зрада, хоч і має свою специфіку та особливості, є одним із видів злочинів. Якщо кваліфікація державної зради або вчинення іншого злочину, вчиненого українським главою держави, не буде відрізнятись (а відповідно до чинного національного законодавства так і є), функціональне призначення виділення законодавцем лише одного злочину з усієї множини для цілей імпічменту, передбаченої кримінальним законодавством, відсутнє. Інша логіка могла би бути закладена у випадку, коли стаття 111 Конституції передбачала градацію злочинів на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі відповідно до класифікації, встановленій у статті 12 Кримінального кодексу України [197]. В будь-якому випадку, хоч у Конституції США використовується схожий підхід до формулювання підстав для імпічменту – державна зрада, хабарництво чи інші серйозні

злочини та проступки [111], тут все ж наявне уточнення, що для цілей імпічменту президента США беруться до уваги тільки “серйозні злочини” (від англ. “high crimes”), а також розширюється коло підстав і до проступків.

Проте загальний виклад положень статті 111, що встановлюють основні рамки для розуміння специфіки української традиції імпічменту є достатнім, порівнюючи їх з положеннями Конституціями зарубіжних країн. Однією із особливостей інституту імпічменту в Україні, подібно до литовського прикладу, є наявність спеціального акту, що більш детально описує процедуру імпічменту та її стадії – Закону України “Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)” (далі – Закон). Вказаний Закон було прийнято в 2019 році, враховуючи суспільний запит та прагнення новообраного глави держави в прийнятті оновленого регулювання механізму імпічменту.

Акт починається із опису загальних засад дострокового припинення повноважень президента у порядку імпічменту, що містить уточнення про позасудовий характер цього конституційного процесу. Підкреслюється, що саме парламент достроково припиняє його повноваження, усуваючи з поста.

Також у статті 2 Закон зазначає низку принципів, на основі яких здійснюється імпічмент, що включає принципи верховенства права, додержання Конституції України, законності, рівності перед законом, поваги до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканість, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім’ї, забезпечення права на захист, свободи в поданні доказів та доведенні їх переконливості, гласності та відкритості, публічності та розумності строків [200]. Хоча закон не містить пояснення цих принципів та не демонструє їх уособлення на конкретних етапах

процедури імпічменту, ми спробуємо самостійно визначити положення, при встановленні яких законодавець прагнув гарантувати процесуальну справедливість механізму імпічменту.

Верховенство права є фундаментальним принципом, що передбачає домінування права у всіх державних процесах. Він є визначальним при формуванні всіх інститутів держави і суспільства, в тому числі й інституту імпічменту, виступаючи “принципом принципів” [201, с. 65]. Це зокрема означає, що імпічмент має проводитись на основі Конституції України та інших законів, не враховуючи політичні маніпуляції чи особисті інтереси.

Принцип додержання Конституції України проявляється в необхідності слідування конституційним положенням на всіх етапах процедури, що підкреслює необхідність існування чіткої та недвозначної процедури імпічменту в Основному Законі.

Законність як принцип є пов’язаною із вже попередньо описаними принципами верховенства права та додержання Конституції України, дещо розширюючи значення до необхідності забезпечення відповідності процедури імпічменту не лише конституційним положенням, а й іншому законодавству, що складає правову основу процесу. Також принцип законності виступає основною засадою діяльності органів конституційного контролю, покладаючи на них відповідальність за захист конституційних норм [202, с. 44].

Рівність перед законом може бути уособлена в загальному призначенні імпічменту як явища, адже відповідно до принципу президент, як і будь-яка інша посадова особа, має відповідати перед законом на рівних засадах. Вказане певним чином корелюється і з принципом поваги до людської гідності, оскільки імпічмент має проводитись з урахуванням основних прав людини, в тому числі гідності,

що є основою демократичного суспільства і стосується всіх громадян держави.

Також процедура імпичменту має гарантувати забезпечення права на свободу та особисту недоторканість, що покликані захищати особу від незаконних дій на всіх етапах. При цьому реалізація цього принципу характеризується тим, що допоки особою не було вчинено протиправного діяння, її право на реалізацію принципу свободи та особистої недоторканості не може бути обмежено без законних підстав [203, с. 62-63].

Хоч імпичмент і не є частиною кримінального процесу, проте також має засновуватись на принципі презумпції невинуватості, що передбачає необхідність доведеності вини, без якої жодна особа (включаючи главу держави) не може бути визнана винною без належного доведення провини у передбаченому законом порядку. При цьому вітчизняні дослідники здебільшого розглядають принцип презумпції невинуватості в контексті кримінального права, оскільки він адресований державним органам і посадовим особам, котрі ведуть кримінальний процес і на яких законодавчо покладається обов'язок доказування [204, с. 164].

Подібними до кримінального процесу також є згадки про свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких глави держави, а також право на захист. Обидва принципи покликані забезпечувати справедливість процесу на всіх етапах процедури імпичменту та демонструють окремі відголоски класичного кримінального процесу в порядку усунення глави держави з поста. Це також проявляється і у принципі свободи в поданні доказів та доведенні їх переконливості, що проявлятиметься на тих етапах процедури імпичменту, що передбачатимуть можливість сторін вільно збирати та подавати докази на їхню користь.

Окрім цього, імпічмент має бути гласним, відкритим та публічним, тому громадяни та медіа мають бути належно поінформовані про всі етапи та результати процедури, що також відображається в здійсненні принципу народовладдя. Тільки прозорі умови проведення процедури сприятимуть встановленню громадського контролю та зростанню довіри населення до державних інституцій.

Останній, але не за значенням, із принципів зазначає необхідність дотримання розумних строків розгляду справи про імпічмент, щоб процес не міг затягуватись та відкривати можливості для політичних зловживань. Варто зазначити, що на відміну від передбаченої конституційним законодавством процедури імпічменту, норми кримінально-процесуального законодавства чітко регламентують тривалість строків, порядок їх обчислення та наслідки закінчення, адже без чіткого знання правил обчислення строків їх дотримання неможливе [205, с. 125]. За ідеальних умов процедура імпічменту має встановлювати чіткі строки, гарантуючи справедливий розгляд у стислі терміни, враховуючи суспільну важливість розглядуваного питання. Водночас цей принцип найменше відображений в українській процедурі імпічменту та може бути уособлений у майбутніх змінах до законодавства про імпічмент.

Переходячи до стадій процесу імпічменту, слід зазначити, що першим етапом процедури є ініціювання імпічменту, підставою для чого є письмове подання. Фактично процес розпочинається зі збору підписів народних депутатів Верховної Ради, оскільки для початку процедури імпічменту необхідно, щоб мінімум 226 народних обранців (більшість голосів народних депутатів України) підтримали відповідну ініціативу (частина 4 статті 3 Закону [200]). Після цього ініціатива офіційно виноситься на розгляд парламенту. Цей процес потребує незначної парламентської консолідації, оскільки кількість голосів є тотожною тій, що вимагається для прийняття звичайних проєктів законів. У разі

прийняття рішення про початок процедури імпічменту парламентом, перший етап завершується терміновим повідомленням Головою Верховної Ради України Президента України та Голови Конституційного Суду України. Важливо відзначити, що на даному етапі не вимагається повідомлення Голови Верховного Суду, який також грає одну з основних ролей в процесі імпічменту.

Далі Верховна Рада більшістю голосів утворює спеціальну тимчасову слідчу комісію (СТСК), порядок створення якої передбачено статтею 4 Закону [200]. СТСК займається розслідуванням фактів та збиранням доказів, що можуть свідчити про підтвердження вчинення протиправних дій президентом. Така комісія утворюється зі складу народних депутатів, враховуючи принцип пропорційного представництва депутатських фракцій (депутатських груп). В даному випадку можна прослідкувати подібність української традиції імпічменту до французької моделі, де з числа парламентарів скликається Високий суд.

На посаду спеціального прокурора обирається одна особа за поданням ініціаторів розгляду питання про імпічмент. На посаду спеціального слідчого обирається особа, подана за пропозицією депутатських фракцій (депутатських груп). Як спеціальний прокурор, так і спеціальний слідчий у процедурі імпічменту мають відповідати низці критеріїв, зокрема мати українське громадянство та проживати на території України не менше десяти років, володіти державною мовою, не мати судимості і, що найважливіше, мати вищу юридичну освіту й відповідний досвід роботи на посадах прокурора та/або слідчого. При цьому народні депутати також можуть бути обрані на вказані спеціальні посади, якщо вони відповідають описаним вимогам. Обвинувачений (президент) має право на захисника або захисників у кількості, не більше п'яти осіб, що забезпечуватимуть захист його прав, свобод й законних інтересів (частина 1 статті 8 Закону [200]).

Важливим уточненням в частині восьмій статті 4 Закону є те, що до складу СТСК не може бути обрано особу, яка матиме реальний чи потенційний конфлікт інтересів в процесі розслідування у справі про імпічмент [200]. Хоча дане положення є корисним з точки зору уникнення зловживань або формування хибних висновків, проте не є досконалим. За умов парламентської більшості, яка представляє спільну із президентом політичну силу, може бути важко забезпечити неупередженість. Водночас, якби до СТСК мали би входити тільки представники опозиції, і такий підхід не сприяв би неупередженому та всебічному розслідуванню. На думку інших дослідників, загальна діяльність парламентських слідчих комісій в Україні може піддаватись тиску, зокрема з причин недостатності правового захисту [206, с. 24].

Надалі СТСК проводить повне розслідування, яке включає розслідування наявності фактів та обставин вчинення главою держави державної зради або іншого злочину, перевірку наявності й повноти доказів, витребування необхідних для розслідування матеріалів, заслуховування обвинуваченого та його захисника, свідків. За результатами цього розслідування комісія готує висновки та пропозиції, які включають всі зібрані докази та рекомендації щодо продовження або припинення процедури імпічменту не пізніше шестимісячного строку з дня прийняття парламентом рішення про утворення СТСК.

Після надання висновків та пропозицій СТСК Голові Верховної Ради України або його заступникам, матеріали також подаються на ознайомлення народним депутатам у рамках прийнятого спеціального режиму користування (частина перша статті 11 Закону [200]). Питання щодо розгляду висновків і пропозицій включається до порядку денного пленарних засідань парламенту без голосування та мають бути розглянуті негайно після надання президенту та народним депутатам. Запрошення на пленарне засідання для розгляду висновків і пропозицій передається главі

держави разом із матеріалами за допомогою урядового фельд'єгерського зв'язку не пізніше ніж за три дні до безпосереднього проведення засідання.

На обговоренні у парламенті, де депутати мають ознайомитись з висновками та пропозиціями СТСК, також заслуховуються доповіді голови комісії, пояснення ініціаторів імпічменту, пояснення Президента України про заперечення або визнання звинувачення, клопотання Президента України та захисників. За результатами проведеного обговорення висновків та пропозицій на засіданні парламенту приймається рішення про:

- (1) заслуховування свідків та експертів;
- (2) необхідність проведення додаткового розслідування;
- (3) припинення обговорення висновків та перехід до обговорення проєктів Постанов Верховної Ради України про звинувачення (частина 1 статті 14 Закону [200]).

Завершення обговорення висновків СТСК відбувається шляхом заслуховування заключного слова від представника ініціаторів імпічменту, доповідача СТСК, Президента України та/або його захисника (захисників). Надалі парламент переходить до розгляду проєкту постанови про звинувачення Президента України чи проєкту постанови про припинення розгляду справи про імпічмент. У разі, коли висновком комісії було підтверджено необхідність імпічменту та прийняття рішення про звинувачення, Верховна Рада України переходить до таємного голосування.

Для того, щоб питання імпічменту на цьому етапі було підтримано, необхідно подолати бар'єр у дві третини голосів від конституційного складу парламенту (частина друга статті 19 Закону [200]). Коли бар'єр подолано, справа передається до Конституційного Суду України для перевірки процедури на відповідність положенням Конституції. У своєму

висновку Конституційний суд має підтвердити, що всі процесуальні норми були дотримані під час розгляду питання про застосування імпічменту.

Після цього матеріали справи передають до Верховного Суду, який визначає правомірність вчинених президентом дій та дає висновок щодо його відповідальності. Коли висновок буде передано до парламенту, останній голосує за прийняття фінального рішення про усунення президента з поста. Для цього також вимагається подолання бар'єру шляхом таємного голосування, але на цей раз у три чверті голосів від конституційного складу парламенту (частина п'ята статті 21 Закону [200]). Якщо відповідна кількість народних депутатів проголосувала про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту та з моменту оголошення рішення Верховної Ради України про усунення глави держави в порядку імпічменту і до обрання й вступу на пост нового очільника держави, обов'язки Президента України виконуються спікером парламенту – Головою Верховної Ради України (частина восьма статті 21 [200]). Голова Верховної Ради України має офіційно повідомити про прийняте рішення Президента України, Прем'єр-міністра України, Голову Конституційного Суду України, Голову Верховного Суду та невідкладно оприлюднити відповідний акт парламенту через медіа.

Якщо ж рішення про дострокове припинення повноважень глави держави не буде прийнято, головуючий на пленарному засіданні парламенту, має вибачитись у письмовій формі від імені Верховної Ради України перед Президентом України, а процедура імпічменту та діяльність СТСК відповідно припиняються.

Разом з цим, протягом усієї процедури імпічменту в Україні глава держави може скористатись правом піти у відставку за власним бажанням. При цьому усі матеріали, які стосуються ініціювання процедури імпічменту та розслідування СТСК направляються до органів

досудового розслідування. В даному випадку можна зазначити, що українська традиція імпічменту не передбачає виключне застосування конституційно-правової відповідальності, а залишає можливість для продовження розгляду на основі обвинувачення, через яке було порушено справу про імпічмент, але вже в порядку кримінального судочинства.

Попередньо процедура імпічменту була врегульована Законом України “Про Регламент Верховної Ради України” (далі – Регламент ВРУ). Для цілей визначення детальної процедури усунення глави держави в порядку імпічменту у Регламенті ВРУ було закріплено статті 171-188, що відносились до Глави 30 “Порядок дострокового припинення повноважень Президента України у зв'язку з неспроможністю виконання ним своїх повноважень за станом здоров'я, а також у разі усунення Президента України з поста в порядку імпічменту” (положення Регламенту ВРУ в редакції до 25.09.2019) [207].

У 2019 році переважна більшість положень із виключених статей Регламенту ВРУ була включена до прийнятого спеціального закону. Враховуючи перенесення раніше чинних норм щодо імпічменту, не можна сказати, що процедура набула нових сенсів або була значно модернізована. Спеціальний закон став своєрідним цитуванням положень Конституції України та Регламенту ВРУ, які для зручності були виокремлені в окремий законодавчий акт.

Прийняття Закону викликало невдоволення низки опозиційних політичних сил через описані вище причини, а також враховуючи положення щодо порогу голосів, який треба подолати в процесі ухвалення рішення про імпічмент глави держави. Одним із аргументів щодо цього був приклад порогу голосів, який необхідний для внесення змін до Конституції України в порядку статті 155, що передбачає голосування двох третин конституційного складу Верховної Ради України (тобто 300 голосів). В той же час, ухвалення рішення про усунення глави держави з

поста потребує 338 голосів парламентарів, що натякає на політику “пріоритетного захисту президента”, аніж Основного Закону держави.

Говорячи узагальнено, передбачена Конституцією України та спеціальним законом процедура імпічменту відображає принцип верховенства права та демократичні тенденції сучасного конституціоналізму, маючи при цьому як низку спільних, так і відмінних характеристик в порівнянні з нормативним закріпленням в інших країнах. Наприклад, в українському процесі імпічменту президента особлива роль належить судовим органам, що гарантують правову перевірку процедури та захист від можливих зловживань владою з боку парламенту. Така модель є схожою з іншими європейськими країнами, зокрема з Францією, де Конституційний суд також відіграє значну роль у вирішенні питань імпічменту. Проте у країнах-засновниках імпічменту (Велика Британія та США) суди відіграють значно меншу роль, що робить процедуру більш політичною, оскільки парламент перебирає на себе невластиві судові повноваження.

При цьому, зважаючи на конституційну практику зарубіжних країн (в тому числі змішаних республік) передбачені в українському законодавстві підстави для імпічменту є достатньо обмеженими, що означає можливість застосування процедури усунення президента з поста у виключних випадках. На нашу думку, чим більшим є спектр можливих підстав, тим більшою є відповідальність глави держави і, як наслідок, стримуюча сила. Ще однією прогалиною у рамках конституційно-правових засад відповідальності Президента України є відсутність чітко встановлених часових меж початку та завершення процедури імпічменту, що в свою чергу може призводити до умисного затягування розгляду справи та використання її в політичних цілях.

Разом з цим, багатоступенева природа української традиції імпічменту включає в себе не тільки необхідність проходження кожного

із регламентованих законодавством етапів, а й консолідації парламентарів та судової гілки влади, представленої Конституційним судом України та Верховним судом. Вказане значно ускладнює процес використання механізму в українських політичних реаліях.

Отже, можна дійти до висновку, що процедура імпічменту значним чином залежить від політичного середовища та реального розподілу влади у державі. Однак, у випадках, коли президент та парламент в Україні обираються з невеликим розривом у часі, вказане може призводити до формування переважної частини парламенту з тієї ж політичної сили, що і президент, збільшуючи коло осіб, які “матимуть реальний чи потенційний конфлікт інтересів в процесі розслідування у справі про імпічмент”.

Хоча в Україні імпічмент жодного разу не був застосований, це не обов’язково свідчить про законність дій всіх президентів, а й може означати недосконалість наявних механізмів, які протягом історії незалежної України неодноразово намагались змінити. Насправді українська історія має унікальний випадок самоусунення президента у 2014 році [208], який, на наше переконання, не був відповідним чином проаналізований на національному рівні для удосконалення конституційних норм для попередження повторення ситуації. При цьому у законодавстві Перу, як згадувалось у попередньому розділі, наявні положення про усунення глави держави у випадках самовільного залишення держави без згоди парламенту та його неповернення протягом узгодженого часу навіть без відповідних історичних передумов.

Таким чином, незважаючи на появу спеціального закону про особливу процедуру імпічменту в Україні, не можна сказати, що її реалізація значно сприяла зміні підходів, адже закон оперує переважно тими самими конструкціями, які раніше були закладені в положеннях регламенту українського парламенту, не враховуючи події 2014 року.

Проте якщо недосконалості нормативно-правового регулювання можуть бути виправлені в майбутньому шляхом вдосконалення законодавства, то відсутність політичного запиту, який зможе бути підтриманий необхідною кількістю голосів, навряд чи можна виправити так швидко. В доктрині вітчизняного конституційного права не раз відзначалась потреба у вдосконаленні процедури імпічменту, яка слугуватиме не лише як політичний інструмент впливу на суб'єкта владних повноважень, а й як ефективний запобіжний механізм у системі стримувань і противаг [56, с. 45].

3.2. Логіко-структурні дефекти процедури імпічменту в Україні

Процедура імпічменту як захід конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні залишається однією з найбільш складних з точки зору своєї архітектури. Незважаючи на те, що інститут імпічменту давно є частиною конституційної науки і законодавства, механізми його реалізації стикаються з численними правовими і процедурними недоліками, що знижують можливість його застосування на практиці. Розглянуті у попередніх підрозділах матеріали є орієнтиром при аналізі сучасного стану розвитку національної доктрини та законодавства в частині цього інституту, тому мають бути використані для виокремлення логіко-структурних дефектів української моделі імпічменту.

Одним із ключових дефектів в межах процедури імпічменту в Україні є малодосліджене питання імунітету глави держави, який діє під час виконання ним своїх повноважень. Згідно зі статтею 105 Конституції України, президент користується правом недоторканості, що означає неможливість його притягнення до кримінальної відповідальності, арешту чи затримання під час виконання повноважень [67]. При цьому

президентський імунітет припиняється лише після усунення глави держави з поста в порядку імпічменту.

Також недостатньо визначеним є пов'язане з імунітетом поняття недоторканності президента, адже деталізація щодо застосування заходів процесуального примусу, проведення деяких слідчих дій, в ході яких найбільше зазнають впливу охоронювані права та інтереси особи (при чому, не лише глави держави, а й інших осіб, які неминуче братимуть участь у справі в тій чи іншій якості) [209, с. 238], фактично відсутня.

Тлумачення окремих аспектів процедури імпічменту наведено у рішенні Конституційного Суду України від 10 грудня 2003 №19-рп/2003 у справі про офіційне тлумачення положень ч. 1 ст. 105, ч. 1 ст. 111 Конституції (справа щодо недоторканності та імпічменту Президента України) [210]. Так, Конституційний Суд України зазначає, що під поняттями “право недоторканності людини” та “право недоторканності Президента України” розуміються різні конституційні інститути. Суттєві властивості цього права Президента України надають йому ознак посадово-функціонального імунітету, що зумовлено публічно-правовим статусом.

Але дискусійність питання стосовно імунітету може додатково спричинятись фактом того, що особа вважається винною у вчиненні злочину лише з моменту набуття чинності обвинувального вироку суду щодо неї. Тому до моменту, поки українським парламентом не буде ухвалено остаточне рішення щодо імпічменту Президенту України, останній має імунітет, а заходи кримінальної відповідальності не застосовуватимуться. Водночас, з юридичної точки зору, підставою для імпічменту слід вважати не сам факт вчинення злочину, а навіть наявність у відповідних діяннях ознак складу злочину. Така система створює умови, за яких фактичне притягнення президента до відповідальності стає майже неможливим до моменту завершення процедури імпічменту, котра

як було з'ясовано в межах аналізу конституційно-правових засад відповідальності глави держави в Україні, є надто складною та потребує подолання багатьох процесуальних етапів та стадій, не обмежених у часі.

Саме відсутність чітких термінів для проведення процедури імпічменту є ще однією законодавчою прогалиною, яка може затягувати цей процес на невизначений час, а також призводити до загострення політичного протистояння та загрози для стабільного функціонування держави. Як показує аналіз конституційно-правових механізмів зарубіжних країн, терміни для проведення кожної зі стадій процедури імпічменту здебільшого чітко регулюються конституцією або спеціальними нормативно-правовими актами, що сприяє більш швидкому вирішенню питання, яке має високу політичну значимість. Так, Конституція України не передбачає й загального терміну з моменту висунення звинувачення, протягом якого має бути прийняте рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

Характеризуючи особливості класичного судового процесу, недотримання строків під час судового розгляду справ порушує право на захист особи і формує негативне ставлення до судової системи, погіршуючи при цьому міжнародний імідж держави [211, с. 319-320] в цілому. Цей же контекст можна транспонувати і на процедуру імпічменту – затягування процесу усунення глави держави з поста може призводити не тільки до втрати актуальності питання (як у випадку з імпічментом Трампа у 2021 році), а й до порушення належного функціонування системи стримувань і противаг. Окремим негативним наслідком може бути формування у громадян та інших представників влади стійкого враження про главу держави, якого за жодних обставин не вдасться змістити з поста.

Із огляду на міжнародний досвід, ще одним суттєвим дефектом інституту імпічменту в Україні є перелік підстав для усунення глави

держави з поста, який складається лише із двох пунктів – у випадку державної зради або вчинення іншого злочину. На нашу думку, вказане не охоплює низку інших можливих порушень президентом своїх повноважень, зокрема основних конституційних засад. Важливо звернути увагу, що в інших змішаних республіках процедура імпічменту може бути застосована в разі серйозних порушень конституційних норм та в інших випадках.

Обмеження підстав для усунення глави держави з поста означає, що імпічмент може бути застосований лише в крайніх випадках, коли доведення вини президента є складним і тривалим процесом. Наприклад, перевищення службових повноважень або грубі порушення Конституції не завжди підпадають під визначення “державна зрада” або “інший злочин”, що відкидає можливості для притягнення президента до відповідальності. Із цього слідує, що існує потреба у більш чіткому визначенні складу злочинів, які можуть бути підставою для імпічменту, що підвищить правову визначеність процедури [212, с. 46], адже чинне формулювання викликає питання з причин недостатньої чіткості та логічності, зокрема тому що виділення державної зради від інших злочинів не виглядає однозначно доцільним.

Проте одним із найбільших викликів в процесі реалізації процедури імпічменту є необхідність подолання порогу в три чверті голосів від конституційного складу парламенту для прийняття фінального рішення про усунення глави держави з поста. Це вимагає не менше 338 голосів народних депутатів, що є надзвичайно складним завданням в умовах політичної фрагментації Верховної Ради. Відповідно, цей високий бар’єр фактично робить процедуру імпічменту недосяжною навіть у випадку серйозних правопорушень з боку президента. У порівнянні з іншими демократичними країнами, де для імпічменту потрібна підтримка двох третин парламенту, цей показник є надмірно жорстким. Це може

особливо ускладнювати процес у ситуаціях, коли президентська партія або коаліція, маючи навіть відносну більшість, може заблокувати процес імпічменту, незважаючи на те, що для цього є правові підстави.

При цьому слід також враховувати, що чисельність парламентарів, яка дорівнює конституційному складу Верховної Ради України є початковим орієнтиром, а іноді й недосяжним еталоном, адже протягом каденції кількість народних обранців зазвичай значно зменшується. За поточними розрахунками, станом на перший квартал 2026 року, чисельність парламентарів – 393. А це означає, що якби йшлося про застосування механізму імпічменту, свій голос мали б віддати 86% народних обранців зі фактичного складу парламенту. Варто зазначити, що такий рівень підтримки є майже нереальним навіть при розгляді звичайних проєктів законів, і причиною не завжди є відсутність консенсусу в сесійній залі, а й відсутність парламентарів на робочому місці з різних причини (відрадження, хвороба тощо). Таким чином, цей поріг робить імпічмент майже недосяжним інструментом політичної відповідальності, що, у свою чергу, знижує його ефективність як механізму стримувань і противаг.

Щодо ролі судових органів у межах процедури імпічменту, то чільне місце займають висновки Конституційного та Верховного судів, однак у цьому процесі їхні функції та повноваження не завжди чітко визначені. Наприклад, Конституційний Суд має оцінити законність процедури імпічменту, але не має чітких критеріїв для такої оцінки. Це створює можливості для винесення суб'єктивних рішень та блокування процесу. Подібні проблеми стосуються й Верховного Суду, який має підтвердити наявність складу злочину у діях президента. Тому відсутність чітких та нормативно визначених критеріїв для судових висновків може створювати додаткові ризики, зокрема в частині політичного тиску на судову гілку влади.

На основі вищезазначеного аналізу можна дійти до проміжного висновку, що інститут імпичменту в Україні потребує ґрунтовного вдосконалення для того, щоб стати дієвим механізмом конституційно-правової відповідальності глави держави. Водночас, при напрацюванні пропозиції для нормативно-правових змін з метою побудови оптимальної моделі імпичменту в Україні, важливо забезпечити баланс між простотою застосування процедури імпичменту і захистом президента від невмотивованого політичного тиску. Таке вдосконалення сприятиме зміцненню демократичних принципів в Україні та забезпеченню ефективного функціонування системи стримувань і противаг у державі [213, с. 74].

З іншого боку, неможливо не помітити, що більша частина проведеного аналізу в рамках цього дослідження розглядала дефекти процедури імпичменту з точки зору, коли глава держави має формальні підстави для притягнення до конституційно-правової відповідальності, тому вкрай важливим є забезпечення своєчасного та всебічного розгляду всіх обставин справи для винесення справедливого рішення. Але не слід відкидати і потенційну можливість політизації процесу, оскільки опозиційні сили можуть використовувати процес імпичменту як інструмент боротьби зі своїм основним опонентом – очільником держави. В даному випадку імпичмент із конституційного інструменту перетворюється на засіб політичної боротьби. Це особливо актуально в умовах політичної нестабільності та фрагментації парламенту, коли різні політичні групи можуть використовувати імпичмент для досягнення власних цілей.

Отже, викривлення змісту чи цілей імпичменту як особливого виду конституційно-правової відповідальності глави держави неминуче підриває довіру до цього інституту та знижує його функціональну ефективність. Особливо, якщо Україна має намір рухатись по західному

вектору розвитку, адаптуючи та гармонізуючи своє законодавство до стандартів Європейського Союзу.

Дослідження правової природи імпічменту глави держави дозволяє зробити підсумок, що українська модель імпічменту побудована на основі загальних засад інституту, притаманних сучасним конституційним системам. В той же час, імпічмент в Україні наділений власною специфікою, котру якнайкраще можна побачити у порівнянні із зарубіжними моделями усунення глави держави з поста.

Отже, зважаючи на проведений аналіз чинного нормативно-правового регулювання процедури імпічменту в Україні, слід відзначити, що передбачений механізм має серйозні недоліки, дефекти та прогалини, які потребують вирішення як на доктринальному, так і на законодавчому рівні. Зменшення порогу голосування для ухвалення рішення, розширення переліку підстав для імпічменту, введення чітких часових меж для проведення процедури, а також удосконалення механізму контролю з боку судових органів є необхідними кроками для вдосконалення цього механізму. Крім того, необхідно забезпечити захист процедури імпічменту від політичних маніпуляцій і тиску, що допоможе зберегти її як ефективний інструмент конституційно-правової відповідальності президента. Запровадження цих реформ сприятиме зміцненню демократичних інститутів, забезпечить баланс між гілками влади і гарантуватиме дотримання принципу народовладдя.

3.3. Модернізація механізму конституційно-правової відповідальності глави держави з урахуванням європейських стандартів

Інститут імпічменту в Україні потребує перегляду та вдосконалення з огляду на сучасні виклики, які стоять перед державою. Хоча імпічмент є засобом конституційно-правової відповідальності, його актуальність не

завжди відображає рівень розвитку конституціоналізму. Як було попередньо з'ясовано, ефективність імпічменту залежить не лише від його формального закріплення в законодавстві, а й від можливості реального застосування та належного процедурного забезпечення.

Потенційна можливість застосування імпічменту є важелем впливу у системі стримувань і противаг, але на практиці цей інститут в Україні поки що не є реалізованим. Процедура імпічменту, описана в Конституції, має серйозні правові та процедурні перешкоди, що ускладнюють її використання. Високий поріг голосів, обмежений перелік підстав та відсутність чітких термінів для проведення процесу – це лише деякі з логіко-структурних дефектів, що знижують шанси успішної реалізації імпічменту. Крім того, імунітет президента та його недоторканність під час виконання повноважень створюватимуть додаткові труднощі для притягнення до конституційно-правової відповідальності навіть у випадках, коли наявні достатні правові підстави.

Україні необхідно переосмислити підходи до імпічменту та інших заходів конституційно-правової відповідальності, враховуючи сучасні реалії. З моменту прийняття Конституції у 1996 році країна зіткнулася з новими викликами, які є унікальними для сучасного конституціоналізму, а тому вимагають оновлення підходів до гарантування верховенства права та дотримання інших демократичних принципів. Зокрема, в часи військових загроз, коли питання національної безпеки та територіальної цілісності стало ще більш актуальним, недоліки існуючої системи стримувань і противаг стають все більш очевидними.

Зважаючи на висновки, зроблені у межах попередніх розділів цього дослідження, а також з метою покращення нормативно-правового регулювання інституту імпічменту як основного виду конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні необхідно розглянути

можливість запровадження низки ключових змін до конституційного законодавства.

1. Зниження порогу голосів для ухвалення фінального рішення про усунення глави держави з поста

Зниження кількості голосів, необхідних для ініціювання та завершення процедури імпічменту, дозволить зробити цей механізм більш досяжним, забезпечуючи належний баланс між складністю процесу та його реалізацією. Високий поріг, передбачений у Конституції України, покликаний захистити президента від безпідставних політичних атак та забезпечити стабільність державної влади, проте перехід від $\frac{3}{4}$ до $\frac{2}{3}$ дозволив би зробити національну процедуру імпічменту більш реалістичною, враховуючи те, що склад парламенту з об'єктивних причин може значно зменшуватись відносно конституційно закріпленої кількості, яка складає 450 осіб.

Опосередковано також може бути досягнуто зниження ризиків зловживань з боку глави держави, які можуть виникати в умовах фактичної неможливості притягнути його до конституційно-правової відповідальності. Вбачається, що зниження порогу голосів збільшить відповідальність президента перед парламентом і сприятиме зміцненню системи стримувань і противаг в умовах змішаної республіканської форми правління.

Додатковим аргументом на користь першої пропозиції може слугувати світова конституційна практика: у більшості країн з розвиненою демократією поріг для імпічменту є нижчим, що дозволяє забезпечити більш гнучку систему конституційно-правової відповідальності глави держави. При чому кількість необхідних голосів не корелює із формою правління або іншими особливостями держави. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки імпічмент у Палаті представників ухвалюється простою більшістю голосів, а для усунення

президента з посади необхідне рішення двох третин Сенату. Така модель забезпечує рівновагу між правами президента та можливістю його відповідальності перед парламентом. У Південній Кореї поріг для імпічменту також складає дві третини голосів парламенту, що було успішно використано у 2016 році для імпічменту президента Пак Кин Хе. Безпосередня практика ініціювання та забезпечення винесення остаточного рішення про усунення глави держави з поста в зарубіжних країнах доводить, що двох третин голосів від конституційного складу парламенту є достатньо як для захисту інтересів президента, так і для проведення імпічменту в разі серйозних та обґрунтованих порушень.

Ключовою цінністю зниження надмірно високого порогу для ухвалення рішення про імпічмент є підвищення реалістичності застосування цього правового інструменту як запобіжника від зловживань з боку глави держави. Навіть сама можливість завершення процедури імпічменту та подолання необхідного порогу голосування на фінальному етапі має превентивний характер та слугуватиме потужним запобіжником від здійснення неправомірних дій з боку президента. Механізм запрацює більш ефективно, що стимулюватиме найвищу посадову особу держави завжди зважати на необхідність дотримання конституційних норм та уникнення ситуацій, які можуть призводити до зловживання владою.

2. Розширення переліку підстав для імпічменту

Удосконалення конституційно визначених підстав для імпічменту президента в Україні, зокрема шляхом їх розширення, вбачається важливою умовою для підвищення ефективності цього інституту як форми конституційно-правової відповідальності глави держави. На сьогодні Конституція України передбачає імпічмент лише за державну зраду або вчинення іншого тяжкого злочину. Натомість у багатьох країнах імпічмент може бути застосований не тільки за тяжкі злочини, але

й за інші серйозні порушення, які загрожують конституційному ладу або підривають демократичні засади держави. Обґрунтованою є пропозиція, що підставами для застосування імпічменту має бути вчинення президентом не лише кримінально караного діяння, але і будь-якого іншого правопорушення, несумісного зі статусом глави держави.

Нормативно-правове регулювання вітчизняної процедури імпічменту можна покращити в першу чергу шляхом розширення підстав, визначених статтю 111 Конституції України. Наприклад, можливим є доповнення ще однієї підстави у редакції “порушення Конституції України”, як це вже працює у законодавстві зарубіжних країн та передбачено Основним законом ФРН [214], а також Конституціями Болгарії [215], Польщі [216], Хорватії [217] .

Порушення Конституції України президентом, який є її гарантом згідно зі статтею 102 та діє в її межах відповідно до статті 106, може виражатися у зловживанні владою, перевищенні повноважень, діях або бездіяльності, що суперечить фундаментальним конституційним принципам, при цьому перебуваючи поза межами кримінального переслідування.

Вірогідно, що для повноцінної реалізації пропозиції стосовно розширення переліку підстав для усунення глави держави з поста в рамках імпічменту необхідним буде внесення декількох ключових змін як до Конституції України, так і до інших нормативно-правових актів, зокрема Закону України “Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)”.

В разі внесення вищевказаних змін (зважаючи на специфіку конкретно визначених підстав), до спеціального закону також доцільно включити конкретні критерії та механізми для оцінки наявності фактів, що можуть свідчити про відповідну підставу для притягнення глави держави до конституційно-правової відповідальності. Чітка законодавча

регламентація сприятиме однозначному сприйняттю нормативних положень, не створюватиме різночитання та довільного тлумачення, тим самим роблячи процедуру доведення фактів порушень більш прозорою та практичною.

3. Встановлення чітких часових рамок для процедури

Однією з очевидних прогалин процедури імпічменту в Україні є відсутність законодавчо визначених часових рамок для її проведення. Така процедурна невизначеність може слугувати підґрунтям для штучного затягування процесу та поширення політичних маніпуляцій в межах парламенту або медіа, впливаючи на думку громадськості. Абсолютно критичним це є у випадках, коли держава стикається із реальними фактами неправомірної поведінки очільника держави, будучи при цьому нездатною пришвидшити процес справедливого розгляду питання про імпічмент з точки зору законодавства. Звісно, що сама по собі швидкість проведення процедури імпічменту не є ключовою, адже важливо забезпечити всебічний розгляд всіх доступних матеріалів, аби ухвалене у підсумку рішення відповідало духу права. Водночас, уникнення довгих та затяжних процесів сприяє збереженню довіри до інститутів влади та ефективності управління з боку населення. Громадяни відчують і бачать процес, який рухається; вони фактично є його частиною, реалізуючи принцип народовладдя, адже усунення глави держави в порядку імпічменту відбувається на багатьох етапах і залежить саме від представників народу – парламентарів.

Безперечно, тактика затягування може працювати на користь президента, дозволяючи йому уникати реальної відповідальності, принаймні протягом тривалого часу. Тому з метою уникнення додаткових ризиків слід збалансувати поточний підхід держави до гарантування справедливості та повноти процедури імпічменту із своєчасністю завершення. Додатково слід зазначити, що запровадження

чітких термінів також опосередковано посилить відповідальність всіх учасників процесу: парламент та судові органи будуть зобов'язані діяти більш швидко та злагоджено.

Загалом важко уявити, що питання про усунення президента з поста є нетерміновим (особливо беручи до уваги положення чинного законодавства і обмежених підстав). Тим паче, зарубіжний досвід красномовно демонструє, що встановлення чітких часових рамок значно оптимізує тривалість процедури імпичменту. Наприклад, у США після початкового розслідування в Палаті представників, процес переходить до Сенату, де проводяться слухання та голосування в певні строки. Така чіткість сприяє швидкому вирішенню питання без перепон.

Говорячи більш предметно про потенційні зміни до українського законодавства, початкове розслідування могло б мати максимальний термін у три місяці, після чого справа переходить до розгляду в парламенті. Для голосування у Верховній Раді можна визначити термін до одного місяця після завершення розслідування. Подібні терміни могли б бути визначені і для ухвалення висновків Конституційним та Верховним судами.

Отже, наша пропозиція зводиться до внесення змін до конституційного законодавства, передбачаючи новелу, що кожен етап процедури імпичменту, включаючи розслідування, підготовку висновків судовими органами та голосування у парламенті повинен мати визначений термін для завершення.

4. *Вдосконалення судового контролю в межах процедури імпичменту*

З метою ефективного залучення та здійснення об'єктивного судового контролю з боку Конституційного Суду України та Верховного Суду в контексті процедури імпичменту необхідно забезпечити

незалежність судових органів від політичного тиску зі сторони парламенту або глави держави.

У процесі модернізації інституту імпічменту в Україні також важливо розглянути можливість розширення повноважень Конституційного Суду України, щоб орган конституційної юрисдикції став останньою інстанцією при винесенні остаточного рішення, коли йдеться не про кримінальні діяння, а про умисне порушення Конституції президентом (якщо пропозиція щодо доповнення законодавчих підстав для усунення глави держави з поста буде прийнята).

Виходячи з конституційно визначеної ролі Конституційного Суду України, цей орган є компетентним для підготовки фахової оцінки діям Президента України на предмет їхньої відповідності Основному Закону України [114, с. 7]. Такий підхід діє у багатьох європейських країнах, наприклад, у Литві та Франції, де конституційні суди мають вирішальне значення в питаннях конституційно-правової відповідальності глави держави за порушення конституції.

Звертаємо увагу, що при дослідженні конституційно-правових засад відповідальності Президента України було здійснено короткий аналіз низки принципів, які відповідно до Закону України “Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)” є основою для здійснення імпічменту (принцип верховенства права, додержання Конституції, законності та інші). Враховуючи вказане, саме суд конституційної юрисдикції має відігравати визначальну роль в забезпеченні дотримання вказаних принципів під час реалізації процедури імпічменту. Відтак, вказані пропозиції можуть значно посилити роль суду у гарантуванні конституційного порядку та сприятимуть подальшому зміцненню правової системи України.

5. Забезпечення балансу між імунітетом Президента України та можливістю його притягнення до конституційно-правової відповідальності

Збалансування імунітету президента є одним із ключових аспектів, що потребують вдосконалення для забезпечення справедливої конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні. Наразі під імунітетом президента розуміється захист від арешту, затримання або притягнення до судової відповідальності під час виконання ним своїх повноважень. У цьому розумінні зазначена гарантія створює систему правового захисту для президента, щоб він міг виконувати свої обов'язки без страху політичного переслідування та тиску з боку інших гілок влади. Проте президентський імунітет – це фактично привілей, який одночасно є і своєрідним стримуючим фактором, що ускладнює процес притягнення президента до відповідальності у випадку серйозних порушень.

Безумовно, за умов політико-правової стабільності та відсутності застережень до діяльності президента з боку держави та населення, імунітет має захищати главу держави від безпідставних звинувачень. З іншого боку, на даному етапі національне законодавство не може цілком гарантувати, що президент не використовуватиме цей захист для уникнення відповідальності за можливі серйозні порушення закону чи зловживання владою. Зарубіжна практика пропонує кілька прикладів, де питання імунітету президента було збалансоване на користь правової відповідальності. У цьому аспекті варто взяти до уваги модель президентського імунітету з “лімітом” в контексті часових обмежень. Імунітет глави держави беззастережно застосовується лише протягом періоду виконання повноважень, однак після завершення президентського терміну така гарантія припиняє дію, що відкриває можливість притягнення колишнього президента до відповідальності за будь-які правопорушення, скоєні під час президентства. Більше того, до

статті 111 Конституції України також можуть бути додані спеціальні положення щодо позбавлення можливості здійснювати звичні повноваження Президентом України після ініціювання питання про усунення з поста в порядку імпічменту.

6. Загальне спрощення процедури імпічменту

Дослідження показало, що юридична формула імпічменту в Україні є достатньо складною. На наше переконання, спрощення процедури імпічменту в Україні може бути досягнуто шляхом одночасного голосування щодо звинувачення та усунення президента з поста. Наразі процедура розділена на два окремі етапи: спочатку парламент двома третинами голосів ухвалює рішення про звинувачення, а потім три чверті депутатів мають проголосувати за усунення президента. Наявний підхід вочевидь має на меті забезпечення більшої об'єктивності та справедливості процесу, проте на практиці це лише ускладнюватиме реалізацію процедури імпічменту.

Запровадження одночасного голосування могло б значно спростити процедуру та підвищити її ефективність, побічно знижуючи адміністративні бар'єри та пришвидшуючи тривалість розгляду питання про усунення глави держави з поста. Разом з цим, дискусійним може бути питання збільшення відповідальності парламенту у зв'язку зі скороченням стадій процедури імпічменту. З огляду на це, варто дотримуватись загальних принципів внесення змін до законодавства: системність, виваженість, широка дискусія та відповідність засадам основоположного принципу верховенства права.

7. Референдум як альтернативний вид конституційно-правової відповідальності глави держави

Дослідження можливості усунення глави держави через референдум є важливим кроком для забезпечення прямого народовладдя в Україні. Деякі вчені вважають, що відсутність положень про

референдум, як підстави та порядку дострокового припинення повноважень Президента України, обмежує право громадян України брати участь в управлінні державними справами [218, с. 91]. Запровадження механізму референдуму як інструменту для вирішення питання про дострокове припинення повноважень президента дозволило б громадянам безпосередньо впливати на вирішення політичних криз, що сприятиме розвитку демократичних процесів та підвищить відповідальність глави держави перед суспільством. Запровадження такого механізму може забезпечити більшу прозорість та участь громадян у політичних рішеннях, що особливо важливо в умовах, коли інші гілки влади можуть бути політично ангажовані.

Важливо також взяти до уваги той факт, що у Конституції України 1978 р., вже було передбачено можливість усунення Президента України з поста Верховною Радою УРСР у разі порушення ним Конституції і законів шляхом голосування або за результатами всеукраїнського референдуму [219]. У порівнянні з цією статтею, норми Конституції України 1996 року щодо імпічменту Президента у доктрині вважаються кроком назад [220, с. 117].

Водночас, важливо передбачити чіткі правові рамки для такого процесу, щоб уникнути маніпуляцій або використання референдуму в політичних цілях. Додатковим інструментом для збалансування пропозиції може стати більш глибоке дослідження міжнародного досвіду у цьому питанні.

8. Усунення колізій

Коригування неточностей, різночитання та усунення юридичних дефектів в процесі модернізації процедури імпічменту в Україні є критично важливим кроком для вдосконалення конституційно-правової відповідальності глави держави. На наш погляд, існує кілька ключових

колізій, які потребують вирішення на доктринальному та законодавчому рівні.

Важливим прецедентом в Україні стала ситуація, коли колишній президент В. Янукович, втік з країни під час Революції Гідності у 2014 році. На той час юридичний механізм, який би передбачав чіткі дії у разі відсутності президента в країні, був відсутній, що створило серйозні проблеми для функціонування державної влади протягом певного відрізка часу. Цей випадок виявив правову прогалину, яка повинна бути виправлена в майбутньому. Вважаємо, що необхідним є внесення змін до законодавства, які б передбачали чіткий порядок дій, якщо президент залишає країну без належного погодження або втікає під час надзвичайного періоду. Оскільки формальною підставою для випадку 2014 року стало залишення президентом своєї країни, а у Конституції України такої підстави для дострокового позбавлення президентських повноважень не зазначено, можна передбачити автоматичне припинення повноважень Президента України, якщо він протягом визначеного періоду перебуває поза межами держави без належного обґрунтування й об'єктивної потреби. Пропонується доповнити Конституцію України новою статтею 111¹:

“111¹. Самоусунення Президента України відбувається у разі безпідставного припинення виконання повноважень, покладених на нього державою, в тому числі у зв'язку з виїздом за межі держави протягом строку, що перевищує два календарних тижні”.

При цьому варто зазначити, що строк, зазначений у пропонованій статті не є остаточно вірним, оскільки вираховувався на основі теоретико-правових засад конституційно-правового статусу Президента України. Даний пост займається главою держави із початку його каденції і до завершення, а повноваження виконуються на постійній основі. Із огляду на особливості даної позиції, навряд чи буде доцільним зауваження щодо

щорічної відпустки, враховуючи те, що Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України. Окрім цього, він є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України та очолює Раду національної безпеки і оборони України, а значна частина його повноважень стосується оборони і національної безпеки держави. Зважаючи на вищевказане та виправляючи помилки минулого, це дозволить як формально, так і фактично змінювати легітимність перебування при владі глави держави, який ігнорує важливість перманентного знаходження на території своєї країни.

Окремої уваги потребує врегулювання ситуації, коли після завершення процедури імпічменту та усунення президента з поста з'ясовується, що у його діях не було складу злочину, у якому він звинувачувався. В Україні законодавство не передбачає чітких положень щодо того, що відбувається в таких випадках, окрім заключних положень Закону України “Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)” стосовно припинення процедури імпічменту та вибачення Голови Верховної Ради України. Водночас чинна редакція Закону не вирішує питання юридичної справедливості, що в подальшому може викликати питання щодо можливості повернення президента на посаду або відшкодування збитків, якщо імпічмент був здійснений помилково або з політичних мотивів. Законодавчо необхідно передбачити можливість перегляду рішень про імпічмент, якщо після судового розгляду буде встановлено відсутність складу злочину, а також механізм реабілітації президента в таких випадках.

Попри те, що під час воєнного стану не можна змінювати Конституцію чи припиняти повноваження президента, необхідним вбачається фахове переосмислення відповідних положень та обмежень законодавства з урахуванням досвіду, набутого державою в період повномасштабного вторгнення. Події останніх років значно

актуалізували необхідність оцінки ефективності існуючих конституційних механізмів на випадок надзвичайних викликів та обставин.

Незважаючи на надані пропозиції, ключовим викликом для вдосконалення механізмів конституційно-правової відповідальності глави держави залишається необхідність зміцнення демократичних інституцій та побудови сильної правової держави. Відтак, важливо забезпечити рівновагу між гілками влади, щоб імпічмент не перетворився на інструмент політичних зловживань та маніпуляцій, а став реальним механізмом притягнення президента до відповідальності у випадку серйозних порушень. Окрім цього, слід врахувати контекст, у якому відбувалася розробка української Конституції, положення якої заклали основу для імпічменту, що досі не зазнала суттєвих змін. У 1996 році загрози територіальній цілісності держави не виглядали так очевидно, і тому механізми контролю за президентом не були спроектовані з урахуванням таких викликів. Сучасні ж умови, зокрема повномасштабна війна, вимагають гнучких і дієвих інструментів для забезпечення відповідальності глави держави.

Виявлені логіко-структурні дефекти в українській моделі імпічменту можуть бути вирішені на рівні загальних конституційних реформ, що охоплюють весь державний механізм, який сприяв би функціонуванню системи струмувань і противаг та ефективній взаємодії між президентом, парламентом й урядом [213, с. 74]. При створенні оновленої моделі імпічменту в Україні безумовно має враховуватись досвід зарубіжних країн і напрацювань провідних вітчизняних вчених-конституціоналістів. Методичний та комплексний підхід в частині переосмислення заходів конституційно-правової відповідальності глави держави матиме реальні шанси на втілення в життя, використовуючи основу проведеного аналізу найкращих (й найгірших) світових практик.

Резюмуючи, на даному етапі розвитку конституціоналізму в Україні, варто скористатись унікальною можливістю провести роботу над помилками, яка сприятиме підвищенню персональної відповідальності президента, дотриманню балансу між гілками влади, а також виступатиме стримуючим фактором у діяльності глави держави.

Окремо слід зазначити, що при внесенні змін до Конституції України та спеціального закону варто забезпечити їх узгодженість і системність. Новели конституційного законодавства мають взаємно корелювати, а не створювати ще більше нормативних суперечностей та логіко-структурних дефектів. Одним зі способів забезпечення належної підготовки проєктів змін є міжвідомча та міжінституційна координація, яка передбачатиме створення авторського колективу, який складатиметься із представників парламенту (народні депутати України та працівники Апарату Верховної Ради України), представників уряду (зокрема, Міністерства юстиції України), наукової спільноти у сфері конституційного права та політології, а також представників громадянського суспільства. Комплексне опрацювання та підготовка документів врахує всі можливі аспекти функціонування інституту імпічменту: конституційно-правовий, політичний, практичний та інші.

Залучення широкого кола фахівців дозволить підвищити якість змін та сприятиме більш швидкому нормотворчому процесу, адже усестороння підготовка та своєчасне планування реформи інституту імпічменту в Україні зменшить майбутні ризики супротиву до прийняття змін парламентом з причин обмеженого часу на ознайомлення з проєктом, недостатньої залученості у процес, а також наявних суперечностей щодо врахування позицій громадськості.

Зважаючи на прагнення України продовжувати свій євроінтеграційний шлях, особливої важливості набуває питання адаптації національного законодавства до демократичних європейських стандартів

задля застосування найкращих практик інституту імпічменту. Із огляду на це, в процесі модернізації інституту конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні та підготовки відповідних законодавчих змін, доцільним є проведення консультацій з міжнародними інституціями та партнерами, зокрема з органами Європейського Союзу, Радою Європи, Венеційською комісією, ОБСЄ, а також авторитетними міжнародними експертними організаціями та дослідницькими центрами у сфері конституційного права. Ключовою метою консультацій є врахування порівняльно-правового досвіду, рекомендацій щодо належних стандартів демократичного врядування та забезпечення узгодженості запропонованих змін із європейськими підходами.

Також корисним видається використання інструментів міжнародної технічної допомоги, зокрема програм Європейського Союзу для отримання експертної підтримки. Комплексний та заздалегідь спланований підхід до оновлення законодавства сприятиме підвищенню легітимності майбутніх рішень і їх відповідності міжнародним зобов'язанням України та загальноєвропейським стандартам конституціоналізму.

Отже, модернізація інституту конституційно-правової відповідальності глави держави є важливим етапом становлення зрілої демократії, здатної реагувати на надзвичайні виклики та забезпечувати належний баланс влади. В умовах євроінтеграційного курсу та повоєнного відновлення України створення ефективних механізмів відповідальності вищих посадових осіб набуває особливого значення як гарантія стабільності держави, довіри суспільства та відповідності європейським стандартам конституціоналізму.

Висновки до Розділу 3

Конституційно-правова відповідальність глави держави в Україні уособлюється в можливості усунення президента з поста в порядку імпічменту. Основою для усунення президента з поста є наявність однієї із двох підстав, визначених законодавством, – у випадку державної зради або вчинення іншого злочину. Однак цей перелік вбачається дуже обмеженим і не охоплює ймовірні випадки перевищення повноважень, зловживання владою, які не містять ознак кримінального правопорушення, але виходять за межі наданих президенту прав та повноважень, порушуючи гарантовані Конституцією України принципи.

Одним із ключових чинників для ухвалення рішення про усунення глави держави з поста в межах процедури імпічменту є необхідність подолання високого порогу для голосування для ухвалення фінального рішення (три чверті голосів парламентарів від конституційного складу). Для вирішення цього питання було запропоновано переглянути встановлений поріг та знизити його до двох третин голосів, що більше відповідає практиці зарубіжних країн (зокрема тих, де процедура імпічменту була повністю реалізована).

Окремо зазначено, що надмірна складність та відсутність чітко визначених часових меж процедури можуть знижувати сприйняття імпічменту в якості реального механізму усунення глави держави з поста. Водночас аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання та практики застосування процедури свідчить про те, що сутнісне призначення імпічменту часто полягає не у безпосередньому усуненні посадової особи з поста чи посади, а й у виконанні превентивної функції – стримуванні високопосадовця від вчинення правопорушень, пов'язаних зі здійсненням своїх повноважень, якщо він усвідомлює реальність настання наслідків.

Також було досліджено Закон України “Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)”, прийнятий у 2019

році. Оновлення процедури імпічменту шляхом розроблення та прийняття спеціального нормативно-правового акту було довгоочікуваним у правовому полі. Разом з цим, вказаний закон містить низку недоліків, більшість з яких обумовлені відсутністю суттєвих нововведень до української моделі імпічменту в результаті його прийняття, оскільки наповнення Закону відповідає попереднім положенням Закону України “Про Регламент Верховної Ради України”. Законом не було врегульовано питання встановлення строків для стадій процедури імпічменту та високого порогу голосів.

Варто зазначити, що перспективи вдосконалення заходів конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні напряду залежать від здатності держави адаптуватися до нових політичних і безпекових викликів. Зменшення порогу голосів, розширення переліку підстав для імпічменту, введення чітких часових рамок і вдосконалення судового контролю є необхідними кроками для зміцнення цього інституту. В межах розділу було сформульовано вісім пропозицій до модернізації механізму конституційно-правової відповідальності глави держави із врахуванням світового досвіду, зокрема:

1. Зниження порогу голосів для ухвалення фінального рішення про усунення глави держави з поста;
2. Розширення переліку підстав для імпічменту;
3. Встановлення чітких часових рамок для процедури;
4. Вдосконалення судового контролю в межах процедури імпічменту;
5. Забезпечення балансу між імунітетом Президента України та можливістю його притягнення до конституційно-правової відповідальності;
6. Загальне спрощення процедури імпічменту;

7. Референдум як альтернативний вид конституційно-правової відповідальності глави держави;

8. Усунення колізій.

Результати здійсненого дослідження дозволяють зробити висновок про необхідність переосмислення підходів до імпічменту в Україні, враховуючи нові реалії, а також створити механізми, які можна буде використовувати для захисту конституційного ладу та демократичних цінностей.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного аналізу було здійснено комплексне дослідження конституційно-правової відповідальності глави держави в країнах зі змішаною республіканською формою державного правління в межах української конституційно-правової науки. Дослідження дозволило досягнути поставленої мети шляхом послідовного вирішення комплексу науково-дослідницьких завдань, що охоплювали аналіз теоретичних засад та еволюції інституту конституційно-правової відповідальності глави держави, порівняльно-правове дослідження моделей імпічменту у змішаних республіках, оцінку ролі інституційних механізмів його реалізації, а також виявлення прогалин і обґрунтування напрямів удосконалення відповідного законодавства України, зокрема:

1. Витоки інституту імпічменту беруть свій початок ще за часів Київської Русі. Князь міг бути позбавлений статусу на підставі рішення віче. За часів Гетьманщини протоінститут імпічменту також існував. Схожі процедури відсторонення глави держави існували як у Великому князівстві Литовському, так і в Речі Посполитій. На противагу цьому, в Російській імперії юридичні процедури усунення царя від влади не існували. Фактична втрата повноважень відбувалася внаслідок заколотів за відсутності правової процедури.

В Радянському Союзі так само не існувало правових механізмів позбавлення глави держави повноважень. Це обумовлювалося відсутністю демократичної традиції та особливостями політичного режиму, за якого був наявний значний розрив між фактичною та юридичною конституцією.

2. Елементи процедури відсторонення або усунення вищих посадових осіб з поста простежуються у Стародавній Греції. В подальшому інститут імпічменту отримує інституційне оформлення в

англійській конституційній практиці. Пізніше формується класичне розуміння відповідальності глави держави в американській конституційно-правовій доктрині.

Американський підхід до розуміння юридичної відповідальності глави держави став основою сучасного розуміння інституту імпічменту. Згодом він отримав конституційне закріплення в законодавстві більшості зарубіжних країн.

3. Історія інституту імпічменту свідчить про вплив позаправових факторів на реалізацію процедури притягнення глави держави до відповідальності. Особистість постаті глави держави та конфігурація політичних сил істотно впливають на можливість здійснення імпічменту. Імпічмент як вид конституційно-правової відповідальності в американській конституційній практиці використовується також і щодо інших посадових осіб, насамперед суддів. Імпічмент як інститут конституційно-правової відповідальності характеризується передусім чітко визначеною правовою основою та нормативною врегульованістю, хоча водночас не позбавлений окремих політичних елементів, що проявляються у процесі його практичної реалізації.

Інститут імпічменту формувався протягом тривалого часу. Відтак архаїчні механізми контролю за владою трансформувалися в повноцінний юридичний інструмент, який на сьогодні притаманний кожній демократичній державі світу. На сьогодні імпічмент розглядається як необхідний елемент в механізмі системи стримувань і противаг, який слугує перепорою для узурпації державної влади.

4. В країнах зі змішаною республіканською формою державного правління реалізація процедури імпічменту передбачає голосування за таке рішення не менше двох третин від складу парламенту. Такий поріг пов'язаний з необхідністю деполітизації юридичної відповідальності глави держави. Хрестоматійним прикладом конституційного

регулювання відповідальності глави держави є Литва. Досвід цієї держави є корисним з огляду на прецедент усунення з посади Роландаса Паксаса. Аналіз литовського досвіду також має велике значення, зважаючи на можливість притягнення глави держави до відповідальності також за діяння, вчинені до вступу на посаду.

5. Інститут імпідменту є способом притягнення до конституційно-правової відповідальності не лише глав держав, але також парламентарів, урядовців, суддів та прокурорів. Показовим у цьому контексті є приклад Ліхтенштейну, де імпідмент може бути застосований до членів уряду.

У Франції з часу існування П'ятої Республіки процедура імпідменту жодного разу не застосовувалася, що свідчить про її переважно політичний і стримуючий характер, а не про функціонування як правового механізму конституційно-правової відповідальності глави держави.

Також цікавими є приклади Румунії та Південної Кореї, де президент протягом здійснення процедури імпідменту відсторонюється від здійснення повноважень. В Португалії передбачено позбавлення права особи бути повторно обраним у разі усунення з поста.

Актуальним для України є досвід Перу. Так, конституційне законодавство цієї держави передбачає можливість усунення глави держави у випадку від'їзду з території без парламентського погодження та його повернення протягом узгодженого часу.

6. Підкреслено, що форма правління має суттєвий вплив на формування та розвиток традиції імпідменту. В парламентських республіках глава держави фактично відіграє другорядну роль в системі органів державної влади, маючи обмежені повноваження. Відтак, значимість процедури імпідменту є меншою, аніж у президентських та змішаних республіках, де роль президента вагоміша. Загалом, роль інституту імпідменту визначається передусім конституційно закріпленою

формою державного правління, тоді як політична кон'юнктура чинить додатковий вплив на особливості його практичної реалізації у відповідний історичний період.

Моделі імпічменту слід диференціювати за роллю парламенту, зокрема в якості ініціатора та ключового суб'єкта прийняття рішення про усунення глави держави з поста, а також судової влади в процесі реалізації процедури імпічменту.

7. Конституція України 1996 року приймалася в умовах конфронтації президента та парламенту. Згідно зі статтею 111, рішення про усунення президента в порядку імпічменту приймається не менше як $\frac{3}{4}$ від конституційного складу Верховної Ради України. Такого високого порогу необхідної кількості парламентарів для притягнення президента до відповідальності за процедурою імпічменту в сучасних демократичних державах немає. Крім того, чинна модель процедури імпічменту передбачає як підставу його застосування лише вчинення державної зради або іншого злочину, що так само ускладнює притягнення президента до конституційно-правової відповідальності.

Відсутність визначених часових меж процедури імпічменту знижує його сприйняття як реального механізму усунення глави держави з поста. З цієї причини роль превентивної функції юридичної відповідальності глави держави значно зменшується.

8. Прийняття у 2019 році Закону України “Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)” є позитивним кроком в еволюції конституційно-правової відповідальності президента. Водночас він не вирішив питання встановлення строків для стадій процедури імпічменту та недоліків, обумовлених конструкцією цього інституту в межах статті 111 Конституції України.

9. Перспективи вдосконалення заходів конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні залежать від сукупності

чинників, зокрема від здатності держави адаптуватися до сучасних політичних і безпекових викликів. Водночас результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що для забезпечення ефективного функціонування цього інституту доцільним є впровадження низки змін, спрямованих на його вдосконалення.

Зокрема, запропоновано зниження порогу голосів для ухвалення остаточного рішення про усунення глави держави з поста, розширення переліку підстав для імпічменту, встановлення чітких часових рамок для здійснення відповідної процедури, а також удосконалення механізмів судового контролю. Крім того, потребують уваги питання забезпечення належного балансу між інститутом президентського імунітету та можливістю притягнення глави держави до відповідальності, загального спрощення процедури імпічменту, запровадження альтернативних форм відповідальності, зокрема через механізми прямого народовладдя, а також усунення наявних нормативних колізій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Третяк С. Віче як один із інститутів громадянського суспільства сучасної України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2014. Серія: Юриспруденція, № 9-1. С. 56–58.
2. Кормич А. І. Правові державотворчі ідеї епохи Київської Русі. Актуальні проблеми політики. 2015. № 54. С. 281–289.
3. Чернігівське літописання XI–XIII ст.: історіографічний міф чи історичне джерело? : монографія. Чернігів : ПАТ “ПВК “Десна”, 2018. 336 с.
4. Єрмолаєв В. Віче в Київській Русі: питання компетенції (IX – середина XII ст.). Вісник Академії правових наук України. 2002. № 4. С. 45–55.
5. Мартинчук І., Павлова А. Визначні особистості литовсько-руської держави: український контекст. Історичні і політологічні дослідження. 2018. № 1. С. 179–193.
6. Білінський В. Україна-Русь: роман-дослідження: у 3 кн. Кн. 2: Князі Галицькі-Острозькі. Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2017. 376 с.
7. Політичні процеси у Великому князівстві Литовському наприкінці 14 – у 1-й половині 15 ст. URL: [http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=2.%208.%202](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=2.%208.%202(дата звернення:05.01.2026).)(дата звернення:05.01.2026).
8. Литовські статuti 1529, 1566, 1588. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21CO

[M=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pubpolpr_2016_3_9](#)(дата звернення:05.01.2026).

9. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини : від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 pp.) / пер. Л. Білик. Київ : Основи, 2003.

10. Смолій В. А., Степанков В. С. Україна крізь віки. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0005624> (дата звернення: 05.01.2026).

11. Історія України та етнокультурологія: Навчальний посібник для самостійної роботи студентів : Навч. посіб. для самост. роботи студентів. Вінниця : ВНАУ, 2017. 190 с. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/15838.pdf> (дата звернення: 05.01.2026).

12. Рендюк Т. Гетьман Іван Мазепа – відомий і невідомий. К. : АДЕФ-Україна, 2010. 480 с.

13. Вінниченко О. Сеймики Речі Посполитої у світлі сеймових поборових універсалів (1587-1632). Вісник Львівського університету ім. Івана Франка. Серія історична. 2010. Вип. 45. С. 335–374.

14. Джолос С.В. Конституція Речі Посполитої 3 травня 1791 р. як видатний політико-правовий історичний документ XVIII. URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2020/05/XIX%20Conference%20-01-02-%20Frankfurt%20am%20Main,%20Germany%20book.pdf> (дата звернення: 05.01.2026).

15. Рокош. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Rokosh(дата звернення: 05.01.2026).

16. Долматов І. Засади польської державності і кардинальні права шляхти в Артикулах Генріха Валуа 1573 р. Юридичний вісник. 2018, №

1. С. 133-138. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2018/23.pdf (дата звернення: 05.01.2026)

17. Україна в цивілізаційних потоках ранньої модерності / НАН України, Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2024. 815 с.

18. Коляда І., Бараннік А. ...не шкодувати життя за віру... : (до 245-ї річниці повстання Коліївщина 1768 р.). Історія в школі. 2013. № 3. С. 1–11.

19. Казьмирчук Г., Дука М. Декабристів рух в Україні / ред. В. Смолій (голова). Наук. думка, 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dekabrystiv_rukh_v_Ukr (дата звернення: 05.01.2026).

20. Пиріг Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського: особливості законотворення (квітень–грудень 1918 р.). Архіви України. 2010. № 1. С. 76–85.

URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Pyrih_Ruslan/Hetmanat_Pavla_Skoropadskoho_osoblyvosti_zakonotvorennia_kvitenhruden_1918_r.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

21. Макарчук О., Барановська Н. Державний переворот Павла Скоропадського як революційний досвід вирішення аграрного питання. Вісник національного університету “Львівська Політехніка”. 2010. № 670. С. 174–176. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Baranovska_Nataliia/Derzhavnyi_perevorot_Pavla_Skoropadskoho_iak_revoliutsiinyi_dosvid_vyrishennia_ahrarnoho_pyannia.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

22. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : від 30.01.1937 : станом на 7 трав. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text (дата звернення: 05.01.2026).

23. Гончаренко В. Організація та діяльність Верховної Ради УРСР за Конституцією Української РСР 1937 р. Вісник Академії правових наук України. 2007. № 4. С. 101–114.

24. Пустовіт Ж. Становлення і розвиток функцій Верховної Ради України. Право і суспільство. 2012. № 6. С. 9. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/6_2012/02.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

25. Кононенко В. В. Конституційний процес в УРСР у добу кризи радянської системи (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.). Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2021. № 1. С. 11. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2021/4.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

26. Конституція (Основний Закон) України (в ред. до 28.06.1996). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text> (дата звернення: 05.01.2026).

27. Брегеда М. Ставлення населення радянської України до усунення М. Хрущова від влади. Емінак. 2007. № 1 (1), лип. - верес. С. 61–67.

28. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / Г. В. Боряк та ін. Київ : Ніка-Центр, 2016. 796 с.

29. Нурґун О. Influence of Middle English northern dialects on the development of the English language. Studia Philologica. 2019. No. 2. P. 41–45. URL: <https://doi.org/10.28925/2311-2425.2019.13.6> (дата звернення: 05.01.2026).

30. Impeachment, n. meanings, etymology and more. Oxford English Dictionary. URL: https://www.oed.com/dictionary/impeachment_n (дата звернення: 05.01.2026).

31. Теліпко В. Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 568 с.

32. Impedicare.WordSense. URL: <https://www.wordsense.eu/impedicare/> (дата звернення: 05.01.2026).

33. Колесник К. Е. Історія науки і техніки в античному світі (давньогрецький та елліністичний періоди) : конспект лекції. Харків : УкрДУЗТ, 2019. 44 с.URL: <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/2115/1/Конспект%20лекцій.pdf> (дата звернення: 05.01.2026).

34. Loddo L. Voluntary Exile and Eisangeia in Athens: Remarks about the Lawfulness of a Widespread Practice. Dike. 2019. No. 22. P. 113–160.

35. Kucharski J. Penalties in action in classical Athens. A preliminary survey. Classica Cracoviensia. 2014. Vol. 17, no. 17. P. 117–144. URL: <https://doi.org/10.12797/cc.17.2014.17.07> (дата звернення: 05.01.2026).

36. Kucharski J. Capital Punishment in Classical Athens. Scripta Classica. 2015. Vol. 12. P. 13–28.

37. Балух В. Історія античної цивілізації. Чернівці : Наші кн., 2007. 658 с.

38. Bowman III F. British Impeachments (1376-1787) and the Preservation of the American Constitutional Order. Hastings Constitutional Law Quarterly. 2019.

39. Желіховський С. Імпічмент як інститут політичної відповідальності Президента Сполучених Штатів Америки. Проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць. 2020. № 17. С. 154-178

40. Волкотруб С. Г. Кримінально-процесуальний аспект імунітету Президента України. Університетські наукові записки. 2005. С. 231–237.

41. Treason Act 1351. Legislation.gov.uk. URL: <https://www.legislation.gov.uk/aep/Edw3Stat5/25/2> (дата звернення: 05.01.2026).

42. Harris F. W. The Law and Economics of High Treason in England from its Feudal Origin to the Early Seventeenth Century. Valparaiso University Law Review. 1987. Vol. 22, no. 1. P. 81–108.

43. Злочини і покарання в Середньовічній Європі. Актуальні проблеми очима молодих учених. 2014. С. 108–113.

44. Гансецька Е. Ретроспективний аналіз становлення інституту імпідменту в системі конституційно-правової відповідальності. Knowledge, Education, Law, Management. 2022. № 4 (48). С. 320–324.

45. Steilen M. J. Bills of Attainder. Houston Law Review. 2016. Vol. 53. P. 767. URL: https://digitalcommons.law.buffalo.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1122&context=journal_articles (дата звернення: 05.01.2026).

46. Сокирська В. Ранні революції та їх вплив на становлення держави нового типу. Пилип Орлик і його Конституція в епоху становлення європейського громадянського суспільства. С. 210. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/1925/1/Ranni_revolyucii.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

47. Стасишин Н. Реставрація династії стюартів та історичне значення англійської революції в контексті цивілізаційного поступу людства. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11083/1/17Stasishin.pdf> (дата звернення: 05.01.2026).

48. Monaghan, C., & Flinders, M. British Origins and American Practice of Impeachment. London : Routledge, 2023.

49. The United States Constitution. URL: <https://constitutioncenter.org/the-constitution> (дата звернення: 05.01.2026).

50. Presser S. B. Chapter 9 The Verdict on Samuel Chase and His “Apologist”. Seriatim: The Supreme Court Before John Marshall. 1998. P. 260–291.

51. Gerhardt M. J. The Lessons of Impeachment History. George Washington Law Review. 1999. Faculty Publications. P. 603–625.

52. Сухонос В. Імпічмент як спосіб припинення повноважень глави держави: конституційний та політико-правовий аспекти. Правовий вісник Української академії банківської справи. 2014. № 1 (10). С. 3–6.

53. Малкіна Г. Політична відповідальність глави держави. Політичний менеджмент. 2008. № 2. С. 42–50.

54. Кресіна І., Коваленко А., Балан С. Інститут імпічменту: порівняльний політико-правовий аналіз. К. : Юрид. думка, 2004. 176 с.

55. Конституціоналізм як зміст механізму застосування Конституції України. Вісник Конституційного Суду України. 2021. № 5. С. 50-58. URL:

https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/kychun_visnyk_ksu_5_2021.pdf

(дата звернення: 05.01.2026).

56. Гансецька Е. Особливості вітчизняної моделі інституту імпічменту глави держави. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 1. С. 42-45. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2022/8.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

57. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. К. : Либідь, 2005. 568 с.

58. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права. Х. : Право, 2008. 220 с.

59. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров та ін. ; ред.: С. Д. Гусарєв, О. Д. Тихомиров. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

60. Оніщенко Н. М., авторів к. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах. Київ : Вид-во Юрид. думка, 2009. 216 с.

61. Кліменко Ю. Поняття та особливості правових відносин, що виникають у сфері адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері праці. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2018. № 1 (35). С. 189-195.
62. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік та ін. ; ред.: М. В. Цвік, О. В. Петришин. Харків : Право, 2009. 584 с.
63. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. 464 с.
64. Подорожній Є. Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття “юридична відповідальність”. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2014. № 3 (66). С. 6–15.
65. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. Держава та регіони. Серія: Право. 2020. Vol. 1, no. 1 (67). Р. 12–17. URL: <https://doi.org/10.32840/1813-338x-2020.1-1.2> (дата звернення: 05.01.2026).
66. Ткаченко Ю.В. Форми (види) конституційно-правової відповідальності. Форум права. 2013. № 2. С. 549–555. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_86 (дата звернення: 05.01.2026).
67. Конституція України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 05.01.2026).
68. Oliinyk V. Republican Form of Government: Features of Its Mixed Form in Ukraine. Priority Development Fields of the European Research Area: Conference Proceedings. Riga, Latvia, 2020. Р. 44–47. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-84-6-13> (дата звернення: 05.01.2026).

69. Мартинюк Р. Форма правління, встановлена первинною редакцією Конституції України: труднощі класифікації. Право України. 2020. № 12. С. 173–183.

70. Matic I. The concept of mixed government in classical and early modern republicanism. Belgrade Philosophical Annual. 2016. No. 29. P. 179–197. URL: <https://doi.org/10.5937/bpa1629179m> (дата звернення: 05.01.2026).

71. Протасова В. Парламентсько-президентська республіка в контексті конституційного реформування в Україні. Вісник Академії правових наук України. 2009. № 3 (58). С. 67–74.

72. Нариси новітньої історії України 1991–2021 / М. (. Minakov та ін. Academia.edu - Find Research Papers, Topics, Researchers. URL: https://www.academia.edu/50969538/Нариси_новітньої_історії_України_1991_2021 (дата звернення: 05.01.2026).

73. Brunclík M. Patterns of Government Formation in Europe: The Role of the Head of State. Politologický časopis - Czech Journal of Political Science. 2015. Vol. 22, no. 1. P. 26–42. URL: <https://doi.org/10.5817/pc2015-1-26> (дата звернення: 05.01.2026).

74. Олійник В., Олійник В. Республіканська форма державного правління: особливості її змішаної форми в Україні. Право і суспільство. 2018. № 4 (ч. 2). С. 42–48. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/4_2018/part_2/10.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

75. Алексеєнко І. Взаємодія гілок влади як чинник розвитку форми правління в сучасній Україні. Політичний менеджмент. 2011. № 1. С. 8–16. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/alekseenko_vzaemodia.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

76. Образцова В. Механізм стримувань та противаг у публічно-управлінських відносинах. Інвестиції: практика та досвід. 2018. No. 20. Р. 107–112. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2018.20.107> (дата звернення: 05.01.2026).

77. Москальчук Ю. Система стримувань і противаг як ефективний засіб досягнення взаємодії у роботі органів законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні. Теорія та історія публічного управління. 2020. Випуск 16. С. 19–23. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2020-16-3> (дата звернення: 05.01.2026).

78. Vaičaitis V.A. The Republic of Lithuania. 58 p. URL: https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2016/12/V_Vaicaitis_Constitutional_law_of_EU_member_states_Kluwer_2014.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

79. Lithuania 1992 (rev. 2006) Constitution - Constitute. Constitute. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Lithuania_2006 (дата звернення: 05.01.2026).

80. Seimas L. R. Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymas (Nr. I-56, priimtas 1993 m. sausio 26 d.; galiojanti suvestinė redakcija nuo 2024 m. sausio 1 d.). URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5913/asr> (дата звернення: 05.01.2026).

81. Seimas L. R. Lietuvos Respublikos Seimo statutas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5734/asr> (дата звернення: 05.01.2026).

82. Процюк І. В. Поділ державної влади в президентсько-парламентській республіці. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2012. № 23. С. 17–31. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2008/1/Protsyuk_17.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

83. Conseil constitutionnel. Constitution of France (English translation). URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf (дата звернення: 05.01.2026).
84. Ворона П. Особливості партійної системи Франції. Політичний менеджмент. 2009. № 4. С. 134–142. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/vorona_osoblyvosti.pdf (дата звернення: 05.01.2026).
85. Manquement. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/french-english/manquement> (дата звернення: 05.01.2026).
86. Organic Law No. 2014-1392 of 24 November 2014 implementing Article 68 of the Constitution (version in force as of 5 January 2026). URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000029796562> (дата звернення: 05.01.2026).
87. The Constitution of Romania. URL: <https://www.presidency.ro/en/the-constitution-of-romania> (дата звернення: 05.01.2026).
88. Constitution of the Portuguese Republic. URL: <https://diariodarepublica.pt/dr/geral/en/relevant-legislation/constitution-of-the-portuguese-republic> (дата звернення: 05.01.2026).
89. Зовнішня політика країн Латинської Америки : навчальний посібник / Н. В. Гаврилова та ін. Маріуполь : МДУ, 2020. 397 с.
90. Сухонос В. В. Глава держави у державному механізмі: конституційно-правовий статус. Суми : Еллада-S, 2015. 304 с.
91. The Constitution of Peru. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Peru_2021 (дата звернення: 05.01.2026).

92. Миськевич Т. Законодавче врегулювання процедури усунення Президента України з поста (імпічмент). Громадська думка про правотворення. 2019. № 15 (180). С. 11–13.

93. Гансецька Е. Конституційно-правова відповідальність глави держави у зарубіжних країнах: порівняльний аспект. Право і суспільство. 2022. No. 4. Р. 9–14. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.2> (дата звернення: 05.01.2026).

94. Шаповал В. Конституція і виконавча влада: брошура. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 80 с.

95. Баргілевич М. Шляхи вдосконалення процедури імпічменту Президента в Україні крізь призму досвіду зарубіжних країн. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. № 36 (1). С. 37–41.

96. The Constitution of Liechtenstein. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Liechtenstein_2011 (дата звернення: 05.01.2026).

97. Попсуєнко Л., Капустіна Н. Історичний досвід конституційних засад становлення національної державності країн Балтії. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. No. 3. Р. 57–60. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/11> (дата звернення: 05.01.2026).

98. Taube C. Constitutionalism in Estonia, Latvia and Lithuania. Uppsala : Iustus Förlag, 2001. URL: <https://svjt.se/svjt/2001/952> (дата звернення: 05.01.2026).

99. Скриль С. А. Трансформація політичних систем Латвії, Литви та Естонії в умовах інтеграції в європейське співтовариство. Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 54. С. 146–152. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/54_2015/18.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

100. Наумкіна С., Кокорєв О. Країни Балтії після розпаду СРСР: проблеми національної самоідентифікації різних етносів. Науковий журнал “Політикус”. 2017. № 1. С. 25–27. URL: http://politicus.od.ua/1_2017/7.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

101. Кокорєв О. В. Позитивні і негативні наслідки трансформації в країнах Балтії та вступу до ЄС. Вісник Донецького національного університету. Серія : Політичні науки. 2016. № 1. С. 68–71.

102. Мазіна А. Особливості демократичного процесу в країнах Балтії. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2009. Т. 16. С. 387–393. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/c4ae4f73-4e34-4cf6-aacd-6be55a95c290/content> (дата звернення: 05.01.2026).

103. The Constitution of the Republic of Latvia. URL: <https://www.saeima.lv/en/legislative-process/constitution> (дата звернення: 05.01.2026).

104. The Constitution of Estonia. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/521052015001/consolide> (дата звернення: 05.01.2026).

105. The Constitution of the Republic of Korea. URL: <https://www.asianlii.org/kr/legis/const/1987/1.html#A111> (дата звернення: 05.01.2026).

106. Зеленський С. М. Презумпція невинуватості як гарантія справедливості кримінального провадження. Право і суспільство. 2017. № 5. С. 244–249.

107. Constitutional Court Act of the Republic of Korea : Act No. 17469 of 9 June 2020. URL: https://elaw.klri.re.kr/kor_service/lawView.do?hseq=55845&lang=ENG (дата звернення: 05.01.2026).

108. Basic Law for the Federal Republic of Germany in the revised version published in the Federal Law Gazette Part III, classification number 100-1, as last amended by the Act of 22 March 2025 (Federal Law Gazette 2025 I, No. 94). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html (дата звернення: 05.01.2026).

109. Constitution of the Italian Republic. URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

110. Гансецька Е. Конституційно-правова відповідальність глави держави у зарубіжних країнах: порівняльний аспект. Право і суспільство. 2022. № 4. С. 9–14. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.2> (дата звернення: 05.01.2026).

111. The U.S. Constitution. National Constitution Center – constitutioncenter.org. URL: <https://constitutioncenter.org/the-constitution> (дата звернення: 05.01.2026).

112. Rules and Procedures of Practice in the Senate When Sitting on Impeachment Trials. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/SMAN-104/pdf/SMAN-104-pg177.pdf> (дата звернення: 05.01.2026).

113. Гансецька Е. Особливості інституту імпічменту у Сполучених Штатах Америки. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2023. No. 6. P. 21–26. URL: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-4> (дата звернення: 05.01.2026).

114. Мартинюк Р. Інститут імпічменту в Україні: вади вітчизняної моделі. Право України. 2008. № 2. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/297/1/institut1.pdf> (дата звернення: 06.01.2026).

115. Гансецька Е. Значення практики Європейського суду з прав людини в контексті конституційно-правової відповідальності глави держави. Knowledge, Education, Law, Management. 2023. No. 8 (60). P. 75–

79. URL: <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.8.12> (дата звернення: 05.01.2026).

116. Тарасенко О. Ю., Мордас Д. П., Бабанли Р. Ш. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (квітень – травень 2022 року). 2022. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/ESPL_04_05_2022.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

117. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Протокол Ради Європи від 20.03.1952 : станом на 17 лип. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 06.01.2026).

118. Supreme Administrative Court of Lithuania requests an advisory opinion on impeachment legislation. 2020. URL: <https://politix.de/en/documents/4792376/europa/english/council-of-europe/press-release-2020-12-11-lithuania-seeks-advisory-opinion-from-the-european-court-of-human-rights> (дата звернення: 06.01.2026).

119. Advisory opinion concerning impeachment legislation. HUDOC - European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B"itemid":\["003-7306483-9963934"\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B) (дата звернення: 05.01.2026).

120. Case Of Paksas V. Lithuania (Application No. 34932/04). HUDOC - European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":\["001-102617"\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B) (дата звернення: 05.01.2026).

121. Pedro Castillo: Congreso cita al presidente para el miércoles 7 por moción de vacancia. Últimas noticias del Perú y el Mundo | La República. URL: <https://larepublica.pe/politica/congreso/2022/12/01/pedro-castillo-congreso-cita-al-presidente-para-el-miercoles-7-por-mocion-de-vacancia> (дата звернення: 05.01.2026).

122. Anaya R., Espinosa A., Marti J. Psychopolitical explanation of a presidential impeachment in Peru. The role of populist attitudes and political moral laxity in president Castillo's removal. *Social Issues*. 2024. Vol. 2, no. 1. P. 5–14. URL: <https://doi.org/10.30546/SI.2024.2.1.2>. (дата звернення: 05.01.2026).

123. Pedro Castillo: Congreso decidirá este jueves 1 de diciembre si admite a debate la moción de vacancia. *El Comercio Perú*. URL: <https://elcomercio.pe/politica/pedro-castillo-presentan-tercera-mocion-de-vacancia-contra-el-presidente-congreso-noticia/> (дата звернення: 05.01.2026).

124. Pedro Castillo: Congreso admite moción y debatirá vacancia presidencial el 7 de diciembre. *El Comercio Perú*. URL: <https://elcomercio.pe/politica/congreso/vacancia-en-vivo-congreso-admision-de-tercera-mocion-para-destituir-al-presidente-pedro-castillo-oficialismo-peru-libre-dina-boluarte-votacion-bancadas-en-directo-transmision-noticia/> (дата звернення: 05.01.2026).

125. Luis Aragón considera que “no hay votos” necesarios para la tercera moción de vacancia contra Pedro Castillo. Últimas noticias del Perú y el Mundo | La República. URL: https://larepublica.pe/politica/congreso/2022/12/02/pedro-castillo-luis-aragon-considera-que-no-hay-votos-necesarios-para-la-tercera-mocion-de-vacancia-contra-el-presidente#google_vignette (дата звернення: 05.01.2026).

126. A un mes del golpe de estado: ¿Por qué Pedro Castillo intentó disolver el Congreso sin tener un plan?. *El Comercio Perú*. URL: https://elcomercio.pe/politica/gobierno/golpe-a-si-mismo-por-que-pedro-castillo-intento-disolver-el-congreso-sin-tener-un-plan-golpe-de-estado-vacancia-presidencial-dina-boluarte-anibal-torres-betssy-chavez-noticia/#google_vignette (дата звернення: 05.01.2026).

127. José Williams, presidente del Congreso: “Nadie debe obediencia a un gobierno usurpador”. Últimas Noticias del Perú y el Mundo en RPP Noticias. URL: https://rpp.pe/politica/actualidad/jose-williams-presidente-del-congreso-nadie-debe-obediencia-a-un-gobierno-usurpador-noticia-1452136#google_vignette (дата звернення: 05.01.2026).

128. El 55 % de peruanos rechaza la moción para destituir al presidente Castillo. infobae. URL: <https://www.infobae.com/america/agencias/2021/11/28/el-55-de-peruanos-rechaza-la-mocion-para-destituir-al-presidente-castillo/> (дата звернення: 05.01.2026).

129. Ipsos. Informe Encuesta Nacional Urbano Rural – America Televisión al 16 de diciembre 2022 (Version 2). URL: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2022-12/Informe%20Encuesta%20Nacional%20Urbano%20Rural%20-%20America%20Televisión%20al%2016%20de%20diciembre%202022_V2.pdf. (дата звернення: 05.01.2026).

130. Constituição da República Federativa do Brasil. URL: https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/Constituicao/ConstituicaoCompilado.htm (дата звернення: 05.01.2026).

131. “Não é corrupta”: Janot desmente denúncia que ele fez contra Dilma em 2017 - Jornal GGN. Jornal GGN. URL: <https://jornalgggn.com.br/justica/nao-e-corrupta-janot-desmente-denuncia-que-ele-fez-contradilma-em-2017/> (дата звернення: 05.01.2026).

132. Rattinger A. The Impeachment Process of Brazil: A Comparative Look at Impeachment in Brazil and the United States. U. Miami Inter-Am. L. Rev. 2018. Vol. 49. P. 129. URL: <https://repository.law.miami.edu/umialr/vol49/iss1/7>. (дата звернення: 05.01.2026).

133. Todos os estados e o DF têm protestos contra o governo Dilma. Política. URL: <https://g1.globo.com/politica/noticia/2015/08/manifestantes-protestam-contra-o-governo-dilma-em-cidades-do-brasil.html> (дата звернення: 05.01.2026).

134. Governo Dilma tem aprovação de 9%, aponta pesquisa Ibope. Política. URL: <https://web.archive.org/web/20170108192305/http://g1.globo.com/politica/noticia/2015/07/governo-dilma-tem-aprovacao-de-9-aponta-pesquisa-ibope.html> (дата звернення: 05.01.2026).

135. Supreme Court dismisses allegations implicating Rousseff over Pasadena deal. Agência Brasil. URL: <https://agenciabrasil.ebc.com.br/en/politica/noticia/2016-05/supreme-court-dismisses-allegations-implicating-rousseff-over-pasadena-deal> (дата звернення: 05.01.2026).

136. Brazil's Senate ousts Dilma Rousseff in impeachment vote. CNN World, URL: <https://edition.cnn.com/2016/08/31/americas/brazil-rousseff-impeachment-vote/index.html> (дата звернення: 05.01.2026).

137. Brazil's Senate decides not to bar Rousseff from public office. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/article/us-brazil-impeachment-rousseff-idUSKCN1162HO/> (дата звернення: 05.01.2026).

138. South Korea prosecutors: President conspired with her friend. The Big Story. URL: <https://web.archive.org/web/20170215191425/http://bigstory.ap.org/article/55f42fd8578e401194e3cc3b7e084131/s-korean-prosecutors-say-park-conspired-her-friend> (дата звернення: 05.01.2026).

139. Heads of Samsung, Hyundai and Others Probed Over South Korea Scandal. Fortune. URL: <https://fortune.com/2016/12/05/samsung-hyundai-south-korea-president-scandal/> (дата звернення: 05.01.2026).

140. South Korean opposition parties introduce bill to impeach President Park Geun-hye. The Independent. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/park-geunhye-south-korea-impeach-bill-president-a7453516.html> (дата звернення: 05.01.2026).

141. Sonawane V. South Korean President To Wait For Court's Impeachment Verdict. Yahoo News. URL: https://www.yahoo.com/news/south-korean-president-wait-court-090123158.html?guce_referrer=aHR0cHM6Ly91bi53aWtpcGVkaWEub3JnLw&guce_referrer_sig=AQAAAD0o54oDwTB_b17ExhOAO0s-mY9cTyhiAZJZHKXvwqemAVEQjP0SKS2yiSQqEwZyQgaATpPegH7N0yCzihIHDKhMPS3IOPm9JRG-14fSKE9Dp0zlaWVSgVcFPhhzdShrryDzSK2EObkqSewP1LwbPmJd044iRj1lEVqfOglxgmqXo (дата звернення: 05.01.2026).

142. Park Geun-hye: South Korea lawmakers vote to impeach leader. BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-38259984> (дата звернення: 05.01.2026).

143. South Korea president Park Geun-hye ousted by court. BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-39202936> (дата звернення: 05.01.2026).

144. Fermin-Robbins J. The Impeachment of South Korean President Park Geun-hye. URL: https://cdn.carnegiecouncil.org/media/cceia/Fermins-Robbins-June-5_2023-04-10-045459_qchn.pdf?v=1671038422&_gl=1*126p27r*_gcl_au*MjAxNjc3MTgxNS4xNzI5NTQwMzEw*_ga*MTA4Mzc0OTQ2Ni4xNzI5NTQwMzEw*_ga_HPWZTWG5X8*MTcyOTU0MDMxMC4xLjAuMTcyOTU0MDMxMC42MC4wLjA (дата звернення: 05.01.2026).

145. South Korea pardons jailed former President Park Geun-hye. Al Jazeera. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2021/12/24/skorea-ex->

[president-park-jailed-for-corruption-is-pardoned](#) (дата звернення: 05.01.2026).

146. Довічне ув'язнення експрезиденту Південної Кореї: за що його покарали. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cvg3pe6zzqxo> (дата звернення: 20.02.2026).

147. France's dissolution of parliament, snap elections: What happens next? France 24. URL: <https://www.france24.com/en/europe/20240611-france-dissolution-parliament-snap-elections-how-it-works-what-next-macron> (дата звернення: 05.01.2026).

148. Résultats des législatives 2024: NFP en tête selon les premières estimations, devant les macronistes puis le RN. RMC. URL: https://rmc.bfmtv.com/actualites/politique/resultats-des-legislatives-2024-nfp-en-tete-selon-les-premieres-estimations-devant-les-macronistes-puis-le-rn_AN-202407070351.html (дата звернення: 05.01.2026).

149. Jean-Luc Mélenchon défend la proposition d'Huguette Bello, présidente du conseil régional de La Réunion, pour Matignon, et appelle la gauche à faire “ vite “. Le Monde.fr. URL: https://www.lemonde.fr/politique/live/2024/07/12/en-direct-jean-luc-melenchon-defend-la-proposition-d-huguette-bello-presidente-du-conseil-regional-de-la-reunion-pour-matignon-et-appelle-la-gauche-a-faire-vite_6247441_823448.html (дата звернення: 05.01.2026).

150. Guilhamet V. Decryptage. Nouveau Premier ministre : comment Emmanuel Macron “tâtonne” et temporise. ladepeche.fr. URL: <https://www.ladepeche.fr/2024/08/21/decryptage-nouveau-premier-ministre-comment-emmanuel-macron-tatonne-et-temporise-12150026.php> (дата звернення: 05.01.2026).

151. Nouveau premier ministre : ce qu'il faut retenir de la première journée de consultation des forces politiques par Emmanuel Macron. Le

Monde.fr. URL: https://www.lemonde.fr/politique/live/2024/08/23/en-direct-nouveau-premier-ministre-ce-qu-il-faut-retenir-de-cette-journee-de-consultations-des-forces-politiques-par-emmanuel-macron_6291289_823448.html (дата звернення: 05.01.2026).

152. Emmanuel Macron reçoit Marine Le Pen et Jordan Bardella. France Culture. URL: <https://www.radiofrance.fr/franceculture/podcasts/journal-de-12h30/journal-de-12h30-du-lundi-26-aout-2024-1313293> (дата звернення: 05.01.2026).

153. Les cohabitations. Vie-publique.fr. URL: <https://www.vie-publique.fr/parole-dexpert/270319-les-cohabitations> (дата звернення: 05.01.2026).

154. Rôle du président de la République, cohabitations : un historique. Vie-publique.fr. URL: <https://www.vie-publique.fr/eclairage/38005-role-du-president-de-la-republique-cohabitations-un-historique> (дата звернення: 05.01.2026).

155. Political crisis in France as Macron rejects candidates for prime minister. 4 Channel URL: <https://www.channel4.com/news/political-crisis-in-france-as-macron-rejects-candidates-for-prime-minister> (дата звернення: 05.01.2026).

156. Macron Refuses to Appoint Left-Wing Prime Minister, Sparking Call for Protest. Truthout. URL: <https://truthout.org/articles/macron-refuses-to-appoint-left-wing-prime-minister-sparking-call-for-protest/> (дата звернення: 05.01.2026).

157. Sanchez L. En quoi la procédure de destitution d'Emmanuel Macron annoncée par LFI consiste-t-elle ?. Le Monde.fr. URL: https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2024/08/28/en-quoi-consiste-la-procedure-de-destitution-d-emmanuel-macron-annoncee-par-la-france-insoumise_6297607_4355770.html (дата звернення: 05.01.2026).

158. Wadel O. B. J. INVITÉE RTL - Nouveau Premier ministre : “Lucie Castets à Matignon ou alors Macron destitution”, prévient Mathilde Panot. [www.rtl.fr. URL: https://www.rtl.fr/actu/politique/invitee-rtl-nouveau-premier-ministre-lucie-castets-a-matignon-ou-alors-macron-destitution-previent-mathilde-panot-7900411916](https://www.rtl.fr/actu/politique/invitee-rtl-nouveau-premier-ministre-lucie-castets-a-matignon-ou-alors-macron-destitution-previent-mathilde-panot-7900411916) (дата звернення: 05.01.2026).

159. Bland A. Wednesday briefing: Why Emmanuel Macron doesn't want Lucie Castets as France's prime minister. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/world/article/2024/aug/28/first-edition-lucie-castets-emmanuel-macron> (дата звернення: 05.01.2026).

160. La France insoumise lance une proposition de résolution de destitution d'Emmanuel Macron. BFM. URL: https://www.bfmtv.com/politique/la-france-insoumise/la-france-insoumise-lance-une-proposition-de-resolution-de-destitution-d-emmanuel-macron_AV-202408310208.html (дата звернення: 05.01.2026).

161. Recherche d'un nouveau gouvernement : La France insoumise lance une procédure de destitution contre Emmanuel Macron. Franceinfo. URL: https://www.franceinfo.fr/politique/la-france-insoumise/recherche-d-un-nouveau-gouvernement-lfi-annonce-avoir-envoye-aux-parlementaires-une-procedure-de-destitution-contre-emmanuel-macron_6755440.html (дата звернення: 05.01.2026).

162. Texte intégral de la Constitution du 4 octobre 1958 en vigueur. Conseil constitutionnel. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur> (дата звернення: 05.01.2026).

163. У Франції бюро парламенту затвердило процедуру імпичменту Макрона. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3906588-u-francii-buro-parlamentu-zatverdilo-proceduru-impicmentu-makrona.html> (дата звернення: 06.01.2026).

164. Парламент Франції розгляне імпічмент Макрона. Суспільне новини. URL: <https://suspilne.media/838309-parlament-francii-rozglane-impicment-makrona/> (дата звернення: 06.01.2026).

165. Траян Басеску: програвши всі битви, виграв війну. Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1391826-trayan_beseku_progravshi_vsi_bitvi_vigrav_viynu_1752649.html (дата звернення: 06.01.2026).

166. Romania Votes on Whether to Remove Its President. The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/2012/07/30/world/europe/romania-votes-on-removing-president-from-office.html> (дата звернення: 05.01.2026).

167. Romanian Government Changes Referendum Law to Ease Impeachment. Bloomberg. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2012-07-05/romanian-government-changes-referendum-law-to-ease-impeachment> (дата звернення: 05.01.2026).

168. EU warns Romania PM Victor Ponta over political crisis. BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-18822790> (дата звернення: 05.01.2026).

169. Romanian PM Ponta Says Referendum Will Abide by Court Ruling. Bloomberg. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2012-07-11/romanian-pm-ponta-says-referendum-will-abide-by-court-ruling-1-> (дата звернення: 05.01.2026).

170. Guvernul a aprobat modelul buletinului de vot de la referendum. Romania TV. URL: https://www.romaniatv.net/guvernul-a-aprobat-modelul-buletinului-de-vot-de-la-referendum_35263.html?uord=OqEkjVV4gbslHB5iZptmPWSDHaFQUfaZ9cAoO7Slkl5bgIn_J63tM22MVXGhLV7oIvC1PJJBVsKNjBeTqmC1QEWt

[ZEo17GiBJHFQV1m_9H84OblwiVhzs_fvIZK1Zsk37ZVzHHCH](#)(дата звернення: 05.01.2026).

171. Romanian president survives impeachment referendum. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/article/us-romania-politics-idUSBRE86S0I420120729/> (дата звернення: 05.01.2026).

172. Romania impeachment vote falls short, president says | CNN. CNN. URL: <https://edition.cnn.com/2012/07/29/world/europe/romania-referendum/index.html> (дата звернення: 05.01.2026).

173. Romania's Traian Basescu survives impeachment vote. BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-19034173> (дата звернення: 05.01.2026).

174. Curtea Constitutionala a invalidat referendumul cu scorul 6-3. Traian Basescu revine la Cotroceni - HotNews.ro. HotNews.ro. URL: <https://hotnews.ro/curtea-constitutionala-a-invalidat-referendumul-cu-scorul-6-3-traian-basescu-revine-la-cotroceni-627801> (дата звернення: 05.01.2026).

175. Traian Basescu: Romanian impeachment vote ruled invalid. BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-19332259> (дата звернення: 05.01.2026).

176. Perju V. The Romanian double executive and the 2012 constitutional crisis. International Journal of Constitutional Law. 2015. Vol. 13, no. 1. P. 246–278. URL: <https://doi.org/10.1093/icon/mov011> (дата звернення: 05.01.2026).

177. Vaclav Klaus's controversial amnesty. The Economist. URL: <https://www.economist.com/eastern-approaches/2013/01/17/vaclav-klauss-controversial-amnesty> (дата звернення: 05.01.2026).

178. Czech President Vaclav Klaus faces treason charge. BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-21660234> (дата звернення: 05.01.2026).

179. Klausova amnestie, její vysvětlení i kritika. Expressinfo.cz. URL: https://www.expressinfo.cz/novinky/klausova-amnestie-jeji-vysvetleni-i-kritika/2352/#google_vignette (дата звернення: 05.01.2026).

180. Klaus se bude zpovídat z velezrady. Senátoři ho žalují u Ústavního soudu - iDNES.cz. iDNES.cz. URL: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/senat-podal-ustavni-zalobu-na-prezidenta-klause.A130304_094103_domaci_kop (дата звернення: 05.01.2026).

181. Klaus za velezradu souzený nebude, Ústavní soud řízení zastavil - iDNES.cz. iDNES.cz. URL: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/ustavni-soud-rozhodl-o-zalobe-na-klause.A130327_163151_domaci_jj (дата звернення: 05.01.2026).

182. Nixon Resigns. The Washington Post. URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/special/watergate/part3.html> (дата звернення: 05.01.2026).

183. Live House Vote: The Impeachment of Donald Trump. The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/interactive/2019/12/18/us/politics/trump-impeachment-vote.html> (дата звернення: 05.01.2026).

184. Цимбалістий Т. О. Інститут імпічменту в системі конституційно-правової відповідальності. Актуальні проблеми правознавства. 2017. № 2. С. 51–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2017_2_12 (дата звернення: 05.01.2026).

185. Marcus R. The Articles Explained. The Washington Post. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1998/12/18/the-articles-explained/f2eef276-28cc-417d-9f0a-2a940023ce3e/> (дата звернення: 05.01.2026).

186. Trump Pressed Ukraine's Leader on Inquiry Into Biden's Son. The New York Times. URL:

<https://www.nytimes.com/2019/09/20/us/politics/trump-whistle-blower-ukraine.html> (дата звернення: 07.01.2026).

187. Трамп заявив про причетність України до втручання у вибори в США у 2016 році. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/world/10765676-tramp-zayaviv-pro-prichetnist-ukrajini-do-vtruchannya-u-vibori-v-ssha-u-2016-roci.html> (дата звернення: 05.01.2026).

188. Nancy Pelosi announces formal impeachment inquiry of Trump. NBC News. URL <https://www.nbcnews.com/politics/trump-impeachment-inquiry/pelosi-announce-formal-impeachment-inquiry-trump-n1058251> (дата звернення: 05.01.2026).

189. Bade R. DeBonis M. Demirjian K. Pelosi announces impeachment inquiry, says Trump's courting of foreign political help is a 'betrayal of national security'. Washington Post. URL: https://www.washingtonpost.com/powerpost/pelosi-top-democrats-privately-discuss-creation-of-select-committee-for-impeachment/2019/09/24/af6f735a-dedf-11e9-b199-f638bf2c340f_story.html (дата звернення: 05.01.2026).

190. Full Document: Trump's Call With the Ukrainian President. The New York Times. URL: <https://web.archive.org/web/20191030124145/https://www.nytimes.com/interactive/2019/09/25/us/politics/trump-ukraine-transcript.html> (дата звернення: 05.01.2026).

191. Палата представників США оголосила імпічмент президентові Дональду Трампу. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-trump-impichment-palata-predstavnykiv-usa/30333309.html> (дата звернення: 05.01.2026).

192. Свобода Р. Сенат США не підтримав імпічмент Трампа. Радіо Свобода. URL: <https://web.archive.org/web/20200205214704/https://www.radiosvoboda.org>

</a/news-trump-senatgolosuvannia/30419137.html> (дата звернення: 05.01.2026).

193. Палата представників офіційно оголосила імпічмент Трампу. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3170452-palata-predstavnikov-oficijno-ogolosila-impicment-trampu.html> (дата звернення: 05.01.2026).

194. DiForte P. The Changes in the Impact of Presidential Impeachment: Nixon to Trump : Honors Thesis. 2021. URL: https://digitalcommons.bryant.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1048&context=honors_history (дата звернення: 05.01.2026).

195. Jaskiernia J. Model odpowiedzialności prawnokonstytucyjnej Prezydenta Stanów Zjednoczonych w świetle najnowszych doświadczeń zastosowania procedury impeachmentu. Acta Universitatis Lodzensis. Folia Iuridica. 2023. Vol. 104. P. 77–93. URL: <https://doi.org/10.18778/0208-6069.104.06> (дата звернення: 05.01.2026).

196. Gerhardt M. J. The Lessons of Impeachment History. 1999. No. 978. URL: <https://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1912&context=facpubs> (дата звернення: 05.01.2026).

197. Кримінальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 08.01.2026).

198. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. канд. юрид. наук. Львів, 2019. 217 с.

199. Бут Я. Характеристика складу злочину державна зрада. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 10. С. 537–540. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/134> (дата звернення: 08.01.2026).

200. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20#Text> (дата звернення: 08.01.2026).

201. Крикунов О. Конституційний принцип верховенства права та підходи до його інтерпретації у зарубіжних державах та Україні. Історико-правовий часопис. 2015. №1 (5). С. 61–66. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9173/1/крикунов.pdf> (дата звернення: 08.01.2026).

202. Івановська А. Законність, конституційна законність та конституційність як засади здійснення конституційного контролю: до питання співвідношення понять. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 1. С.43–46. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2020/11.pdf (дата звернення: 08.01.2026).

203. Сорока С. Конституційне право на свободу та особисту недоторканність: нормативно-правове регулювання. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. №7. С. 62–64. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2020/16.pdf (дата звернення: 08.01.2026).

204. Дуюнова Т. Півненко Л. Конституційно-правовий зміст презумпції невинуватості. Нове українське право. 2021. №6. С. 161–165. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/173/157> (дата звернення: 08.01.2026).

205. Рогатинська Н.З. Розумність строків як одна з основних засад кримінального процесу. Держава та регіони. 2016. № 3 (53). С. 124–127.

206. Опришко В. Актуальні проблеми парламентської реформи. Право України. 2001. № 8. С. 21–25.

207. Про Регламент Верховної Ради України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 08.01.2026).

208. Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-18#Text> (дата звернення: 08.01.2026).

209. Волкотруб С. Г. Кримінально-процесуальний аспект імунітету Президента України. Університетські наукові записки. 2005. № 1-2. С. 231-237.

210. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпідменту Президента України). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-03#Text> (дата звернення: 08.01.2026).

211. Городовенко В. Принципи судової влади: монографія. Х. : Право, 2012. 447 с.

212. Гансецька Е. Юридичні дефекти конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні. Правова позиція. 2023. №2 (39). С. 44–48. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/2/9.pdf> (дата звернення: 08.01.2026).

213. Гансецька Е. Практичні проблеми реалізації процедури імпідменту в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. №2. С. 72–74. URL: http://lsej.org.ua/2_2023/14.pdf (дата звернення: 08.01.2026).

214. Basic Law for the Federal Republic of Germany. Gesetze im Internet. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html (дата звернення: 08.01.2026).

215. The Constitution of the Republic of Bulgaria. URL: <https://constitutionnet.org/sites/default/files/Bulgaria%20Constitution.pdf> (дата звернення: 08.01.2026).

216. The Constitution of the Republic of Poland. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> (дата звернення: 08.01.2026).

217. Croatia 1991 (rev. 2013) Constitution. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Croatia_2013 (дата звернення: 08.01.2026).

218. Олькіна О. Конституційний інститут дострокового припинення повноважень вищих посадових осіб України : розвиток законодавства та юридичної практики : Дис. канд. юр. наук. Одеса, 2011. 91 с.

219. Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1293-12/ed199107051#Text> (дата звернення: 08.01.2026).

220. Малкіна Г. Імпічмент президента: міф і реальність. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія і політологія. 2008. № 89–90. С. 116-118.